

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ІНСТИТУТ**

ПРОБЛЕМИ ПРАВознавства ТА ПРАВОохоронної діяльності

Збірник наукових праць
№ 3 (57) 2016

Виходить 4 рази на рік
Заснований у березні 1998 р.

Кривий Ріг 2016

УДК 34+351.74] (082)

Рекомендовано до друку Вченою радою ДЮІ МВС України,
протокол № 13 від 30.08.2016

ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗНАВСТВА ТА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ № 3 (57) 2016

Виходить 4 рази на рік
Заснований у березні 1998 р.

Збірник включено до переліку фахових видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата юридичних наук (Бюлетень ВАК України. – 2010. – № 4).
Перереєстровано (Додаток 9 до наказу Міністерства освіти і науки України 09.03.2016 № 241).

У збірнику розглядаються загальнотеоретичні та історичні аспекти держави і права, висвітлюються актуальні питання адміністративного, кримінального, трудового та господарського права, проблеми боротьби зі злочинністю

© Відповідальність за точність поданих термінів, фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів

© Редакційна колегія не завжди по-діляє думку авторів

© До друку приймаються статті, відредаговані належним чином, із дискетою 3,5 WinWord 98

© Розсилається до наукових бібліотек України, вищих навчальних закладів системи МВС

Засновник та видавець:
Донецький юридичний інститут
Свідectво про державну реєстрацію
ДК № 3573 від 3 вересня 2009 р.

Адреса редакції та видавця:
Дніпропетровська обл., м. Кривий Ріг,
вул. 7-й Зарічний мікрорайон, 24
Тел.: (056) 495 09 69

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор – Бесчастний В. М., ректор Донецького юридичного інституту МВС України (далі – ДЮІ МВС України), доктор наук з державного управління, професор, заслужений юрист України;

заступник головного редактора – Зозуля Є. В., професор кафедри загально-правових дисциплін ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, доцент;

відповідальний секретар – Іванов І. В., начальник кафедри загально-правових дисциплін ДЮІ МВС України, кандидат юридичних наук, доцент;

технічний секретар – Пилипенко Д. О., науковий співробітник відділу організації наукової роботи ДЮІ МВС України, кандидат юридичних наук;

члени редколегії:

– Мичко М. І. – професор кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, професор;

– Хараберюш І. Ф. – професор кафедри спеціальних дисциплін та адміністративної діяльності ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, професор;

– Одерій О. В. – професор кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, доцент;

– Стецюк Б. Р. – професор кафедри загально-правових дисциплін ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, доцент;

– Алфоров С. М. – професор кафедри спеціальних дисциплін та адміністративної діяльності ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

– Деревянко Б. В. – професор кафедри цивільного та господарського права ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, доцент;

– Халимон С. І. – професор кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, доцент;

– Кононенко Т. В. – професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін ДЮІ МВС України, доктор філософських наук, доцент;

– Назимко Є. С. – начальник відділу організації наукової роботи ДЮІ МВС України, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник;

– Волобуєва О. О. – начальник кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз ДЮІ МВС України, кандидат юридичних наук, доцент;

– Михайлов Р. І. – начальник кафедри спеціальних дисциплін та адміністративної діяльності ДЮІ МВС України, кандидат юридичних наук;

– Мердова О. М. – професор кафедри спеціальних дисциплін та адміністративної діяльності ДЮІ МВС України, кандидат юридичних наук;

– Пашутін В. В. – доцент кафедри загально-правових дисциплін ДЮІ МВС України, кандидат юридичних наук, доцент;

– Горбачов В. П. – доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз ДЮІ МВС України, кандидат юридичних наук, доцент;

– Князькова Л. М. – доцент кафедри загально-правових дисциплін ДЮІ МВС України, кандидат юридичних наук, доцент;

– Новікова О. О. – доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін ДЮІ МВС України, кандидат філологічних наук;

– Рутвян О. І. – завідувач редакційно-видавничого відділення відділу організації наукової роботи ДЮІ МВС України.

ЗМІСТ

Розділ I

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Губар Сергій Володимирович, кандидат юридичних наук (Національна академія внутрішніх справ)

ОРГАНИ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ У ЗДІЙСНЕННІ ПОЛІТИКИ «ВЕЛИКОГО
ТЕРОРУ» В УРСР 1937-1938 РР..... 6

Марусяк Олександр Васильович, кандидат юридичних наук (Донецький юридичний інститут МВС України)

ДЕМІФОЛОГІЗАЦІЯ КРИМСЬКОГО ПИТАННЯ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ РОСІЙСЬКО-
УКРАЇНСЬКИХ ВІДНОСИН (1990—2014 РР.)..... 14

Рибчинський Михайло Михайлович, аспірант (Донецький юридичний інститут МВС України)

ПРИЧИНИ ФОРМУВАННЯ ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ БІЖЕНЦІВ І
НЕЛЕГАЛЬНИХ МІГРАНТІВ 22

Розділ II

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО, ТРУДОВЕ ПРАВО

Буга Володимир Васильович, кандидат юридичних наук (Донецький юридичний інститут МВС України)

Буга Ганна Сергіївна, кандидат юридичних наук (Донецький юридичний інститут МВС України)

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ
ТРАНСПОРТНИМ ЗАСОБОМ ЯК ДЖЕРЕЛОМ ПІДВИЩЕНОЇ НЕБЕЗПЕКИ..... 29

Назимко Олена Вікторівна, кандидат юридичних наук (Донецький юридичний інститут МВС України)

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН
У СФЕРІ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗА СУЧАСНИМ
ЗАКОНОДАВСТВОМ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ В'ЄТНАМ 35

Розділ III

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Буржинський Василь Антонович, кандидат юридичних наук (Департамент інформаційних технологій Міністерства внутрішніх справ України)

Кіріленко Федір Олександрович, кандидат юридичних наук (управління міжвідомчої і міждержавної інформаційної взаємодії Департаменту інформаційних технологій Міністерства внутрішніх справ України)

ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА
ЕФЕКТИВНИХ КОМУНІКАЦІЙ ОРГАНАМИ ВЛАДИ 43

Джу́жа Анастасія Олександрівна, кандидат юридичних наук (Генеральна прокуратура України)

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВІКТИМІЗАЦІЇ ЖЕРТВ
НЕПРАВОМІРНИХ ДІЙ ПОСАДОВИХ ОСІБ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ..... 49

Котляренко Олександр Петрович, ад'юнкт (Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка)

ВІЙСЬКОВА ПОЛІЦІЯ – НЕОБХІДНА СКЛАДОВА СИСТЕМИ ВІЙСЬКОВОЇ
ЮСТИЦІЇ В УКРАЇНІ 54

Розділ IV

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

Васильєв Андрій Анатолійович, кандидат юридичних наук, доцент (Харківський національний університет внутрішніх справ)

Воскресенська Ірина Владиславівна, (старший слідчий Куп'янського ВП ГУНП в Харківській області)

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ СУБ'ЄКТА ПРИМУШУВАННЯ ДО ВСТУПУ
В СТАТЕВИЙ ЗВ'ЯЗОК (СТ. 154 КК УКРАЇНИ)62

Дегтярьов Сергій Євгенович, ад'юнкт (Донецький юридичний інститут МВС України)
ІНСТИТУТ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ
КОШТІВ НА УТРИМАННЯ НЕПРАЦЕЗДАТНИХ БАТЬКІВ ЗА НОРМАМИ
СУЧАСНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ДЕРЖАВ РОМАНСЬКО-ГЕРМАНСЬКОЇ
ПРАВОВОЇ СІМ'Ї 70

Іщук Олександр Сергійович, кандидат юридичних наук (докторант Національної академії прокуратури України)

ЩОДО КРИТЕРІЇВ ЯКОСТІ ПОКАЗНИКІВ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ
КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ 79

Мухамеджанова Аліна Равілівна, аспірант (Харківський національний університет внутрішніх справ)

ОБ'ЄКТ НАСИЛЬСТВА НАД НАСЕЛЕННЯМ У РАЙОНІ ВОЄННИХ ДІЙ (СТ. 433
КК УКРАЇНИ)..... 85

Палій Максим Валерійович, кандидат юридичних наук, доцент (Інститут кримінально-виконавчої служби)

Юрченко Ярослав Леонідович, слухач (Інститут кримінально-виконавчої служби)
СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНЕ ЗАПОБІГАННЯ НАРКОЗЛОЧИННОСТІ
У МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ХРИСТИЯНСЬКИМИ ЗАСОБАМИ..... 95

Петренко Олександр Іванович, кандидат юридичних наук (Донецьке вище училище олімпійського резерву ім. С. Бубки)

Лосич Сергій Васильович, кандидат юридичних наук (Донецький юридичний інститут МВС України)

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ
ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ 103

Пилипенко Євген Вікторович, здобувач (Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка)

ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ПОЛЯГАЮТЬ У ПЕРЕШКОДЖАННІ ЗАКОННІЙ
ДІЯЛЬНОСТІ 109

Шкуро Валерій Володимирович, здобувач (Харківський національний університет внутрішніх справ)

ХАРАКТЕРИСТИКА ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЗАХОДІВ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ СУЇЦИДІВ 116

Розділ V

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА.

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Давидова Дар'я Вікторівна, кандидат юридичних наук (Донецький юридичний інститут МВС України)

РЕЧОВІ ДОКАЗИ ЯК ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ДЖЕРЕЛО ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ, ОКРЕМІ СПОСОБИ ЇХ ЗБИРАННЯ СТОРОНОЮ ОБВИНУВАЧЕННЯ 123

Котляренко Лідія Теодорівна, доктор біологічних наук, професор (Національна академія внутрішніх справ)

ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНЕТИЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ 132

Одерій Олексій Володимирович, доктор юридичних наук, доцент (Донецький юридичний інститут МВС України)

ОРГАНІЗАЦІЙНІ СКЛАДНОСТІ ПОВОДЖЕННЯ З ГАБАРИТНИМИ ГРОМІЗДКИМИ ОБ'ЄКТАМИ, ЯКІ ВИЯВЛЕНІ ПІД ЧАС ОМП 138

Павлова Наталя Валеріївна, кандидат юридичних наук (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

ДОПУСТИМІСТЬ У СУДІ ДОКАЗІВ, ОТРИМАНИХ ДО НАБРАННЯ ЧИННОСТІ КПК УКРАЇНИ 2012 РОКУ 144

Пилипенко Дмитро Олексійович, кандидат юридичних наук (Донецький юридичний інститут МВС України)

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОТЕРПІЛИМ ПРАВА МАТИ ПРЕДСТАВНИКА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ 153

Шульга Андрій Олександрович, кандидат юридичних наук, доцент (Донецький юридичний інститут МВС України)

ЩОДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ НОРМ ПРАВА УКРАЇНИ, ЯКІ РЕГУЛЮЮТЬ ПРОВАДЖЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ: МОРАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ 159

Розділ VI

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ У НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

Лопатинська Ірина Сергіївна, кандидат педагогічних наук (Донецький юридичний інститут МВС України)

ПЕРЕДУМОВИ ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ КУРСАНТІВ ПЕРШОГО КУРСУ ВНЗ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ..... 166

ВИМОГИ щодо оформлення наукових статей, які публікуються у збірнику наукових праць «ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗНАВСТВА ТА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ» ... 172

Відомості про авторів 174

Розділ I ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 34.07

Губар Сергій Володимирович,
кандидат юридичних наук
(Національна академія внутрішніх справ)

ОРГАНИ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ У ЗДІЙСНЕННІ ПОЛІТИКИ «ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ» В УРСР 1937-1938 РР.

У статті визначається міра участі органів кримінальної юстиції у реалізації сталінської політики «Великого терору» 1937-1938 рр. в УРСР. Встановлено, що найбільш задіяною в усіх кампаніях була прокуратура. Проведення масових арештів частково покладалося на міліцію, що була підпорядкована органам державної безпеки і діяла за їх вказівкою. Участь органів досудового слідства та судів загальної юрисдикції була обмеженою, їх основним завданням залишалася боротьба з кримінальною злочинністю.

Ключові слова: «Великий терор», органи кримінальної юстиції, прокуратура, міліція, органи досудового слідства, суди загальної юрисдикції, позасудові органи, кампанія пильності, масові арешти.

Історія сталінських репресій викликає до себе надзвичайний інтерес науковців впродовж останніх майже трьох десятиліть. Ці дослідження були актуальними, коли Україна відмовилася йти шляхом тоталітарних режимів і розпочала будівництво демократичної правової держави. Залишаються актуальними вони і сьогодні, коли Україна намагається встановити чіткий баланс у діяльності правоохоронних органів між завданням захищати права і свободи громадян та правом у межах чинного законодавства ці права і свободи обмежувати. Історія засвідчує, що порушення цієї хиткої рівноваги призводить до численних трагедій, однією з яких став для українського суспільства «Великий терор» 1937-1938 рр.

У період незалежності, коли стало можливим об'єктивне, неупереджене дослідження вітчизняної історії, з'явилася велика кількість публікацій, присвячених історії сталінських репресій. Серед провідних дослідників потрібно назвати, передусім, Р. Конквеста, який увів у науковий обіг поняття «Великий терор», а також українських вчених, таких як: А. Бенько, І. Білас, С. Білокін, В. Даниленко, В. Золотарьов, Г. Касьянов, С. Кульчицький, О. Мироненко, В. Нікольський, Р. Подкур, В. Пристайко, О. Реєнт, В. Смолій, П. Тронько, І. Усенко, В. Ченцов, Ю. Шаповал. Значний внесок здійснили зарубіжні вчені: Р. Біннер, Д. Волкогонов, Е. Епплбом, Р. Медведєв, В. Роговин, О. Солженицин, П. Соломон, Р. Такер, А. Улам, О. Хлевнюк, М. Юнге, О. Яковлев. У роботах названих дослідників висвітлюються різні аспекти політичних репресій: їх причини, напрями, сутність, наслідки, визначається роль, яку в них відіграли провідні державні діячі того часу. Спільним же є визначення «Великого терору» як цілеспрямованої і продуманої акції сталінського керівництва, з цим положенням погоджується і автор. Значно менше уваги приділяється дослідженню механізму репресивної діяльності, більш того у науці утвердився термін «карально-репресивний апарат», під яким розуміються і органи державної безпеки, і органи внутрішніх справ, і судові органи, на які сукупно покладається відповідальність за безпо-

середнє здійснення репресій. Однак, проведене автором дослідження дає підстави стверджувати, що міра участі названих органів у проведенні масових каральних акцій була дуже неоднаковою. Тож, ми поставили перед собою завдання висвітлити роль органів кримінальної юстиції у здійсненні репресивної політики сталінського керівництва в УРСР у 1937–1938 рр.

«Великий терор», на думку професора університету Торонто П. Соломона, складався із взаємодії трьох процесів: кампанії пильності, масових арештів, чистки партійного та радянського апарату [1, с.230]. Розглянемо участь органів кримінальної юстиції у кожному з них.

Підґрунтя кампанії пильності було закладено, вважаємо, ще наприкінці періоду колективізації, коли було «ліквідовано куркульство як клас» та почала поширюватися ідея про зміну форми боротьби класового ворога, який замість відкритих виступів перейшов до тактики окремих шкідницьких дій. Після виступу Сталіна на лютнево-березневому (1937 р.) пленумі ЦК ВКП(б) у промовах керівників усіх рівнів, зі сторінок періодичних видань залунали заклики до підвищення більшовицької пильності, виявлення класового ворога, коли він ще тільки готується вчинити злочин. Наприклад, Генеральний прокурор УРСР Г. Железнодорожський на зборах активу працівників органів суду й прокуратури, що відбулися 25-28 квітня 1937 р., наголошував: «У своїй зненависті до нашої соціалістичної країни наші вороги весь час застосовують все тонші та замаскованіші методи та форми боротьби» [2 с. 12], а в цей відповідальний час «прокурорський апарат не виявляє достатньої політичної пильності», вбачаючи «у справах про шкідництво... тільки недбайливе ставлення та зловживання своїм службовим становищем» [2, с. 15].

Отже, боротьба зі шкідництвом повинна була стати стрижневою у роботі органів кримінальної юстиції. Провадячи розслідування кримінальних правопорушень, органи досудового розслідування, прокуратури та суду повинні були з'ясовувати питання наявності чи відсутності у діях обвинуваченого (підсудного) ознак шкідництва, диверсії чи терору. Проявляти пильність належало на кожній стадії кримінального процесу.

Провадячи досудове розслідування, потрібно було ретельно перевіряти обвинувачених на предмет їх належності до троцькістсько-зінов'євських, терористичних, українських буржуазно-націоналістичних, релігійних організацій, визначати їх соціальне походження, наявність родичів за кордоном, а також засуджених як за кримінальні, так і за політичні злочини. Особливу увагу необхідно було приділяти справам про аварії та травматизм. Про всі випадки аварій, поламок, пожеж, розбазарювання державних коштів і майна, порушення бюджетної дисципліни, розкрадання державної та колгоспної власності, порушення демократії та звітності районні прокурори негайно повідомляли Генерального прокурора УРСР Г. Железнодорожського, який, у свою чергу, інформував спецповідомленнями особисто секретаря ЦК КП(б)У С.В. Косіора [3, арк. 22–36]. У судах такі справи належало розглядати у п'ятиденний термін з моменту надходження справи від прокурора, найбільш актуальні з них слухати у показовому порядку [4, арк. 156].

Таким чином, завантаженість органів досудового розслідування зростає. У першому півріччі 1936 р. у провадженні органів дізнання України перебувало 105124 справ, у першому півріччі 1937 р. – 130200 справ [4, арк. 70]. У провадженні слідчих у першому півріччі 1936 р. знаходилося 24627 справ, у першому півріччі 1937 р. – 30902 справи [4, арк. 85].

Причина зростання кількості кримінальних справ полягала, зокрема на думку прокурора Одеської обл., у підвищенні свідомості трудящих та їх рішучому реагуванні на факти порушення законності, що цілком відповідало розгорнутій у країні кампанії пильності. Другою причиною, що фактично впливала із названої прокуратурою Одещини, була наявність численних фактів безпідставного порушення кримінальних справ. За перше півріччя 1937 було закрито 24,9 % справ, в яких провадилося досудове слідство [4, арк. 85], за перше півріччя 1938 р. – 32,9 % [5, арк. 5], окрім того у 1937 р. близько 8 % справ було закрито

то підготовчим засіданням суду та 10 % складала виправдувальні вироки. Потрібно звернути увагу також і на той чинник, що із загальної кількості закритих справ 35 % було крито за п. «д» ст. 4 КПК УРСР, тобто за відсутністю складу злочину [2, с. 13]. При цьому потрібно враховувати, що у ті часи закриття кримінальної справи чи винесення виправдувального вироку розцінювалися сталінським керівництвом як прояв недоробки чи недбальства.

Таким чином, до честі працівників органів кримінальної юстиції і всупереч достатньо поширеній думці потрібно відзначити, що вони не використовували першу-ліпшу нагоду для виявлення «шкідників» і «зрадників», а намагалися встановити об'єктивну істину у справі. На фоні зростання кількісних показників сутнісна характеристика злочинності значно не змінилася, масового перекваліфікування кримінальних справ у політичні не відбувалося. Наприклад, у 1936 р. у провадженні органів дізнання Одеської області перебувало 22 справи про контрреволюційні злочини, такою ж була кількість справ за цим видом злочину, розглянутих за січень-вересень 1937 р., натомість значно зросла кількість справ про хуліганство: з 1542 у 1936 р. до 2013 справ за дев'ять місяців 1937 р. [6, арк. 2]. У провадженні слідчих Одеської області з 1 січня по 1 жовтня 1937 р. перебувало 53 справи про контрреволюційні злочини, з них до суду прокуратурою направлено 42 справи і 11 – закрито, справ по закону від 7 серпня 1932 р. було закінчено 12, з них 11 направлено до суду, 1 закрито, у той же час справ про розкрадання соціалістичної власності, кваліфікованих за ст. 170 КК УРСР, було розглянуто 1114, до суду направлено 973, закрито 141 [6, арк. 8]. Така ж тенденція простежується і у роботі судів загальної юрисдикції. Як відзначав П. Соломон, «деякі судді... не навчилися ставитись до обвинувачень, висунутих органами державної безпеки, як до священних і недоторканих. Вони продовжували перевіряти наявні докази і користуватися своїм правом судового розсуду» [1, с. 228]. У 1937 р. від органів державної безпеки до народних судів УРСР надійшли справи по обвинуваченню 373 осіб, з них 331 було засуджено і 42 виправдано [7, арк.8].

Чи означає це, що співробітники органів юстиції на місцях дозволяли собі ігнорувати вказівки сталінського керівництва щодо викриття «ворогів народу»? Загалом, можна погодитися і з думкою О. Хлевнюка, який дії судово-слідчих працівників розцінював як свідомий опір надмірній жорстокості сталінських законів [8, с. 23–24]. На наш погляд, заклики до підвищення пильності у діяльності органів кримінальної юстиції не переростали у категоричну вимогу. Численні публікації в пресі – як виступів компартійно-радянських лідерів із закликами до пильності, так і повідомлень про викриті терористичні шкідницькі угруповання – повинні були психологічно підготувати суспільство до сприйняття факту існування великої кількості «ворогів народу», боротьба з якими, передусім, покладалася на органи державної безпеки. За даними, що їх наводить С. Кульчицький, «жертвами репресій ДПУ-УДБ НКВС у 1933-1938 рр. стали 360 тис. громадян України» [9, с. 239].

Зазначимо, що у 1934 р. до складу новоствореного НКВС УСРР органи державної безпеки та міліції увійшли як формально рівнозначні підрозділи, однак домінуюче становище перших було незаперечним. У Положенні про проходження служби керівним складом РСМ НКВС СРСР 1936 р. вказувалося, що всі особи керівного складу ГУДБ НКВС СРСР є старшими відносно рівних їм за званням і молодших за званням осіб керівного складу РСМ та всього рядового і молодшого керівного складу РСМ [10, с.148]. Саме з числа співробітників органів державної безпеки призначалися керівники структурних підрозділів та місцевих апаратів НКВС УРСР. Тож в роки «Великого терору» міліція була зобов'язана співробітничати з органами державної безпеки, виконуючи функції певного допоміжного органу, зокрема, коли мова йшла про відпрацювання операцій, спрямованих проти кримінальних елементів.

Потужна хвиля масових репресій почалася після появи оперативного наказу Наркома внутрішніх справ та Генерального комісара держбезпеки СРСР М. Єжова № 00447 від

30 липня 1937 р. «Про операцію з репресування колишніх куркулів, кримінальних злочинців та ін. антирадянських елементів». Розслідування стосовно куркулів мали проводити органи УДБ, а стосовно кримінальних злочинців – міліція. Репресії з боку міліції підлягали раніше засуджені, а також ті, що мали приводи за кримінальні злочини і не порвали зв'язки з кримінально-злочинним середовищем, особи, не зайняті суспільно-корисною працею, бомжі, жебраки, рецидивісти, злісні порушники паспортного режиму. Готуючи справу, органи міліції повинні були подати такі матеріали: постанову про затримання із зазначенням причини затримання, довідку про судимість чи про приводи, слідчі матеріали, зокрема, протоколи допиту притягнутих, свідків та речові докази, якщо такі були, у необхідних випадках – довідку про стан здоров'я і коротку заключну постанову [11, арк. 111–114].

Працівники прокуратури також були зобов'язані співпрацювати з органами державної безпеки у проведенні масових репресій. Постановою РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 17 червня 1935 р. «Про порядок проведення арештів» вказувалось, що арешти в усіх без винятку справах органи НКВС можуть проводити лише зі згоди відповідного прокурора. Таким чином, передбачалося, що прокуратура буде здійснювати нагляд за дотриманням і точним застосуванням законів Наркоматом внутрішніх справ, включаючи органи державної безпеки. Однак, у 1937-1938 рр. ця її функція була зведена нанівець: прокурори повинні були слухняно санкціонувати всі арешти, до того ж досить часто вже після того, як арешт було здійснено. Під час проведення масових операцій, коли працівники органів державної безпеки складали «списки на арешт», санкція прокурора теж надавалася стосовно всього списку [12, с. 128–129].

Варто зауважити, що в роки «Великого терору» органи УДБ НКВС могли обходитись і без прокурорської санкції: відповідно до оперативного наказу Наркома внутрішніх справ СРСР та Генерального комісара держбезпеки М. Єжова № 00486 від 15 серпня 1937 р. санкцію на арешт членів сімей репресованих надавали наркоми внутрішніх справ республік та начальники управлінь НКВС країв та областей [13, с. 378].

Судовий розгляд політичних справ покладався на спеціально створені для цього судові органи. Так, ще у 1934 р. у складі обласних судів, Головного Суду АМСРР і Найвищого суду УСРР були створені спеціальні колегії [14].

Спеціальні колегії обласних судів УРСР були судами першої інстанції у справах про державні (контрреволюційні і проти порядку управління) злочини, в яких розслідування провадили органи НКВС по управлінню державної безпеки, виняток складали справи про зраду Батьківщині, шпигунство, терор, вибухи, підпали та інші види диверсій, які належали до юрисдикції військових колегій Верховного Суду Союзу РСР та окружних військових трибуналів, а також справи, які розслідувалися тими ж органами про злочини на залізничному та водному транспорті і розглядалися відповідно транспортною та водною колегіями Верховного Суду Союзу РСР, і лінійними залізничними, і водними судами за приналежністю. Встановлювалося, що судочинство повинно здійснюватися відповідно до вимог, встановлених Кримінально-процесуальним кодексом УРСР, передбачалася участь захисника як у першій, так і в касаційній інстанції, якщо у суді першої інстанції обвинувачення підтримував прокурор, участь захисника була обов'язковою [15, с. 142].

Як засвідчують матеріали архіву СБУ, у роки «Великого терору» діяльність спеціальних колегій обласних судів та Найвищого суду УРСР не зазнала суттєвих змін. У 1937 р. – першій половині 1938 р. спеціальними колегіями обласних судів було засуджено 6323 особи (що складало 3,27 % усієї кількості засуджених у справах, що надійшли від органів державної безпеки), з них до смертної кари – 239 (0,2 %) [16, арк. 5].

Військовим трибуналам були підсудні справи про військові злочини, державні, посадові і майнові злочини, які вчинені військовослужбовцями і загрожують міцності і могутності робітничо-селянської Червоної армії чи військовій дисципліні, а також про всі зло-

чини, вчинені будь-ким у місцевостях, де в силу виключних обставин не функціонують загальні суди. За 1937 р. – першу половину 1938 р. військовими трибуналами в Україні було засуджено 2209 осіб, з них до розстрілу – 587 [16, арк. 5].

До підсудності військових колегій відносилися справи про державні (контрреволюційні) злочини, які розслідувалися органами ДПУ УСРР. За роки «Великого терору» Військовими колегіями Верховного суду СРСР в Україні було засуджено 4135 осіб, з них до розстрілу – 3575 [16, арк. 5].

Народними і лінійними судами за 1937 р. – першу половину 1938 р. у справах, що надійшли від органів державної безпеки, було засуджено 354 особи, з них до розстрілу – 1 [16, арк. 5].

Воднотранспортними судами за 1937 р. – першу половину 1938 р. у справах, що надійшли від органів державної безпеки було засуджено 7 осіб, до розстрілу жодного [16, арк. 5].

Отже, більшість справ, сфабрикованих органами державної безпеки НКВС УСРР, розглядалися спеціально створеними для цього позасудовими органами.

Створення позасудових органів, як відзначалося, у той час, було викликане неспроможністю судово-прокурорських органів забезпечити необхідний швидкий темп розгляду політичних справ [17, с. 135–136]. У шифротелеграмі, направленій А. Вишинським до прокурорів республік, країв, областей і районів зазначалось: «Ознайомтеся у НКВС з оперативним наказом Єжова від 30 липня 1937 року за номером 00447. Відповідно до пункту другого п'ятого розділу зобов'язую прокурорів бути присутніми на засіданнях «трійок», де прокурорів у складі «трійок» немає. Дотримання процесуальних норм і попередньої санкції на арешт не вимагається... Справи по контингентах, вказаних у першому розділі, ще судом не розглянутих, передавати на «трійки»... Вимагаю активного сприяння успішному проведенню операції. Покладаю особисто на вас збереження секретності в апараті прокуратур про здійснену операцію» [18, с. 248]. До складу «трійок» входили: голова – начальник УНКВС чи його заступник, члени – начальник УРСМ та начальник відповідного відділу, чия справа надходила на «трійку». За 1937 р. – першу половину 1938 р. особливими трійками НКВС-УНКВС було засуджено 111526 осіб (що складало 57,72 % усієї кількості засуджених у справах, що надійшли від органів державної безпеки), з них до розстрілу – 64288 осіб (53,14 %) [12, арк. 5].

Другим позасудовим органом були «двійки», до складу яких входили Нарком внутрішніх справ республіки, а на обласному рівні – начальники УНКВС і, відповідно, прокурор республіки та області. За 1937 р. – першу половину 1938 р. «двійками» було засуджено 60229 осіб (31,17 %), з них до смертної кари – 50465 (41,71 %). І нарешті, особливою нарадою при Наркомі внутрішніх справ СРСР було засуджено 8449 осіб, з них до розстрілу – 1826 [16, арк. 5].

Усього за роки «Великого терору» судами загальної юрисдикції та позасудовими органами УСРР та СРСР було засуджено в Україні 193232 особи, з них до розстрілу – 120981 особу (62,61 %) [16, арк. 5].

Вироки у справах про терористичні організації, терористичні акти проти представників радянської влади, контрреволюційне шкідництво та диверсії згідно з Постановами ЦВК СРСР від 1 грудня 1934 р. [19] та 14 вересня 1937 р. [20] касаційному оскарженню не підлягали.

Отже, у проведенні масових арештів органи прокуратури були задіяні чи не найбільшою мірою, суди загальної юрисдикції та органи міліції у здійсненні репресій були задіяні лише частково, даних, що засвідчували б участь слідчих у цій кампанії, автором знайдено не було.

Стосовно третьої кампанії «Великого терору» – чистки, то в ній співробітники органів кримінальної юстиції були представлені як виконавцями, так і жертвами. Так само

найбільшою мірою були задіяні прокурори, у цій кампанії вони виступали і державними обвинувачами, і обвинуваченими. Репресіям були піддані, передусім, ті з них, хто намагався протистояти свавіллю, захищаючи хоч і куцу, але законність, права і свободи громадян СРСР, даровані Сталінською Конституцією. Проте, у 1937-1938 рр. навіть слухняне виконання прокурорами усіх вимог органів держбезпеки не ставало для них панацеєю від фабрикації обвинувачень і репресій. Цілком у сталінському дусі було репресувати сьогодні тих, чийми руками здійснювалися репресії вчора. Прокурор УРСР Г. Железногорський зазначав: «Протягом довгого часу ряд осіб, що працювали в наших органах, одна за одною викривалися як троцькісти, націоналісти, шкідники всіх гатунків, і все ж ми не спромоглися так побудувати свою роботу, так загострити свою пильність, щоб остаточно і в найкоротший час очистити свої лави від усіх цих замаскованих ворогів... Треба з усією різкістю підкреслити, що майже в усіх цих випадках викрито ворогів не нами, а за допомогою і при втручанні органів НКВС» [2, с. 12]. 25 квітня 1938 р. Г. Железногорського було арештовано співробітниками УДБ НКВС УРСР, 22 вересня 1938 р. засуджено на підставі статей 54¹, 54⁸, 54¹¹ КК УРСР до вищої міри покарання – розстрілу з конфіскацією особистого майна [21, с. 48].

«Великий терор» завдав непоправної шкоди прокурорському корпусу: Л. Авраменко та А. Амонс наводять дані про більше, ніж 250 репресованих прокурорів в Україні, зазначаючи, що ці цифри є неповними [21, с. 17]. Серед репресованих – усі без винятку особи, що посідали посаду Прокурора республіки (з 1925 по 1936 – Генерального прокурора республіки) – М. Скрипник (1922–1927), В. Порайко (1927–1929), В. Поляков (1930–1933), М. Михайлик (1933–1935), А. Кисельов (1935–1936), Г. Железногорський (1936–1937).

Отже, «Великий терор» був цілеспрямованою і продуманою акцією сталінського керівництва, реалізація якої покладалася, передусім, на органи державної безпеки, спеціально створені позасудові органи та прокуратуру. У ході кампанії пильності органи кримінальної юстиції, провадячи розслідування кримінальних правопорушень, повинні були з'ясовувати питання про наявність чи відсутність у діях обвинуваченого (підсудного) ознак шкідництва, диверсії чи терору. Однак масового перекваліфікування кримінальних справ у політичні не відбувалося. Проведення масових арештів частково покладалася на міліцію, що була підпорядкована органам державної безпеки і діяла за їх вказівками. Найбільше у цій кампанії були задіяні органи прокуратури, співробітники яких повинні були покійно затверджувати обвинувальні акти у справах сфабрикованих органами державної безпеки. Прокурори також входили до складу позасудових органів – «трійок» та «двійок», якими було винесено найбільшу кількість обвинувальних вироків в УРСР за роки «Великого терору». Водночас значна кількість співробітників органів кримінальної юстиції, передусім, членів прокурорського корпусу самі стали об'єктами політичних репресій. Участь органів досудового слідства та судів загальної юрисдикції була обмеженою, їх основним завданням залишалася боротьба з кримінальною злочинністю.

Список використаних джерел:

1. Соломон П. Советская юстиция при Сталине / Питер Соломон [пер. с англ.] – М. : РОССПЭН, 1998. – 464 с.
2. Железногорський Г. А. Завдання органів прокуратури / Г. А. Железногорський // Револьюційне Право. – 1937. – № 10. – С. 11–23.
3. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 20, спр. 7168.
4. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВО України), ф. 288, оп. 2, спр. 3.
5. ЦДАВО України, ф. 288, оп. 2, спр. 4.

6. ЦДАВО України, ф. 288, оп. 2, спр. 91.
7. Державний архів служби безпеки України (далі – ДА СБ України), ф. 42, спр. 35.
8. Хлевнюк О. 1937-й: Сталин, НКВД и советское общество / Хлевнюк О. – М. : Республика, 1991. – 270 с.
9. Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.) / С. В. Кульчицький. – Київ : Альтернативи, 1999. – (Україна крізь віки у 15 кн. / за заг. ред. В.А. Смолія). – Кн. 11. – 1999. – 335 с.
10. Михайленко П. П. Історія міліції України у документах і матеріалах / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв : у 3-х т. – Київ : Генеза, 1997. – Т. 2: 1926–1945. – 1999. – 412 с.
11. ДА СБ України, ф. 9, спр. 617.
12. Ченцов В. В. Трагические судьбы. Политические репрессии против немецкого населения Украины в 1920–1930-е годы / Ченцов В. В. – М. : Готика, 1998. – 208 с.
13. Шаповал Ю. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи // Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. – Київ : Абрис, 1997. – 608 с.
14. О рассмотрении дел о преступлениях, расследуемых Народным комиссариатом внутренних дел Союза ССР и его местными органами : Постановление ЦИК СССР от 10 июля 1934 г. // Собрание законов и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Союза Советских Социалистических Республик (далі – СЗ СССР). – 1934. – № 36. – Ст. 284.
15. Сусло Д. С. Історія суду Радянської України (1917–1967) / Сусло Д. С. – Київ : Вид-во Київського ун-ту, 1968. – 234 с.
16. ДА СБ України, ф. 42, спр. 35 а.
17. Дужанський Н. Конкретна програма дій судових органів / Н. Дужанський // Революційне Право. – 1939. – № 2. – С. 15–20.
18. Стецовский Ю. И. История советских репрессий / Ю. И. Стецовский – Б. м. : Знак-СП, 1997. – Т. 1. – 599 с; Т. 2. – 435 с.
19. О внесении изменений в действующие Уголовно-процессуальные кодексы союзных республик : Постановление ЦИК СССР от 1 декабря 1934 г. // СЗ СССР. – 1934. – № 64. – Ст. 459.
20. О внесении изменений в действующие Уголовно-процессуальные кодексы союзных республик : Постановление ЦИК СССР от 14 сентября 1934 г. // СЗ СССР. – 1937. – № 61. – Ст. 266.
21. Авраменко Л. М. Репресовані прокурори в Україні: документи, нариси, матеріали / Л. М. Авраменко, А. І. Амонс – Київ : Істина, 2006. – 376 с.

Губарь Сергей Владимирович,
кандидат юридических наук
(Национальная академии внутренних дел)

ОРГАНЫ УГОЛОВНОЙ ЮСТИЦИИ В ОСУЩЕСТВЛЕНИИ ПОЛИТИКИ «БОЛЬШОГО ТЕРРОРА» В УССР 1937-1938 ГГ.

В статье определяется степень участия органов уголовной юстиции в реализации сталинской политики «Большого террора» 1937-1938 гг. в УССР. Установлено, что наиболее задействованной во всех кампаниях была прокуратура. Проведение массовых арестов частично возлагалось на милицию, которая была подчинена органам государственной безопасности и действовала по их указанию. Участие органов досудебного следствия и судов общей юрисдикции была ограниченной, их основной задачей оставалась борьба с уголовной преступностью.

Ключевые слова: «Большой террор», органы уголовной юстиции, прокуратура, милиция, органы досудебного следствия, суды общей юрисдикции, внесудебные органы, кампания бдительности, массовые аресты.

Sergey V. Gubar,
candidate of law sciences
(National Academy of Internal Affairs)

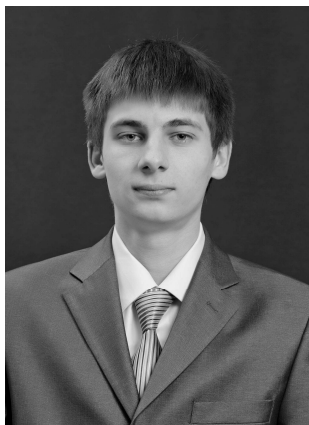
CRIMINAL JUSTICE AUTHORITIES IN IMPLEMENTING THE POLICY OF "GREAT TERROR" IN THE USSR 1937-1938.

In the article determinate the degree of involvement of criminal justice in the implementation of the Stalinist policy of "Great Terror" of 1937-1938. In the USSR. Found that the most involved in the campaign was all prosecutors. Carrying out mass arrests partially borne by the police, which was subject to public security and acting at their direction. Participation of pre-trial investigation and courts of general jurisdiction was limited, their primary goal remains fighting criminal crime.

Keywords: "Great Terror" of the criminal justice agencies, prosecutors, police, pretrial investigation, courts of law, extrajudicial bodies vigilance campaign, mass arrests.

Надійшла до редколегії 15.06.2016

УДК 341.222

Марусяк Олександр Васильович,
кандидат юридичних наук
(Донецький юридичний інститут МВС України)

ДЕМІФОЛОГІЗАЦІЯ КРИМСЬКОГО ПИТАННЯ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ВІДНОСИН (1990 – 2014 РР.)

Стаття присвячена дослідженню міжнародно-правового статусу Криму, який існував після розпаду Радянського Союзу (1991 р.) і до його анексії Російською Федерацією (2014 р.). Автор розвінчує поширений в російському науковому юридичному середовищі міф про існування кримського питання в міжнародних відносинах між Росією та Україною через аналіз чинної російсько-української договірної бази. Дослідження підводить до висновку, що РФ та Україна не залишали за собою будь-яких територіальних претензій через те, що обидві сторони неодноразово (починаючи ще з 1990 р.) визнавали недоторканність наявного державного кордону між ними, взаємно проголошували територіальну цілісність обох держав, а також обопільно відмовлялися від застосування сили або погрози силою один проти одного.

ширеним в російському науковому юридичному середовищі міф про існування кримського питання в міжнародних відносинах між Росією та Україною через аналіз чинної російсько-української договірної бази. Дослідження підводить до висновку, що РФ та Україна не залишали за собою будь-яких територіальних претензій через те, що обидві сторони неодноразово (починаючи ще з 1990 р.) визнавали недоторканність наявного державного кордону між ними, взаємно проголошували територіальну цілісність обох держав, а також обопільно відмовлялися від застосування сили або погрози силою один проти одного.

Ключові слова: Крим, кримське питання, російсько-українські відносини.

Агресія Російської Федерації проти України у формі протиправної квазівійськової окупації та анексії Криму, а також розв'язування військового конфлікту в Донецькій та Луганській областях України є триваючим злочином проти територіальної цілісності і недоторканності України, а також проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Зі свого боку РФ не визнає себе воюючою стороною у гібридній війні на сході України, а також заперечує незаконний характер анексії Криму, використовуючи щодо останньої ситуації такі евфемістичні поняття як «возз'єднання» і/або «приєднання», а також пропагандистську риторичку щодо «відновлення історичної справедливості». Такі ідеологічні концепти вже є не новими для російської науки, оскільки ще в юридичній та політичній літературі 1990-х та 2000-х років неодноразово піднімалося питання про те, чи є в Україні достатні юридичні підстави для здійснення державного суверенітету над південно-східними областями України, і особливо, над Кримським півостровом. Натомість російське керівництво, починаючи з 1991 р., жодного разу офіційно на міжнародному рівні не висувало будь-яких територіальних претензій до України, і навіть навпаки — В. Путін в 2008 р. особисто визнавав, що «Крим не є спірною територією» [7]. Події 2014 р., очевидно, довели протилежну позицію Росії щодо України.

Необхідно підкреслити, що кримське питання в юридичній площині взагалі не могло виникнути після розпаду СРСР, оскільки, ще починаючи з 1990 р., між Україною та Росією було укладено велику кількість як дво- так і багатосторонніх міжнародних договорів, які стосувалися територіальної цілісності цих держав та непорушності державного кордону між ними, а також якими знімалася можливість виникнення будь-яких територіальних претензій між ними в майбутньому. З огляду на це, метою даної статті є деміфологізація цього псевдонаукового концепту «кримського питання» шляхом аналізу основних міжнародно-правових договорів, в яких Росія де-юре і де-факто визнавала Крим територією під суверенітетом України. Розглянемо їх у хронологічній послідовності.

19 листопада 1990 р. між УРСР та РРФСР був укладений *Договір* [5], відповідно до якого УРСР і РРФСР, маючи намір розвивати свої міждержавні відносини на основі принципів суверенної рівності, невтручання у внутрішні справи, відмови від застосування сили або економічних методів тиску, врегулювання спірних проблем погоджувальними засоба-

ми, а також інших загальновизнаних принципів і норм міжнародного права:

1) визнали одна одну суверенними державами і зобов'язалися утримуватись від дій, що можуть завдати шкоди державному суверенітету одна одній (ст. 1);

2) визнали та зобов'язалися поважати територіальну цілісність УРСР та РРФСР в існуючих у межах СРСР кордонів (ст. 6);

3) залишили за собою право укладати додаткові договори або угоди про співробітництво в усіх інших сферах міждержавних відносин (ст. 13).

Даний договір був украдений строком на 10 років з можливістю автоматичного продовження строку його дії на наступний десятирічний термін, якщо жодна зі Сторін не заявить про своє бажання денонсувати його шляхом письмового повідомлення не пізніше як за шість місяців до закінчення строку дії Договору (ст. 20). Він набув чинності 14 червня 1991 р. після його ратифікації обома сторонами [8; 16] та обміну ратифікаційними грамотами в м. Москві і діяв до укладення Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і РФ (1997 р.) [6]. Таким чином, ще у 1990 р. Росія, будучи в складі СРСР, визнала територіальну цілісність України (з Кримом і Донбасом) в існуючих на той час кордонах.

8 грудня 1991 р. між Україною, Білоруссю та Росією в Біловезькій пущі (Білорусь) була підписана *Угода про створення Співдружності Незалежних Держав* [29], відповідно до якої ці три держави як республіки-засновниці СРСР констатували, що Союз РСР як суб'єкт міжнародного права і геополітична реальність припиняє своє існування і замість нього утворюється СНД, а діяльність органів колишнього СРСР на територіях держав-членів СНД припиняється (ст.ст. 1, 14). Також в цій угоді зазначалося, що Україна, Білорусь, РФ визнають і поважають територіальну цілісність одна одної і недоторканність існуючих кордонів у рамках СНД, а також зобов'язуються співпрацювати у забезпеченні міжнародного миру і безпеки (ст.ст. 5 і 6). Зазначена Угода була ратифікована всіма трьома сторонами [13; 21] і є чинною до нині.

21 грудня 1991 р. до СНД приєдналися ще 8 держав (Азербайджан, Вірменія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Таджикистан, Туркменістан та Узбекистан), які підписали в Алма-Аті (Казахстан) *Протокол до Угоди про створення СНД* [22] з трьома державами-співзасновницями СНД та прийняли *Алма-Атинську декларацію* [1], в якій 11 колишніх республік СРСР, визнаючи і шануючи територіальну цілісність одна одної і непорушність існуючих кордонів, повторно констатували, що з утворенням СНД Союз РСР припинив своє існування.

14 лютого 1992 р. в м. Москві між 11 державами-учасницями СНД була підписана *Декларація про дотримання принципів співробітництва в рамках СНД* [2], в якій кожна з них урочисто зобов'язалася забезпечувати:

1) суворе виконання взятих на себе в рамках СНД міжнародних зобов'язань;
 2) невтручання у внутрішні справи одна одної;
 3) повагу до територіальної цілісності і недоторканності державних кордонів;
 4) беззастережне дотримання міжнародних стандартів у галузі прав людини і основних свобод, включаючи права національних меншин;

5) об'єктивне і зважене висвітлення у ЗМІ суспільно-політичного життя в державах СНД, а також недопущення відомостей, які можуть призвести до міжнаціональної ворожечі;

6) припинення діяльності політичних партій і груп, які проповідують ідеї фашизму, расизму, нетерпимості та ворожечі у міжнаціональних відносинах;

7) відпрацювання механізмів відповідальності за порушення зазначених принципів, сприяння через відповідні державні структури виконанню положень Декларації, а також відпрацювання питань, пов'язаних зі статусом першої програми телебачення.

23 червня 1992 р. в м. Дагомисі (РФ) була укладена *Угода між Україною і Російсь-*

кою Федерацією про подальший розвиток міждержавних відносин [25], в якій обидві сторони погодилися:

– будувати свої відносини як дружні держави на основі загальноновизнаних норм міжнародного права;

– співпрацювати у попередженні та урегулюванні конфліктів, які можуть нанести шкоду їхній безпеці або іншим чином суттєво торкатимуться їх інтересів;

– невідкладно взятися за розробку нового повномасштабного політичного договору, який відбивав би нову якість відносин між ними, до укладення якого вони неухильно будуть дотримуватися положень попереднього Договору між УРСР і РРФСР від 19 листопада 1990 р. [5] та інших досягнутих українсько-російських домовленостей.

22 січня 1993 р. на засіданні Ради глав держав, які входять в СНД, був прийнятий *Статут СНД* [30]. Хоча Україна так і не ратифікувала Статут СНД, залишаючись відповідно до ст. 7 даного документу державою-засновницею СНД, однак РФ, яка його ратифікувала, як держава-член СНД визнавала непорушність існуючих державних кордонів (в першу чергу власного ж кордону), територіальну цілісність держав, відмовлялася від протиправних територіальних надбань, а також від будь-яких дій, спрямованих на розчленування чужої території (ст. 3).

15 квітня 1994 р. в м. Москві 12 держав-учасниць СНД (Грузія приєдналася до СНД в 1993 р.) підписали *Декларацію про дотримання суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів держав-учасниць СНД* [3], в якій вони заявили, що:

1) забезпечуватимуть виконання у своїх взаємовідносинах принципів суверенітету, територіальної цілісності і непорушності державних кордонів;

2) підтверджують, що, будуючи свої відносини як дружні держави, будуть утримуватися від воєнної, політичної, економічної чи будь-якої іншої форми тиску, включаючи блокаду, а також від підтримки і використання сепаратизму проти територіальної цілісності і недоторканності та політичної незалежності будь-якої з держав-учасниць СНД;

3) стверджують, що захоплення території із застосуванням сили не може бути визнаним, а окупація території держав не може використовуватися для міжнародного визнання чи нав'язування зміни її правового статусу;

4) висловлюють впевненість, що дотримання принципу невтручання у внутрішні справи одна одної є важливою умовою зміцнення дружніх і партнерських відносин між державами-учасницями СНД;

5) будуть припиняти відповідно до свого національного законодавства створення і діяльність на своїх територіях організацій і груп, а також дії окремих осіб, спрямовані проти незалежності, територіальної цілісності держав-учасниць СНД чи на загострення між-національних відносин;

6) підтверджують свою готовність сприяти врегулюванню спорів і конфліктів шляхом використання узгоджених в кожному конкретному випадку механізмів, що передбачаються для цих цілей відповідними документами, прийнятими в рамках СНД, ООН та НБСЄ.

У зв'язку із офіційною відмовою України від ядерного статусу 5 грудня 1994 р. між Україною, РФ, Великою Британією та США в м. Будапешті було підписано *Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 р.* (Будапештський меморандум) [31], який набрав чинності з моменту підписання. Відповідно до цього документу Велика Британія, РФ та США як держави-гаранти безпеки України:

1) підтверджують щодо України свої зобов'язання:

– згідно з принципами Заключного акта НБСЄ поважати незалежність і суверенітет та існуючі кордони України;

– утримуватися від погрози силою чи її використання проти територіальної цілісно-

сті чи політичної незалежності України і ніколи не використовувати жодну зброю проти України, крім цілей самооборони або будь-яким іншим чином згідно зі Статутом ООН;

– згідно з принципами Заключного акта НБСЄ утримуватись від економічного тиску, спрямованого на те, щоб підкорити своїм власним інтересам здійснення Україною прав, притаманних її суверенітету, і таким чином отримати будь-які переваги;

– домагатися негайних дій з боку Ради Безпеки ООН з метою надання допомоги Україні як державі-учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, що не володіє ядерною зброєю, в разі якщо Україна стане жертвою акту агресії або об'єктом погрози агресією з використанням ядерної зброї;

– не застосовувати ядерну зброю проти будь-якої держави-учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, що не володіє ядерною зброєю, крім випадку нападу на них самих, їхні території чи їхні підопічні території, їхні збройні сили або на їхніх союзників з боку такої держави спільно або в союзі з державою, яка володіє ядерною зброєю;

2) будуть проводити консультації у випадку виникнення ситуації, внаслідок якої постає питання стосовно цих зобов'язань.

29 травня 1997 р. Україна і РФ підписали *Угоду про статус та умови перебування Чорноморського флоту РФ на території України* [26], яка врегульовувала правові підстави перебування Чорноморського флоту РФ на території України на умовах оренди. Відповідно до Угоди, основна база Чорноморського флоту РФ знаходилася в м. Севастополі, на якій були розміщені штаб та інші органи управління Чорноморського флоту РФ, а також військові формування, підприємства, організації та установи Чорноморського флоту РФ. Крім м. Севастополя, Чорноморський флот РФ використовував наступні пункти базування і місця дислокації:

- 1) 31-й випробувальний центр з відповідними об'єктами забезпечення;
- 2) аеродром Гвардійське з об'єктами забезпечення;
- 3) військовий санаторій «Ялта» – у м. Ялта;
- 4) 830-й пост зв'язку та ретрансляції в м. Ялта і 1001-й пункт високочастотного зв'язку в населеному пункті Прибережне Судакського району, а також 2436-й склад ракетного палива на станції Мамут.

Військові формування РФ в Криму зобов'язувалися поважити суверенітет України, додержуватись її законодавства, не допускати втручання у внутрішні справи України та не мати ядерної зброї в складі Чорноморського флоту РФ, який знаходиться на території України через без'ядерний статус приймаючої сторони.

Угода була укладена строком на 20 років (до 28 травня 2017 р.) із автоматичним продовженням терміну їхньої дії на наступні п'ятирічні періоди, якщо жодна із Сторін не повідомить письмово іншу Сторону про припинення дії угод не пізніше ніж за один рік до закінчення терміну їх дії, та була належним чином ратифікована обома сторонами [11; 19]. 21 квітня 2010 р. її дія була продовжена строком на 25 років (до 28 травня 2042 р.) [12; 20; 27].

31 травня 1997 р. між Україною і РФ було укладено *Договір про дружбу, співробітництво і партнерство* [6], з набранням чинності якого припинив свою дію Договір між УРСР і РРФСР від 19 листопада 1990 р. [5]. Даний договір набув чинності 1 квітня 1999 р. в день обміну ратифікаційними грамотами [10; 17] і був укладений терміном на десять років з автоматичним продовженням на наступні десятирічні періоди, якщо жодна зі Сторін не заявить іншій про своє бажання припинити його дію шляхом письмового повідомлення не менше ніж за шість місяців до закінчення чергового десятирічного періоду. Згідно з ним Україна і РФ:

– відповідно до положень Статуту ООН і зобов'язань по Заключному акту НБСЄ вважають територіальну цілісність одна одної і підтверджують непорушність існуючих між ними кордонів (ст. 2);

– будують відносини одна з одною на основі принципів взаємної поваги суверенної

рівності, територіальної цілісності, непорушності кордонів, мирного врегулювання спорів, незастосування сили або загрози силою, включаючи економічні та інші способи тиску, права народів вільно розпоряджатися своєю долею, невтручання у внутрішні справи, додержання прав людини та основних свобод, співробітництва між державами, сумлінного виконання взятих міжнародних зобов'язань, а також інших загальновизнаних норм міжнародного права (ст. 3);

– докладають зусиль до того, щоб врегулювання всіх спірних проблем здійснювалося виключно мирними засобами, і співпрацюють у відверненні та врегулюванні конфліктів і ситуацій, які зачіпають їхні інтереси (ст. 4);

– утримуються від участі або підтримання будь-яких дій, спрямованих проти іншої Сторони, а також не допускають, щоб їхня територія була використана на шкоду безпеці іншої Сторони (ст. 6);

– в разі виникнення ситуації, яка, на думку однієї зі Сторін, створює загрозу миру, порушує мир або зачіпає інтереси її національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності, ця Сторона може звернутися до іншої Сторони з пропозицією невідкладно провести відповідні консультації, а також обмінятися відповідною інформацією і за необхідності вжити узгоджених або спільних заходів з метою подолання такої ситуації (ст. 7).

28 січня 2003 р. між Україною і РФ був укладений *Договір про українсько-російський державний кордон* [4], який набув чинності 23 квітня 2004 р. у день обміну ратифікаційними грамотами [9; 15]. З техніко-юридичної сторони даний документ складався з власне Договору, а також Опису проходження державного кордону між Україною та Російською Федерацією (Додатку 1) та Карти державного кордону між Україною та Російською Федерацією (Додатку 2), які становлять невід'ємну частину даного договору. Таким чином було проведено делімітацію державного кордону, відповідно до якого Кримський півострів однозначно залишався українською територією по інший бік державного кордону РФ. Президент РФ В. Путін у 2014 р. охарактеризував даний процес: «...погоджуючись на делімітацію, ми фактично і юридично визнавали Крим українською територією, тим самим остаточно закривали це питання...» [14].

На міжвідомчому рівні між Кабінетом Міністрів України та Урядом РФ також було укладено величезну кількість угод щодо російсько-українського державного кордону, а також пропуску через нього населення прикордонних територій, відповідно до яких АРК обома сторонами вважалася українською територією, зокрема:

1) *Угода про пункти пропуску через державний кордон між Україною і РФ* від 8 лютого 1995 р., відповідно до якої для перетинання кордону між Україною і РФ особами, транспортними засобами, а також переміщення товарів та вантажів будь-якої державної належності встановлювався паромний пункт пропуску між Україною і РФ під назвою «Крим-Кубань» [23; 28];

2) *Угода про порядок перетинання українсько-російського державного кордону жителями прикордонних регіонів України та РФ* від 18 жовтня 2011 р., відповідно до якої АРК визначена прикордонною територією України [18; 24].

Таким чином, не виникає жодного сумніву, що станом на 2014 р. «кримське питання» не могло існувати навіть теоретично, оскільки Росія неодноразово послідовно та на найвищому рівні визнала державний кордон між Україною і РФ, відповідно до якого Кримський півострів залишався складовою частиною України, не залишаючи для себе жодних юридичних підстав для територіальних претензій. Тому анексія Криму знищила по суті всю систему міжнародних договірних відносин між Україною і Росією, які існували станом на 2014 р.

Список використаних джерел:

1. Алма-Атинська декларація від 21.12.1991 р. // Зібрання чинних міжнародних до-

говорів України, 1990. – № 1. – С. 312.

2. Декларація про дотримання принципів співробітництва в рамках Співдружності Незалежних Держав від 14.02.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://goo.gl/EjuBDe>.

3. Декларація про дотримання суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав від 15.04.1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://goo.gl/zf4nx6>.

4. Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон від 28.01.2003 р. // Офіційний вісник України, 2004. – № 22. – Ст. 1537.

5. Договір між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою від 19.11.1990 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1990. – № 49. – Ст. 637.

6. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31.05.1997 р. // Офіційний вісник України, 1999. – № 20. – Ст. 931.

7. Інтерв'ю Председателя В. В. Путина Первому каналу телевидения Германии «АРД», 29.08.2008 г. // Архив сайта Председателя Правительства РФ В. В. Путина, 2008–2012 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://goo.gl/YeorQY>.

8. О ратификации Договора между Российской Советской Федеративной Социалистической Республикой и Украинской Советской Социалистической Республикой : Постановление Верховного Совета РСФСР от 23.11.1990 г., № 373-1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://goo.gl/Ep29G0>.

9. О ратификации Договора между Российской Федерацией и Украиной о российско-украинской государственной границе : Федеральный закон от 22.04.2004 г., № 24-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации, 2004. – № 17. – Ст. 1591.

10. О ратификации Договора о дружбе, сотрудничестве и партнерстве между Российской Федерацией и Украиной : Федеральный закон от 02.03.1999 г., № 42-ФЗ // Собрание законодательства РФ, 1999. – №10. – Ст. 1159.

11. О ратификации Соглашения между Российской Федерацией и Украиной о статусе и условиях пребывания Черноморского флота Российской Федерации на территории Украины : Федеральный закон от 03.07.1999 г., № 124-ФЗ // Собрание законодательства РФ, 1999. – № 27. – Ст. 3186.

12. О ратификации Соглашения между Российской Федерацией и Украиной по вопросам пребывания Черноморского флота Российской Федерации на территории Украины : Федеральный закон от 29.04.2010 г., № 67-ФЗ // Собрание законодательства РФ, 2010. – № 18. – Ст. 2143.

13. О ратификации Соглашения о создании Содружества Независимых Государств : Постановление Верховного Совета РФ от 12.12.1991 г., № 2014-1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://goo.gl/5yRmkZ>.

14. Обращение Президента Российской Федерации // Президент России. События, 18.03.2014 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://goo.gl/0L99LX>.

15. Про ратифікацію Договору між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон : Закон України від 20.04.2004 р., № 1681-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004. – № 32. – Ст. 386.

16. Про ратифікацію Договору між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою : Постанова Верховної Ради УРСР від 22.11.1990 р., № 495-XII // Відомості Верховної Ради УРСР

(ВВР), 1990. – № 49. – Ст. 636.

17. Про ратифікацію Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією : Закон України від 14.01.1998 р., № 13/98-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998. – № 20. – Ст. 103.

18. Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про порядок перетинання українсько-російського державного кордону жителями прикордонних регіонів України та Російської Федерації : Закон від 22.02.2012 р., № 4423-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012. – № 42. – Ст. 524.

19. Про ратифікацію Угоди між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України, Угоди між Україною і Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту і Угоди між Урядом України і Урядом Російської Федерації про взаємні розрахунки, пов'язані з поділом Чорноморського флоту та перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України : Закон України від 24.03.1999 р., № 547-XIV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999. – № 18. – Ст. 157.

20. Про ратифікацію Угоди між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України : Закон України від 27.04.2010 р., № 2153-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010. – № 21. – Ст. 222.

21. Про ратифікацію Угоди про створення Співдружності Незалежних Держав : Постанова Верховної Ради України від 10.12.1991 р., № 1958-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://goo.gl/ikMalB>.

22. Протокол до Угоди про створення Співдружності Незалежних Держав, підписаної 8 грудня 1991 року в м. Мінськ Республікою Білорусь, Російською Федерацією (РРФСР), Україною від 21.12.1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://goo.gl/E84t7o>.

23. Протокол між Кабінетом Міністрів України і Урядом Російської Федерації про внесення змін і доповнень до Угоди між Урядом України і Урядом Російської Федерації про пункти пропуску через державний кордон між Україною і Російською Федерацією від 8 лютого 1995 р. від 22.12.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://goo.gl/IvBJ4R>.

24. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про порядок перетинання українсько-російського державного кордону жителями прикордонних регіонів України та Російської Федерації від 18.10.2011 р. // Офіційний вісник України, 2012 – № 37. – Ст. 1416.

25. Угода між Україною і Російською Федерацією про подальший розвиток міждержавних відносин від 23.06.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://goo.gl/W111Lc>.

26. Угода між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 28.05.1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://goo.gl/2mj12I>.

27. Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 21.04.2010 р. // Офіційний вісник України, 2010. – № 39. – Ст. 1154.

28. Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про пункти пропуску через державний кордон між Україною і Російською Федерацією від 08.02.1995 р. // Офіційний вісник України, 2005. – № 5. – Ст. 334.

29. Угода про створення Співдружності Незалежних Держав від 08.12.1991 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України, 1990. – № 1. – С. 290.

30. Устав Содружества Независимых Государств от 22.01.1993 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://goo.gl/ciidhb>.

31. Memorandum on Security Assurances in connection with Ukraine's accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons 1968 (1994). <http://goo.gl/MDSMUu>.

Марусяк Александр Васильевич,
кандидат юридических наук
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

ДЕМИФОЛОГИЗАЦИЯ КРЫМСКОГО ВОПРОСА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ РОССИЙСКО- УКРАИНСКИХ ОТНОШЕНИЙ (1990 – 2014 ГГ.)

Статья посвящена исследованию международно-правового статуса Крыма после распада СССР и до его аннексии РФ в 2014 году. Автор разоблачает распространённый в российской научной юридической среде миф о существовании крымского вопроса в международных отношениях между Россией и Украиной путем анализа действующей российско-украинской договорной базы. Исследование подводит к итогу, что РФ и Украина не оставляли за собой каких-либо территориальных претензий из-за того, что обе стороны неоднократно (еще с 1990 года) признавали неприкосновенность существующей границы между ними, взаимно провозглашали территориальную целостность обоих государств, а также обоюдно отказывались от применения силы или угрозы силой друг к другу.

Ключевые слова: Крым, крымский вопрос, российско-украинские отношения

Marusiak, Oleksandr,
candidate of law sciences
(Donetsk Law Institute of the MIA of Ukraine)

DEMYTHOLOGIZATION OF CRIMEAN ISSUE WITHIN RUSSIA – UKRAINE RELATIONS' PARADIGM (1990 – 2014)

The article deals with the research from the standpoint of international law of Crimea's political status after the collapse of the Soviet Union and until its annexation by the Russian Federation in 2014. The author denounces the myth, quite common in Russian scientific legal discourse, related to the Crimean issue in international relations between Russia and Ukraine. System analysis of multitude valid bi- and multilateral international Russia–Ukraine agreements, undoubtedly, demonstrates the absence of any peculiarities or uncertainties relatively to the political status of Crimea after the dissolution of the USSR. The research summarizes that Russia and Ukraine do not reserve any territorial claims in respect of each other, because of the next reasons: 1) both nations repeatedly (since 1990) recognized inviolability of the actual mutual state border between them; 2) parties proclaimed territorial integrity of theirs; 3) both states refrain from use of force or threat of force against each other.

Key words: Crimea, Crimean issue, Russia – Ukraine relations

Надійшла до редакції 15.06.2016

УДК 316.624:343.

Рибчинський Михайло Михайлович,
аспірант
(Донецький юридичний інститут МВС України)

ПРИЧИНИ ФОРМУВАННЯ ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ БІЖЕНЦІВ І НЕЛЕГАЛЬНИХ МІГРАНТІВ

У статті проаналізовано витoki та особливості формування делінквентної поведінки біженців і нелегальних мігрантів. Особливу увагу приділено причинам появи та розвитку цього явища. На підставі цього розроблено певні пропозиції щодо подальших напрямів досліджень у зазначеній сфері.

Ключові слова: делінквентна поведінка, біженці, нелегальні мігранти, правова культура, правосвідомість, тероризм.

Сучасні умови глобалізованого й багатовекторного світу породжують цілу низку проблем як для світового співтовариства, так і для окремих країн. Серед них особливе місце посідає делінквентна поведінка біженців і нелегальних мігрантів у контексті терористичних викликів і загроз останніх років. Для належного протистояння та ефективної боротьби з цими негативними явищами вкрай важливим є ґрунтовний аналіз причин появи та формування делінквентної поведінки біженців і нелегальних мігрантів. Вказаний аспект і визначає **актуальність** даної статті.

Проблематика причин появи та формування делінквентної поведінки біженців і нелегальних мігрантів залишається досить маловивченою. Певні її аспекти досліджували А. А. Абдулін, О. М. Ситник [10], В. А. Бачинін [13], О. Г. Львова [16], І. Рущенко [17], В. Тимченко [15] та ін. Однак залишається необхідність більш детального та ґрунтового з'ясування причин й обставин формування делінквентної поведінки біженців і нелегальних мігрантів. У цьому полягає **наукова новизна** статті.

Делінквентна поведінка – термін, утворений від латинського слова *delictum*, що в перекладі означає «проступок». Це і диктує сенс поняття: така поведінка характеризується асоціальною, протиправною спрямованістю, що проявляється в діях або в бездіяльності, й незмінно завдає шкоди окремим людям і суспільству. Щодо делінквентної поведінки з боку біженців і нелегальних мігрантів, то вона, зазвичай, має традиційні форми:

- дрібне хуліганство, особливо у вигляді лихослів'я, нецензурної лайки, образливого докучання до громадян тощо;
- розпивання спиртних напоїв у заборонених місцях, наприклад: на стадіонах, на вулицях, у скверах і парках, у громадському транспорті тощо;
- поява в громадських місцях у нетверезому стані, що ображає людську гідність і моральність соціуму;
- доведення до стану сп'яніння неповнолітньої особи;
- заняття проституцією;
- розповсюдження порнографічних матеріалів та ін.

Делінквентна поведінка в найнебезпечнішій формі є сама по собі злочином. Сюди входять крадіжки та вбивства, зґвалтування, викрадення автомобілів і вандалізм, тероризм, шахрайство, торгівля наркотиками й багато іншого.

У наш час, коли право стає все більш прагматичним і політичним, питання, пов'язані з сучасними політико-правовими процесами, стають особливо актуальними. Зокрема, повною мірою це стосується проблеми біженців і нелегальних мігрантів, а також їх делінквентної поведінки, особливо з огляду на сучасні терористичні виклики та загрози.

Згідно з твердженням Г. Дж. Бермана, сучасна західна традиція права переживає кризу правових цінностей. Це насамперед стосується контраверсійності природного та позитивного права. За загальними уявленнями, людський (світський) закон є похідним від розуму і совісті, і тому розумом і совістю його слід перевіряти [1, с. 29, 48-50]. І. О. Ільїн, розглядаючи парадигму природного права, зауважив, що право інших не закінчується там, де починається інтерес «свого» народу, а право «свого» народу не простягається за межі його можливостей, а лише до певних його потреб [2, с. 312]. На разі в сучасному глобалізованому світі біженці та нелегальні мігранти мають досить значні соціальні права в тих західноєвропейських країнах, де вони отримали право на проживання. Проте нерідко вони, маючи іншу правову культуру та виховання, дотримуючись певних релігійних (зазвичай, мусульманських) норм, стають схильними до делінквентної поведінки та навіть до скоєння злочинів, у тому числі і з терористичними актами.

Ю. О. Тихомиров визначає сучасне право у вигляді правових поглядів і позицій, що виражають загальнолюдські цінності та соціальні інтереси й закріплюються в системі загальнообов'язкових принципів і правил поведінки, котрі встановлюються державою та включають загальновизнані принципи й норми міжнародного права, регулюючи суспільні відносини та норми функціонування світового співтовариства [3, с. 5]. При цьому право може регулювати суспільні відносини, лише впливаючи на поведінку конкретних людей, окремих осіб, з дій яких складаються ці відносини.

Право – один з важливих інструментів управління поведінкою людей, які виступають безпосереднім об'єктом регулювання. Поведінка людей надзвичайно різноманітна. Вона має різні форми вияву, інтенсивність, мотиви, цілі, наслідки. Проте не всі варіанти поведінки виявляють відповідні інтереси, орієнтації, ідеологічні позиції в системі відносин державного організованого суспільства. Відповідно, будь-яка поведінка виступає об'єктом моральної і правової оцінки.

На думку Д. Дзолу, в епоху глобалізму відбувається втрата певних цінностей, а на зміну їм приходять політична, економічна та військова експансія влади. Міжнародна політична влада сконцентрувалася в руках декількох наддержав, а міжнародне право стало зброєю цієї влади [4, с. 10, 11]. Закономірним чином така тенденція викликає в певних середовищах опір і супротив. Особливо небезпечною формою останнього є світовий тероризм. Його суттєвим джерелом зазвичай виступають делінквентні прояви з боку біженців і нелегальних мігрантів.

Сучасний глобалізований і мультикультурний світ є сукупністю політичних і соціокультурних структур, розвиток яких здійснюється під впливом різноманітних факторів, обумовлених різноманітністю цивілізаційних і правових систем. Світ багатомірний і не може бути зведений до єдиної універсальної схеми світобудови (устрою) [5, с. 63]. Тож для кожної етносоціальної групи притаманним є власне, своєрідне сприйняття навколишнього світу з погляду його відповідності чи невідповідності належній поведінці, що сформувалася в межах національної культури (системи). Тобто сприймається лише те, що підходить саме цій групі.

Як зауважив А. А. Чхеайло, глобалізація світу зі своїми можливостями, небезпеками, смертельними загрозами стала головною проблемою в порядку денному людства у XXI столітті й поставила його на межу виживання. І чи не єдиним виходом із даної ситуації є кардинальне перетворення самої людини, зміни її свідомості для створення нового суспільства, яке базується на таких загальнолюдських цінностях, як мудрість, справедливість, солідарність, свобода, демократія [6, с. 41]. Особливе ж місце в процесі міжнаціональної взаємодії посідає правова культура. У випадку її порушення та деформації й виникають підстави для формування делінквентної поведінки біженців і нелегальних мігрантів.

Особливі риси правової культури пов'язані з правом як соціальною цінністю. Правова культура є ознакою високого ступеня участі членів суспільства в його правовому

житті, здійснення правової діяльності. Вона певним чином відображає і стан законності в суспільстві. Правова культура є віддзеркаленням загальної культури, яка, у свою чергу, є певною системою правових цінностей. Згідно з твердженням О. Ф. Скакун, саме ця система правових цінностей, накопичених людством чи вироблена певним народом, відіграє значну роль у формуванні зовнішньої правової культури (правові позиції та правові цінності населення) [7, с. 741]. Цілком очевидно, що саме ступінь дотримання населенням зовнішньої правової культури виступає визначальним критерієм появи чи проявів делінквентної поведінки біженців і нелегальних мігрантів. При цьому показником правової культури зазвичай виступає рівень активності суб'єкта права в правовій сфері, добровільності виконання вимог правових норм, реальності прав і свобод громадян. Тож правова культура диктує кожній особі принципи й настанови правової поведінки, а суспільству – систему правових цінностей, що покликані забезпечувати єдність і взаємодію правових інститутів.

Як відзначив І. Б. Усенко, правова культура певного суспільства є способом організації та розвитку правового життя суспільства, що передається від покоління до покоління в процесі його соціалізації [8, с. 12]. Порушення цього процесу, як правило, призводить до деформації правосвідомості, а тому створює підстави для делінквентної поведінки.

І. О. Ільїн відзначав, що діюче в країні право – закон, указ, повноваження, обов'язок, заборона – не може існувати й застосовуватися поза «живою» правосвідомістю, не може підтримувати та оберігати ні сім'ю, ні Батьківщину, ні порядок, ні державу, ні господарство, ані майно [9, с. 240]. А отже, цілком очевидним є те, що саме від нормальної, адекватної правосвідомості громадян, і насамперед тих, хто позбавлений відповідних правових традицій і правової культури, тобто біженців і нелегальних мігрантів, і залежить значної мірою правопорядок у країні.

Аналізуючи досвід боротьби зі злочинністю на Донбасі в 1953–1964 роках, А. А. Абдуллін і О. М. Ситник звернули увагу на те, що однією з головних причин складної криміногенної ситуації в Донецькій та Луганській областях у післявоєнний період була міграція населення. Кількість міського населення за рахунок мігрантів зростала іноді більше, ніж удвічі. Люди, які приїжджали на Донбас, переважно мали невисокий освітній і культурний рівень, вони жили без особливих духовних і моральних запитів, до того ж багато з них прибували на заробітки без родин. Багато мігрантів мали родини за основним місцем проживання, але при цьому вони вступали в інтимні стосунки з жінками, які вели аморальний спосіб життя. Внаслідок таких стосунків зростало число матерів-одиначок. Негативне ставлення до таких родин з боку місцевого населення сприяло появі в неповнолітніх, що фактично були безбаченками, комплексу агресивності, а також – формуванню потенційних криміногенних настанов [10, с. 111, 112]. Слід зауважити, що в наш час делінквентом (правопорушником), як правило, вважається неповнолітній із соціальними відхиленнями в поведінці, що скоює вчинки, заборонені чинним законодавством й іншими нормативними актами. Це переважно психічно та фізично здорова особа з певним негативним життєвим досвідом, деформованими соціально-етичними знаннями, нездоровими звичками й потребами, зіпсована неналежним вихованням чи асоціальним впливом певного середовища. Тобто в цьому випадку ми маємо справу з явищем, котре формує потенційного правопорушника, що нестиме шкоду як самій цій особі, так і суспільству загалом.

У контексті розглянутого варто звернутися до наукової спадщини Є. Бентама, який, викладаючи у своїй роботі «Вступ до принципів моральності та законодавства» доктрину утилітаризму, заклав в її основу «принцип корисності». Згідно з останнім будь-які дії слід заохочувати або засуджувати в залежності від їх тенденції посилювати чи послаблювати користь для окремого індивіда або групи осіб. Причиною будь-яких дій вчений називав задоволення (як чуттєві, так і інтелектуальні) і страждання, розглядаючи людину як істоту, що прагне до отримання задоволень й уникнення страждань [11]. Близькою до Є. Бентама є позиція М. Лосського, який, аналізуючи явище «гедонізму», відзначив сутність останньо-

го в прагненні особи до отримання задоволення й уникнення страждань [12, с. 26]. Безперечно, такий погляд зумовлений насамперед моральним й етичним підходами. Проте слід визнати, що схильність людей, особливо неповнолітніх, до делінквентної поведінки, агресивності й правопорушень досить часто формується саме під впливом чинників морального та соціально-психологічного характеру. Повною мірою це стосується й біженців і нелегальних мігрантів.

В. А. Бачинін виділяє таке явище, як «контрадаптивна поведінка», що означає активний кидок особистості в саме осереддя конфліктних відносин і може здійснюватись у напрямках усіх трьох етично можливих орієнтирів – імморального, морального та етичного.

Імморально-контрадаптивна поведінка в конфлікті припускає порушення не тільки моральних, але часто й правових норм. Його суб'єкти здатні заради досягнення своїх цілей діяти за принципом «вседозволеності» та застосовувати будь-які засоби, включаючи брехню, насильство тощо. Ось основні ознаки даного типу соціальної поведінки:

- суб'єкти конфлікту діють як вороги, які прагнуть завдати один одному максимальної шкоди;
- обидві сторони постійно демонструють взаємну агресивність, войовничість, ригідність;
- негативне ставлення до можливостей укладення мирних угод і компромісів;
- тотальне неприйняття всього, що виходить від протилежної сторони, небажання прислухатися до раціональних аргументів і пропозицій противника, якщо такі виникають;
- прагнення перемогти будь-якою ціною, досягти панівного становища і повністю підпорядкувати своїй волі і владі протилежну сторону;
- впевненість кожної сторони у власній правоті й непогрішності;
- радикалізм у прийнятті та здійсненні рішень, відсутність почуття міри, готовність починати відразу ж з крайніх і рішучих заходів;
- готовність вести «гру без правил», не співвідносячи свої дії ні з жодними моральними та правовими обмеженнями;
- діяльність сторін конфлікту носить виключно деструктивний характер, руйнуючи суміжне соціокультурне середовище.

Морально-контрадаптивна поведінка в конфлікті передбачає готовність особистості за будь-яких, навіть несприятливих для неї обставин, захищати цінності й традиції, відстоювати інтереси своєї соціальної системи, спільноти, організації, групи. Людину, що стоїть на цих позиціях, відрізняє рішуче небажання поступатися своїми корпоративними пристрастями, прагнення вести безкомпромісну боротьбу за них, застосовуючи в ній ті засоби, що вписуються в нормативний кодекс його спільноти. У тих випадках, коли учасники конфлікту не можуть прямо заявляти про свої справжні інтереси, вони прагнуть знайти такі форми боротьби за них, де б справжні мотиви були декоровані мотивами підставними [13, с. 311, 312]. Саме така поведінка притаманна значній частині біженців і нелегальних мігрантів, зокрема в країнах Західної Європи. При цьому вона містить значні ризики не лише для оточуючих біженців і нелегальних мігрантів громадян, але й для всього суспільства в цілому. І саме така поведінка біженців і нелегальних мігрантів може стати сприятливою основою для скоєння терористичних дій.

С. П. Гантінгтон ще в 1990-х роках відзначив проблему ідентичності в мусульманських країнах і як один з її наслідків – становлення ісламського фундаменталізму. Останній, як революційний рух, відкидає ідею держави-нації на користь неподільності ісламу на кшталт відкидання її марксизмом на користь єдності міжнародного пролетаріату. Масова міграція мусульман в країни Західної Європи, що активізувалася наприкінці ХХ століття, спричинила «глобальну міграційну кризу» [14, с. 140, 217–218]. Серед її причин В. Тимченко вказує на перенесення мігрантами на західне правове поле власних правових звичаїв і традицій. При цьому чинне законодавство досить часто мігрантами ігнорується. Останні

не стільки вливаються в нове суспільство, як пристосовують його під себе, включно зі своєю правовою культурою й традиціями [15, с. 118–122].

Розвинені західноєвропейські країни тривалий час ставилися до імміграції як до тимчасового соціально-економічного явища, спричиненого дефіцитом робочої сили. Перебування великого контингенту іноземців не розглядалось як незмінне явище: оstarбайтери й біженці підлягали репатріації, а на постійних переселенців очікував «плавильний казан» асиміляції. Однак міграція виявилась складнішим і багатовимірнішим, стійкішим і важко контрольованим процесом, численні наслідки якого проявились в сучасних умовах подібно до ефекту бомби уповільненої дії. На думку О. Г. Львової, саме такою несподіванкою виявився політичний виклик, кинутий міграцією країнам Заходу наприкінці ХХ століття. На межі тисячоліть економічно розвинені країни почали відчувати небувалий міграційний тиск, пов'язаний з інтенсифікацією стихійних переміщень населення. Міграційні процеси спричинили різноманітні та болючі для західних суспільств проблеми. Європейські країни офіційно поки не визнають, що стали країнами імміграції, але фактично починають усвідомлювати новий етнічний і культурний плюралізм своїх суспільств. Поява в життєвому середовищі місцевих жителів абсолютно інших елементів життя й культури нерідко зустрічають реакцію відторгнення. Через це ксенофобія та расизм, що завжди вважались супутниками імміграції, різко посилювалися в 1990-х роках у європейських країнах. Це було спричинено кризовими явищами в економіці, втратою віри в ліві утопії, спадом робітничого руху тощо. Імміграцію з неєвропейських країн називали «іноземною інтервенцією», «анексіонізмом Третього світу» і навіть «біологічною зброєю», а іммігрантів – «зовнішніми ворогами», яких звинувачували ледь не в усіх економічних і соціальних проблемах суспільства та на яких, відповідно, перекидалося невдоволення корінного населення. Навіть до біженців дедалі частіше ставляться не як до жертв насилля чи переслідування, а як до загрози політичної й соціально-економічної стабільності європейських держав. Іммігранти беруть участь в «транснаціональній політиці простих людей», здійснюючи вплив на політику країни прийому стосовно їхньої Батьківщини й на відносини між ними [16].

Яскравим прикладом загрози з боку біженців і нелегальних мігрантів стали події в Кельні в ніч на 1 січня 2016 року, коли відбулися гострі і, на перший погляд, не зовсім зрозумілі події. Молоді хлопці арабської зовнішності ні з того ні з сього під час святкування Нового року на вулицях міста стали нападати на молодих німкенів. Внаслідок цього було зареєстровано 516 скарг, причому 40% – це повідомлення про напади сексуального характеру та з метою пограбування. І. Рущенко припускає, що ці події мали досить спланований характер масових дій: акція готувалася заздалегідь, молодиків збирали через соціальні мережі і СМС-повідомлення, залучали навіть з інших країн (відомо про приїжджих з Франції та Бельгії), інциденти одночасно відбулися в кількох місцях, у тому числі в Гамбурзі [17]. Аналогічні дії були скоєні влітку 2015 року в Швеції, де поліція розслідує 15 заяв про зґвалтування та близько 40 інших випадків сексуальних зловживань, що мали місце під час двох музичних фестивалів. При цьому поліція та жертви нападів і домагань вважають підозрюваними у секс-насилстві молодих мігрантів. На разі в поліції Карлстадту вже встигли заявити в інтерв'ю шведському радіо, що серед гвалтівників були не тільки мігранти. У цьому році поліція почала розслідування звинувачень у покриванні деякими співробітниками правоохоронних органів підозрюваних у сексуальному насилстві на музичному фестивалі в Стокгольмі в минулому році, переважну більшість серед нападників тоді склали також мігранти [18].

Слід підсумувати, що серед причин делінквентної поведінки біженців і нелегальних мігрантів чільне місце посідає низький рівень і деформація правової культури та правосвідомості, наявність власних релігійних і національних традицій і звичаїв тощо. Також такому негативному явищу сприяє цілий комплекс чинників морального, етичного та соціально-психологічного характеру.

Нині в сучасному світі, коли масово зростають настрої та прояви агресії, до того ж збільшується й небезпека тероризму, активно поширюються різного роду соціальні технології. З огляду на це делінквентна поведінка біженців і нелегальних мігрантів значною мірою посилює ті ризики, котрі сприяють поширенню агресивних проявів і терористичних дій.

У ході подальшого дослідження варто проаналізувати умови та фактори формування делінквентної поведінки біженців і нелегальних мігрантів.

Список використаних джерел:

1. Берман Г. Дж. Западная традиция права : эпоха формирования / Г. Дж. Берман ; пер. с англ. – [2-е изд.]. – М. : Изд-во МГУ ; НОРМА-ИНФРА-М, 1998. – 624 с.
2. Ильин И. А. Общее учение о праве и государстве / И. А. Ильин. – М. : АСТ МОСКВА : ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – 510 с. – (Философия. Психология).
3. Тихомиров Ю. А. Право : национальное, международное, сравнительное / Ю. А. Тихомиров // Государство и право. – 1999. – № 8. – С. 5–12.
4. Дзоло Д. Демократия и сложность : реалистический поход / Д. Дзоло ; пер. с англ. А. А. Калинина и др. – М. : Изд. Дом Гос. ун-та, 2010. – 320 с.
5. Философия права в России : история и современность : материалы третьих философ.-правовых чтений памяти акад. В. С. Нерсесянца / отв. ред. В. Г. Графский. – М. : НОРМА, 2009. – 320 с.
6. Чхеайло А. А. Методологія глобалістики як методологічна засада дослідження феномену виживання / А. А. Чхеайло // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2010. – Вип. 42. – С. 34–42.
7. Скакун О. Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс) : учебник / О. Ф. Скакун. – Харьков : Эспада, 2005. – 840 с.
8. Правовий звичай як джерело українського права ІХ–ХІХ ст. / за ред. І. Б. Усенко. – К. : Наукова думка, 2006. – 279 с.
9. Ильин И. А. Путь духовного обновления / И. А. Ильин // Религиозная философия : сочинения в 2 тт. – М. : Медиум, 1994. – Т. 2. – 576 с.
10. Абдуллін А. А. Досвід боротьби зі злочинністю на Донбасі в 1953–1964 роках / А. А. Абдуллін, О. М. Ситник : монографія. – Донецьк : Донецький юридичний інститут МВС при ДонНУ, 2005. – 282 с.
11. Баканов А. А. Єремія Бентам / А. А. Баканов, А. Ф. Грязнов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://reff.net.ua/4423-Ieremiya_Bentam.html.
12. Лосский Н. О. Условия абсолютного добра: Основы этики; Характер русского народа / Н. О. Лосский. – М. : Политиздат, 1991. – 368 с. – (Б-ка этич. мысли).
13. Бачинин В. А. Философия права и преступления / В. А. Бачинин. – Харьков : Фолио, 1999. – 607 с.
14. Гантінгтон С. П. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку / С. П. Гантінгтон ; пер. з англ. Н. Климчук. – Л. : Кальварія, 2006. – 474 с.
15. Тимченко В. Час націоналізму. Стратегія виживання в глобалізованому світі / В. Тимченко. – Київ : MEDIA, 2013. – 304 с.
16. Львова О. Г. Суспільно-політичні наслідки міжнародної міграції для приймаючих країн У 90-х роках ХХ ст. : [Електронний ресурс] / О. Г. Львова. – Режим доступу : <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/20887/%CB>.
17. Рущенко И. Гибридная рука Москвы в беспорядках мигрантов в Германии / И. Рущенко [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.newsru.nl/index.php/ru/compatriots/europe/898-gibridnaya-ruka-moskvy-v-besporjadkakh-migrantov-v-germanii>.
18. После массовых изнасилований на музыкальных фестивалях в Швеции хотят ужесточить законодательство [Електронний ресурс]. – Режим доступа :

<http://nv.ua/world/countries/massovyh-iznasilovanij-na-muzykalnyh-festivaljah-v-shvetsii-zhestche-zakonodatelstvo-164842.html>.

Рыбчинский Михаил Михайлович,
аспирант
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

ПРИЧИНЫ ФОРМИРОВАНИЯ ДЕЛИНКВЕНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ БЕЖЕНЦЕВ И НЕЛЕГАЛЬНЫХ МИГРАНТОВ

В статье проанализированы истоки и особенности формирования делинквентного поведения беженцев и нелегальных мигрантов. Особое внимание уделено причинам появления и развития этого явления. На основании этого разработаны определенные предложения относительно дальнейших направлений исследований в указанной сфере.

Ключевые слова: делинквентное поведение, беженцы, нелегальные мигранты, правовая культура, правосознание, терроризм.

Rybczynski Mikhail,
graduate student
(Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal
Affairs)

CAUSES OF DELINQUENT BEHAVIOR REFUGEES AND ILLEGAL MIGRANTS

The article analyzes the origins and features of the formation of delinquent behaviour of refugees and illegal migrants. Special attention is paid to the reasons for the emergence and development of this phenomenon. Based on this, developed some proposals for the future directions of research in this area.

Key words: delinquent behavior, refugees, illegal migrants, legal culture, sense of justice, terrorism.

Надійшла до редколегії 15.06.2016

Розділ II ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО, ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК 347.513:347.518

Буга Володимир Васильович,
кандидат юридичних наук
(Донецький юридичний інститут МВС України)

Буга Ганна Сергіївна,
кандидат юридичних наук
(Донецький юридичний інститут МВС України)

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ТРАНСПОРТНИМ ЗАСОБОМ ЯК ДЖЕРЕЛОМ ПІДВИЩЕНОЇ НЕБЕЗПЕКИ

У статті досліджуються загальні положення про відшкодування шкоди, завданої транспортним засобом як джерелом підвищеної небезпеки. Проаналізовано чинне законодавство, визначено, шкода, завдана джерелом підвищеної небезпеки, відшкодовується особою, яка на відповідній правовій підставі (право власності, інше речове право, договір підряду, оренди тощо) володіє транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, використання, зберігання або утримання якого створює підвищену небезпеку. Особа, яка неправомірно заволоділа транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, завдала шкоди діяльністю щодо його використання, зберігання або утримання, зобов'язана відшкодувати її на загальних підставах. Якщо неправомірному заволодінню іншою особою транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом сприяла недба-

лість її власника (володільця), шкода, завдана діяльністю щодо його використання, зберігання або утримання, відшкодовується ними спільно, у частці, яка визначається за рішенням суду з урахуванням обставин, що мають істотне значення. Особа, яка здійснює діяльність, що є джерелом підвищеної небезпеки, відповідає за завдану шкоду, якщо вона не доведе, що шкоди було завдано внаслідок непереборної сили або умислу потерпілого.

Ключові слова: відшкодування шкоди, джерело підвищеної небезпеки, транспортний засіб, відповідальність володільця джерела підвищеної небезпеки, дорожньо-транспортна пригода.

Постановка проблеми. З кожним роком кількість транспортних засобів зростає. З одного боку, це свідчить про технологічний розвиток, стабільність та добробут громадян, але разом із тим збільшується кількість дорожньо-транспортних пригод за участю транспортних засобів, які, у свою чергу, є джерелом підвищеної небезпеки.

Відносини з відшкодування, завданої джерелом підвищеної небезпеки, які можуть виникнути при вирішенні справ, урегульовано, зокрема, статтями 3, 27, 41, 68 Конституції України, Цивільним кодексом України, Законами України «Про дорожній рух» від 30 червня 1993 року № 3353-ХІІ; «Про страхування» від 7 березня 1996 року № 85/96-ВР; «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 1 липня 2004 року № 1961-ІV ; «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо усунення надмірного державного регулювання у сфері автомобільних перевезень» від 5 липня 2011 року № 3565-VI ; «Про об'єкти підвищеної небезпеки»

від 18 січня 2001 року № 2245-III; Правилами дорожнього руху України, затвердженими Постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 року № 1306 та іншими нормативно-правовими актами.

Аналізу останніх досліджень і публікацій цього явища присвячені роботи Бубіної А. І., Лесько Ю. В., Таран Ю. С. та інших вчених.

Метою даної статті є визначення загальних положень про відшкодування шкоди, завданої транспортним засобом як джерелом підвищеної небезпеки.

Виклад основного матеріалу. Серед делікатних зобов'язань сьогодні все частіше виникають зобов'язання по відшкодуванню шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки. Зазначені зобов'язання мають певні особливості, обумовлені характером діяльності, що визначається джерелом підвищеної небезпеки. Тому належне правове регулювання, закріплення чіткого механізму відшкодування такої шкоди є необхідним кроком на шляху зменшення судових спорів між суб'єктами вказаних правовідносин [1, с. 180].

У першу чергу необхідно визначитись, що ж таке «джерело підвищеної небезпеки». Стаття 1187 ЦК України пояснює поняття «джерело підвищеної небезпеки», визнаючи його як будь-яку діяльність, пов'язану з використанням, зберіганням або утриманням транспортних засобів,.... що створює підвищену небезпеку для особи, яка цю діяльність здійснює, та інших осіб». Отже, найбільш поширеним і використовуваним джерелом підвищеної небезпеки є транспортний засіб, оскільки в левій частці спорів про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, беруть участь саме водії та власники автомобілів. З цього випливає, що заподіяння шкоди джерелом підвищеної небезпеки тягне за собою можливість відшкодування шкоди, заподіяної таким джерелом, а питання, пов'язані з розглядом справ про відшкодування подібної шкоди, досить часто стають причиною дискусій. Відповіді на питання, що виникають при вирішенні справ зазначеної категорії, мають особливе значення, оскільки містять безліч нюансів, здатних усунути розбіжності при вирішенні спорів [2].

Приблизний перелік осіб та організацій, діяльність яких пов'язана з небезпекою для оточення: володільці транспортних засобів, транспортні організації, промислові підприємства, будови та інше – наведено у Цивільному кодексі України. З цього випливає висновок, що джерелом підвищеної небезпеки є: транспортні засоби (автобуси, трамваї, тролейбуси, автомашини та інше), будівельна техніка (бульдозери, екскаватори, баштові крани) [3].

Для захисту інтересів громадян і організацій законодавець встановив особливі умови відповідальності володільців джерел підвищеної небезпеки. Ця відповідальність має суттєву особливість – вона настає незалежно від вини особи, яка завдала шкоду, тобто ця особа не звільняється від відповідальності також за умови, коли встановлено її невинність [3].

Цивільний кодекс містить дві підстави відповідальності за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки, що передбачені в статтях 1187, 1188, 1166. Ці статті носять самостійний характер, й одночасне їх застосування виключається. Однак досі відсутнє однозначне регулювання умов відповідальності при випадковому зіткненні транспортних засобів та відшкодуванні шкоди, коли вартість ремонту авто перевищує залишкову вартість у кілька разів [4].

Особливість відповідальності за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки, полягає і в тому, що зобов'язання з відшкодування шкоди завжди покладається на володільця цього джерела підвищеної небезпеки. Володільцем джерела підвищеної небезпеки, який несе перед потерпілим відповідальність за завдану шкоду, визнається юридична чи фізична особа, якій належить джерело підвищеної небезпеки на певній правовій основі і яка здійснює його експлуатацію (володіння, користування, зберігання, транспортування тощо). Володільцем джерела підвищеної небезпеки є той, хто здійснює експлуатацію джерела підвищеної небезпеки на підставі належного йому права власності (права спільної власності), права володіння та користування джерелом підвищеної небезпеки на підставі договору підяду, оренди, доручення та інших договорів. Права володіння й користування

таким джерелом ґрунтуються на адміністративному акті чи іншій правовій підставі. Особою, відповідальною за завдання шкоди джерелом підвищеної небезпеки, також визнається особа, яка самочинно (протиправно і винно) заволоділа джерелом підвищеної небезпеки. Якщо особа, яка керувала джерелом підвищеної небезпеки, не є його володільцем, а виконувала ці функції в силу трудової угоди з володільцем (наприклад, водій тролейбуса, машиніст електропоїзду), то вона не відповідає безпосередньо перед потерпілим за завдану шкоду. Так, у разі дорожньо-транспортної пригоди перед потерпілим пішоходом відповідальність буде нести не водій тролейбуса, який безпосередньо заподіяв шкоду, а трамвайно-тролейбусне управління (ТТУ) як володільць тролейбуса. Безпосередній винуватець (водій) несе відповідальність перед володільцем джерела підвищеної небезпеки. Така вимога кредитора (ТТУ) до боржника (водія) про повернення грошової суми, яку кредитор сплатив потерпілому за вини боржника третій особі (пішоходу), називається в цивільному праві регресним позовом [3].

Як зазначається у ст. 1187 ЦК України, шкода, завдана джерелом підвищеної небезпеки, відшкодовується особою, яка на відповідній правовій підставі (право власності, інше речове право, договір підряду, оренди тощо) володіє транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, використання, зберігання або утримання якого створює підвищену небезпеку. Особа, яка неправомірно заволоділа транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, завдала шкоди діяльністю щодо його використання, зберігання або утримання, зобов'язана відшкодувати її на загальних підставах. Якщо неправомірному заволодінню іншою особою транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом сприяла недбалість її власника (володільця), шкода, завдана діяльністю щодо його використання, зберігання або утримання, відшкодовується ними спільно, у частці, яка визначається за рішенням суду з урахуванням обставин, що мають істотне значення. Особа, яка здійснює діяльність, що є джерелом підвищеної небезпеки, відповідає за завдану шкоду, якщо вона не доведе, що шкоди було завдано внаслідок непереборної сили або умислу потерпілого [5].

Отже, можна зробити висновок, що обов'язок відшкодувати шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки, покладається не на будь-яку особу, а лише на володільця джерела підвищеної небезпеки, яким не завжди є його власник. Суб'єктом цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану транспортним засобом, є його володільць за умови фактичного володіння ним за наявності правової (матеріальної) підстави [6].

Слід відмітити, що цивільно-правова відповідальність за шкоду, завдану діяльністю, що є джерелом підвищеної небезпеки, настає у разі її цілеспрямованості (наприклад, використання транспортних засобів за їх цільовим призначенням), а також при мимовільному проявленні шкідливих властивостей об'єктів, що використовуються в цій діяльності (наприклад, у випадку завдання шкоди внаслідок мимовільного руху автомобіля). В інших випадках шкода відшкодовується на загальних підставах, передбачених статтею 1166 ЦК, особою, яка її завдала (наприклад, коли пасажир, відчиняючи двері автомобіля, що не рухався, спричинив тілесні ушкодження особі, яка проходила поруч) [7].

Вирішуючи питання про відповідальність за шкоду, що виникла в результаті зіткнення автотранспортних засобів, в першу чергу треба звернутися до загальних підстав відповідальності за шкоду, а саме до ч. 1 ст. 1166 Цивільного кодексу, згідно з якою майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала. Розмір відшкодування буде залежати від вини кожного володільця джерела підвищеної небезпеки. Питання відшкодування при зіткненні автотранспортних засобів вирішується згідно зі ст. 1187, що встановлює загальні підстави, а саме: 1) шкода, завдана одній особі з вини іншої особи, відшкодовується винною особою; 2) за наявності вини лише особи, якій завдано шкоди, вона їй не відшкодовується; 3) за наявності вини всіх осіб, діяльністю яких було завдано шкоди, розмір відшкодування визначається у відповідній частці залежно від об-

ставин, що мають істотне значення. У третьому випадку суди встановлюють цю частку вини та відшкодування у процентах. Дуже часто таке відсоткове розподілення відшкодування не є об'єктивним. Це виникає, тому що саме законодавець заклав принцип суб'єктивної оцінки, що все ж таки повинна базуватись на всебічному дослідженні обставин справи [4].

Особливість правил відшкодування шкоди, завданої автотранспортним засобом, полягає в наявності лише трьох умов для виникнення відповідальності: а) наявність шкоди; б) протиправна дія заподіювача шкоди; в) наявність причини – наслідкового зв'язку. Слід зазначити, що у даних зобов'язаннях умовою відповідальності особи за створення небезпеки заподіяння шкоди є “подвійний” причинний зв'язок. По-перше, це причинний зв'язок між дією і небезпекою виникнення шкоди, по-друге, причинний зв'язок між створеною небезпекою і шкодою, що виникла. При цьому в рамках зазначеного причинного зв'язку, у свою чергу, необхідно встановити наявність причинного зв'язку між здійсненою власником автотранспортного засобу діяльністю, що представляє підвищену небезпеку при використанні (експлуатації) цього матеріального об'єкта для оточуючих, і шкодою, що виникла, а також між поведінням особи, що безпосередньо використовувала даний автотранспортний засіб, і шкодою, що виникла. Особа, яка завдала шкоду автотранспортним засобом, відповідає і за випадкове її завдання, тобто без вини. Шкода відшкодовується незалежно від наявності або відсутності вини власника джерела підвищеної небезпеки [8].

Розглядаючи позови про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, суди повинні мати на увазі, що відповідно до статей 1166, 1187 ЦК шкода, завдана особі чи майну фізичної або юридичної особи, підлягає відшкодуванню в повному обсязі особою, яка її завдала. Обов'язок відшкодувати завдану шкоду виникає у її завдавача за умови, що дії останнього були неправомірними, між ними і шкодою є безпосередній причинний зв'язок та є вина зазначеної особи, а коли це було наслідком дії джерела підвищеної небезпеки, – незалежно від наявності вини. Положення статті 625 ЦК не застосовуються до відносин з відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, оскільки відшкодування шкоди є відповідальністю, а не грошовим зобов'язанням, яке виникає з договірних зобов'язань. Винятком є відповідальність страховика (стаття 992 ЦК). З огляду на презумпцію вини завдавача шкоди (частина друга статті 1166 ЦК), відповідач звільняється від обов'язку відшкодувати шкоду (у тому числі і моральну шкоду), якщо доведе, що шкоди було завдано внаслідок непереборної сили або умислу потерпілого (частина п'ята статті 1187 ЦК, пункт 1 частини другої статті 1167 ЦК). Потерпілий подає докази, що підтверджують факт завдання шкоди за участю відповідача, розмір завданої шкоди, а також докази того, що відповідач є завдавачем шкоди або особою, яка відповідно до закону зобов'язана відшкодувати шкоду [7].

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Таким чином, розгляд справ за позовами, що виникають при відшкодуванні шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, у тому числі з урахуванням законодавства про страхування, має здійснюватись у точній відповідності із законом та в установлені для цього строки.

Отже, слід зробити висновок, що вище зазначений інститут потребує подальшого удосконалення та розвитку, що в майбутньому призведе до покращення механізму та порядку відшкодування шкоди, заподіяної транспортним засобом як джерелом підвищеної небезпеки.

Список використаних джерел:

1. Бубіна А. І. Деякі проблеми правового регулювання відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки / А. І. Бубіна // Актуальні проблеми держави і права. – 2008. – Вип. 38. – С. 180–184.

2. ВССУ про нюанси відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://propravo.in.ua/pravosudie/praktika/351-vssu-pro-nyuansi-vidshkoduvannya-shkodi-zavdanoji-dzherelom-pidvishhenoji-nebezpeki>.

3. Які особливості відповідальності за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vuzlib.su/ck/5-82.htm>.

4. Бубіна А. І. Деякі проблеми правового регулювання відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки / А. І. Бубіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravoznavec.com.ua/period/article/22875/%C0>.

5. Цивільний кодекс України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40–44. – Ст. 356. – Редакція від 11 черв. 2016 р.

6. Лесько Ю. В. Володілець транспортного засобу як суб'єкт цивільно-правової відповідальності за завдану шкоду / Ю. В. Лесько // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – Вип. 6. Т. 1. – С. 93–97.

7. Про деякі питання застосування судами законодавства при вирішенні спорів про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки : Постанова Пленуму вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01 березня 2013 р. № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0004740-13>.

8. Таран Ю. С. Особливості відшкодування шкоди, заподіяної джерелом підвищеної небезпеки / Ю. С. Таран [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.khntusg.com.ua/filesbornikvestnik_107-256.pdf.

Владимир Васильевич Буга,
кандидат юридических наук
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

Анна Сергеевна Буга,
кандидат юридических наук
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ О ВОЗМЕЩЕНИИ ВРЕДА, ПРИЧИНЕННОГО ТРАНСПОРТНЫМ СРЕДСТВОМ КАК ИСТОЧНИКОМ ПОВЫШЕННОЙ ОПАСНОСТИ

Исследуются общие положения о возмещении вреда, причиненного транспортным средством как источником повышенной опасности. Проанализировано действующее законодательство, определено, что ущерб, причиненный источником повышенной опасности, возмещается лицом, которое на соответствующем правовом основании (право собственности, иное вещное право, договор подряда, аренды и т.п.) владеет транспортным средством, механизмом, другим объектом, использование, хранение или содержание которого создает повышенную опасность. Лицо, которое неправомерно завладело транспортным средством, механизмом, другим объектом, нанесло ущерб деятельностью по его использованию, хранению или содержанию, обязано возместить его на общих основаниях. Если неправомерному завладению другим лицом транспортным средством, механизмом, другим объектом способствовала халатность ее собственника (владельца), вред, причиненный деятельностью по его использованию, хранению или содержанию, возмещается ими совместно, в части, которая определяется по решению суда с учетом обстоятельств, имеющих существенное значение. Лицо, осуществляющее деятельность, которая является источником повышенной опасности, отвечает за причиненный вред, если оно не докажет, что вред был причинен вследствие непреодолимой силы или умысла потерпевшего. Следует отметить, что гражданско-правовая ответственность за вред, причиненный деятельностью, являющейся ис-

точником повышенной опасности, наступает в случае ее целеустремленности (например, использование транспортных средств по их целевому назначению), а также при самопроизвольном проявлении вредоносных свойств объектов, используемых в этой деятельности (например, в случае причинения вреда вследствие самопроизвольного движения автомобиля). В других случаях ущерб возмещается на общих основаниях, предусмотренных статьей 1166 ГК, лицом, причинившим вред (например, когда пассажир, открывая двери автомобиля, не двигаясь, причинил телесные повреждения лицу, проходившему рядом)

Ключевые слова: возмещение вреда, источник повышенной опасности, транспортное средство, ответственность владельца источника повышенной опасности, дорожно-транспортное происшествие.

Buga V.V.,
 candidat of law sciences
 (Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal
 Affairs)

Buga G.S.,
 candidat of law sciences
 (Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal
 Affairs)

GENERAL PROVISIONS ON COMPENSATION FOR DAMAGE CAUSED BY VEHICLE AS A SOURCE OF HIGH RISK

We study the general provisions on compensation for damage caused by a vehicle as a source of increased danger. Analyzed the current legislation, it is determined that the damage caused by the source of increased danger shall be compensated by a person who at the relevant legal basis (ownership, other property law, contract for services, rent, etc.) owns a vehicle mechanism, another object, use, storage, or the contents of which creates a heightened danger. A person who unlawfully took possession of the vehicle, mechanism, another object harmed by its use of activities, storage, or maintenance is required to compensate it on general grounds. If the misappropriation of another person vehicle, mechanism, another object contributed to the negligence of its owner (owner), the harm caused by the activity on its use, storage or maintenance, be compensated by them jointly, in part, determined by the court taking into account the circumstances of a significant value. The person performing the activity that is the source of increased danger, is responsible for the harm if it proves that the damage was caused by force majeure or intent of the victim. It should be noted that the civil liability for harm caused by the activity, which is a source of increased danger, occur in the case of determination (for example, the use of vehicles for their intended purpose), as well as the spontaneous manifestation of harmful properties of objects used in this activity (for example, in the case of damage resulting from inadvertent movement of the car). In other cases, the damage is compensated on general grounds stipulated by Article 1166 of the Civil Code, the person who caused the damage (for example, when the passenger, opening the car door, not moving, he caused injuries a person held a number).

Key words: compensation for damage, a source of increased danger, the vehicle owner responsible source of increased danger, traffic accident.

Надійшла до редколегії 15.06.2016

УДК 341.1/8

Назимко Олена Вікторівна,
кандидат юридичних наук
(Донецький юридичний інститут МВС України)

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗА СУЧАСНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ В'ЄТНАМ

У даній статті автор здійснює розгляд та аналіз нормативно-правових стандартів регулювання трудових відносин, що мають місце в рамках сфери науково-дослідницької діяльності, відповідно до діючого Закону Соціалістичної Республіки В'єтнам «Про діяльність у сфері розвитку науки та технологій». Автор наводить саме ті правові норми даного Закону, які встановлюють та регулюють правовий статус працівника сфери розвитку науки та технологій в якості повноправного суб'єкта інституту трудових відносин. На прикладі даного Закону автор також наводить підтвердження усталеного характеру одночасної, точніше міжгалузевої належності сфери науково-дослідницької діяльності як до системи суто трудового права, так і системи права у сфері освіти, науки та культури, що, таким чином, має прояв не лише на рівні міжнародного, але й національного права певної, окремо взятої країни.

Ключові слова: *нормативно-правові стандарти, інститут трудових відносин, організації у сфері розвитку науки та технологій, Закон Соціалістичної Республіки В'єтнам «Про діяльність у сфері розвитку науки та технологій», працівники у сфері розвитку науки та технологій.*

Актуальність. Достатньо природним та очевидним видається те, що зарубіжні нормативно-правові стандарти правового регулювання сфери науково-дослідницької діяльності у своїй сукупності не можуть являти собою якоїсь змістовно-ідентичної нормативно-правової системи.

Навіть попри наявність та дію таких універсальних та спеціалізованих, обов'язкових та рекомендаційних джерел міжнародного права як Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року, Рекомендація ЮНЕСКО про статус науково-дослідницьких працівників від 20 листопада 1974 року та Рекомендація ЮНЕСКО про статус викладацьких кадрів вищих навчальних закладів від 11 листопада 1997 року, які, у свою чергу, належать водночас як до системи міжнародного трудового права, тобто права Міжнародної Організації Праці (МОП), так і до системи міжнародного права Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури (право ЮНЕСКО), кожна держава світу відтворює власні, національні, подекуди достатньо оригінальні, відносно неповторні та відмінні, специфічні нормативно-правові стандарти щодо здійснення та регулювання науково-дослідницької та тієї чи іншої суміжної їй діяльності.

Означена відмінність зумовлюється цілою низкою найрізноманітніших чинників, серед яких слід назвати, наприклад, культурно-національні або цивілізаційно-релігійні та регіональні особливості тієї чи іншої держави, пануючий в ній суспільно-політичний устрій, визначену в ній пріоритетність досягнення тих чи інших тактичних або стратегічних цілей та завдань із розвитку науково-дослідницької діяльності. Отже, зміст подібних

норм, що містяться, наприклад, у відповідних джерелах права країн Західної Європи може суттєво відрізнятись від аналогічних норм, наприклад, країн регіону Південно-Східної Азії, до якого належить, зокрема, і Соціалістична Республіка В'єтнам.

Тому надзвичайно важливим та актуальним видається розгляд, знання, розуміння та аналіз змісту тих чи інших зарубіжних, зокрема, наприклад, в'єтнамських, також достатньо відмінних нормативно-правових стандартів регулювання трудових відносин у рамках сфери науково-дослідницької діяльності.

Здійснення новітніх наукових досліджень в цій, окремо взятій, правовій проблематиці зарубіжного трудового права та права у сфері освіти, науки та культури надасть українським науковцям-правникам можливість розробляти та вносити корисні, новаторські законотворчі пропозиції, спрямовані на виважене реформування відповідних частин/норм сучасного права України у сфері здійснення та регулювання науково-дослідницької діяльності.

Аналіз використаних джерел. Ґрунтовний розгляд та аналіз змісту нормативно-правових стандартів щодо регулювання трудових відносин у сфері науково-дослідницької діяльності за сучасним законодавством Соціалістичної Республіки В'єтнам здійснено за допомогою звернення до нині діючого Закону Соціалістичної Республіки В'єтнам «Про діяльність у сфері розвитку науки та технологій» №29/2013/QН13 від 18 червня 2013 року [1].

Метою даної статті є ґрунтовний розгляд та аналіз змісту нормативно-правових стандартів регулювання трудових відносин у сфері науково-дослідницької діяльності, відповідно до правових норм вказаного Закону.

Виклад основного матеріалу. Явною системно-галузєвою, достатньо характерною рисою Закону Соціалістичної Республіки В'єтнам «Про діяльність у сфері розвитку науки та технологій» (надалі – Закон) є його належність як до галузі трудового права, так і до інших галузей права, наприклад, права у сфері освіти, науки та культури та права інтелектуальної власності. Однак, так чи інакше, сфера науково-дослідницької діяльності, зокрема і в Соціалістичній Республіці В'єтнам, не може бути відокремлена від поняття праці або професійної діяльності як такої, а відносини між людьми, які мають місце під час здійснення такої діяльності, не можуть не містити тих чи інших характерних ознак саме інституту трудових відносин.

Насамперед слід зазначити, що в'єтнамське правове та суто термінологічне тлумачення таких базових понять, як «наука», «наукова діяльність» та «наукове дослідження» якщо не дослівно, то у своєму загальнозмістовному контексті співпадають із аналогічними поняттями наведених вище джерел права МОП та ЮНЕСКО. Так, пп. 1, 3, 4, 5 та 6 ст. 3 «Тлумачення термінів» Розділу I «Загальні положення» Закону надають наступні базові визначення (переклад з мови-оригіналу джерела): «1. Наука означає систему знань про природу та закони існування та розвитку природних об'єктів та феноменів, суспільства та наукових поглядів. 3. Діяльність із розвитку науки та технологій означає здійснення наукового дослідження, дослідження у сфері розвитку технологій, експериментальну розробку, технологічну розробку та практичне застосування, надання послуг із здійснення наукового дослідження та дослідження у сфері розвитку технологій, сприяння ініціативній та іншій креативній діяльності, спрямованій на розвиток науки та технологій. 4. Наукове дослідження означає діяльність, спрямовану на відкриття, ідентифікацію та осягнення природи і законів природних феноменів, суспільства та наукових поглядів; винахід рішень для практичного застосування. 5. Фундаментальне дослідження означає дослідницьку діяльність, спрямовану на осягнення природи та законів природних об'єктів та феноменів, суспільства та наукових поглядів. 6. Прикладне дослідження означає діяльність із вивчення та застосування результатів наукових досліджень, спрямованих на створення нових технологій або поновлення технологій, які приносять користь людям та суспільству» [1].

Відповідні норми Закону містять три основні суб'єктно-правові елементи інституту трудових відносин, до яких належать, по-перше, сам інститут праці, діяльності, послуг, таким чином, професійних дій, по-друге, суб'єктно-організаційний та суб'єктно-правовий інститут юридичної особи, тобто роботодавця у сфері здійснення науково-дослідницької діяльності, по-третє, інститут працівника у сфері здійснення науково-дослідницької діяльності, який володіє правами та обов'язками, невід'ємними від поняття/інституту трудових відносин. Так, у пп. 10, 11 та 12 цієї ж самої ст. 3 Закону зазначається (переклад з мови-оригіналу джерела): «10. Послуги із здійснення наукового дослідження та дослідження у сфері розвитку технологій означають діяльність із надання технічних послуг або допомоги у здійсненні наукового дослідження та допомоги у розвитку технологічної сфери; діяльність, яка має відношення до сфери інтелектуальної власності, технологічного трансферу, технічної стандартизації та регуляції, системи вимірювання, якості продукції та товарів, радіації та ядерної безпеки та атомної енергії; інформаційні послуги, консультативні послуги, професійна підготовка та перепідготовка, популяризація та застосування наукових та технологічних досягнень у сферах соціально-економічного розвитку. 11. Організаціями у сфері розвитку науки та технологій є ті організації, чия основна функція полягає у здійсненні наукового дослідження, дослідження у сфері розвитку технологій, також розвитку або наданні послуг із здійснення наукового дослідження та дослідження у сфері розвитку технологій, коли такі організації засновані та здійснюють свою діяльність згідно з законодавством. 12. Працівниками у сфері розвитку науки та технологій є особи, які здійснюють наукове дослідження та дослідження у сфері розвитку технологій».

Більш детально форми організацій та види юридичних осіб, які, будучи (потенційними) роботодавцями у сфері розвитку науки та технологій, здійснюють одну з базових функцій інституту трудових відносин, викладено у п. 1 ст. 9 «Форми та класифікація» секції 1. «Заснування, права та обов'язки організацій у сфері розвитку науки та технологій» Розділу II «Організації у сфері розвитку науки та технологій» (переклад з мови-оригіналу джерела): «1. Форми організацій у сфері розвитку науки та технологій викладено нижче: а) організації, які здійснюють наукові дослідження та організації із здійснення наукових досліджень та досліджень із розвитку технологій, засновані у формі академій, інститутів, центрів, лабораторій, дослідницьких станцій, обсерваторій, експериментальних станцій та інші форми, зазначені Міністром з питань розвитку науки та технологій; б) заклади вищої освіти, створені відповідно до Закону про вищу освіту; в) організації із надання послуг у сфері розвитку науки та технологій, засновані у формі центрів, офісів, експериментальних станцій та інші форми, уточнені Міністром з питань розвитку науки та технологій».

В п. 1 та 2 ст. 11 «Умови заснування та реєстрації діяльності організацій у сфері розвитку науки та технологій» того ж самого Розділу II Закону містяться положення, які окреслюють характерні елементи суб'єктності таких організацій, притаманні юридичним особам, в даному випадку роботодавцям в рамках інституту трудових відносин (переклад з мови-оригіналу джерела): «1. Організацію у сфері розвитку науки та технологій може бути засновано, якщо цілком виконано наступні умови: а) якщо така організація, відповідно до існуючого законодавства, має статут щодо своїх організаційних та функціональних засад та визначилася із цілями та напрямками своєї діяльності; б) якщо така організація має власні наукові та технічні кадри (таким чином, працівників. – *О.Н.*) та такі фізико-технічні основи, які відповідають вимогам досягнення низки цілей та напрямів, та якщо така організація виконує статут щодо своїх організаційних та функціональних засад».

Суб'єктами, які наділені, насамперед, правом, ініціативою створювати організації у сфері розвитку науки та технологій, самим ставати, таким чином, невід'ємною та, скажімо так, характерною, природною стороною інституту трудових відносин, в даному випадку трудових відносин у сфері науково-дослідницької діяльності, визначено, відповідно до ст. 12 «Компетенція, порядок та процедури створення, об'єднання, розділення,

роз'єднання, розпаду організації у сфері розвитку науки та технологій» того ж самого Розділу II Закону, є (переклад з мови-оригіналу джерела): «1. Компетенцією створювати організації у сфері розвитку науки та технологій наділені: а) Національна Асамблея та Постійний Комітет Національної Асамблеї мають право створювати підпорядковані їм організації у сфері розвитку науки та технологій; б) Уряд має право створювати підпорядковані йому організації у сфері розвитку науки та технологій; в) Верховний Народний Суд має право створювати підпорядковані йому організації у сфері розвитку науки та технологій; г) Верховна Народна Прокуратура має право створювати підпорядковані їй організації у сфері розвитку науки та технологій; д) Прем'єр-міністр має право засновувати сам або уповноважувати міністрів, голів відомств міністерського рівня або голів відомств при Уряді засновувати організації у сфері розвитку науки та технологій, підпорядковані міністерствам, відомствам міністерського рівня, відомствам при Уряді; е) міністри, голови відомств міністерського рівня, голови відомств при Уряді мають право засновувати організації у сфері розвитку науки та технологій, підпорядковані їхнім міністерствам, відомствам міністерського рівня, відомствам при Уряді; є) Провінційні Народні Комітети мають право засновувати місцеві організації у сфері розвитку науки та технологій; ж) політичні організації, соціально-політичні організації, соціальні організації та соціально-професійні організації мають право засновувати організації у сфері розвитку науки та технологій згідно з їхніми статутами та чинним законодавством; з) підприємства, інші організації та приватні особи мають право засновувати свої власні організації у сфері розвитку науки та технологій».

Не менш важливі та характерні функціональні риси суб'єкта трудових відносин, а також риси, притаманні саме науково-дослідницьким та навчальним закладам багатьох інших країн світу, та риси, притаманні суб'єктам права у сфері освіти, науки культури, відзначено у пп. 1, 2, 3, 4, 5 та 6 ст. 13 «Права організацій у сфері розвитку науки та технологій» (переклад з мови-оригіналу джерела): «1. Користуватися автономією та брати на себе відповідальність за діяльність із розвитку науки та технологій у тих сферах, причетність до яких оформлено наявністю реєстраційних сертифікатів. Держава утворює план фінансування організацій у сфері розвитку науки та технологій. 2. Проходити реєстрацію в якості кандидатів або бути безпосередньо призначеними (з боку державних установ. – *О.Н.*) для виконання завдань у сфері розвитку науки та технологій; укладати контракти у сфері розвитку науки та технологій; здійснювати підготовку кадрів та виховувати таланти у сфері розвитку науки та технологій. 3. Засновувати (додаткові. – *О.Н.*) організації у сфері розвитку науки та технологій, бізнес-підприємства або підпорядковані їм підприємства у сфері розвитку науки та технологій, представництва та філіали всередині країни та за кордоном для здійснення діяльності у сфері розвитку науки та технологій, відповідно до цього Закону та інших відповідних законів. 4. Вступати у співробітництво із окремими або спільними підприємствами, використовуючи власні кошти або отримуючи фінансову допомогу від інших організацій та осіб; робити грошові внески, надавати власність або права інтелектуальної власності для того, аби здійснювати розробки у сфері розвитку науки та технологій, виробництва та бізнесу, відповідно до існуючого законодавства. 5. Користуватися інститутом захисту своїх інтелектуальних прав; передавати або затверджувати результати своєї діяльності у сфері розвитку науки та технологій, відповідно до законів про інтелектуальну власність та передачу технологій. 6. Публікувати результати своєї діяльності із розвитку науки та технологій, відповідно до норм Закону про пресу та Закону про здійснення публікацій та інших законодавчих актів».

Надзвичайно важливими, з точки зору функціонування права в рамках інституту трудових відносин, видаються пп. 1, 2 та 7 ст. 14 «Обов'язки організацій у сфері розвитку науки та технологій» (переклад з мови-оригіналу джерела): «1. Реєструвати операції у сфері розвитку науки та технологій; здійснювати діяльність у сфері розвитку науки та технологій в рамках сфер, означених в реєстраційних сертифікатах про діяльність. 2. Виконува-

ти свої зобов'язання, відповідно до підписаних контрактів та завдань із розвитку сфери розвитку науки та технологій, затверджених компетентними агенціями та організаціями. 7. Захищати інтереси Держави та суспільства, права та законні інтереси працівників сфери розвитку науки та технологій в рамках їхніх організацій (мається на увазі надання всього соціального пакету, передбаченого інститутом трудових відносин: зарплата, фіксований робочий час, вихідні, відпустка, підвищення по службі, право на страйк тощо. – *О.Н.*), охороняти державну таємницю у сфері розвитку науки та технології).

Деякі не лише характерні, але й достатньо виняткові, зокрема фінансові, організаційні права та спеціальні права у сфері обмеження несення цивільної відповідальності учасниками інституту трудових відносин, тобто працівниками сфери розвитку науки та технологій, зазначено у п. 1 ст. 23 «Стимули для використання людських ресурсів та талантів для розвитку науки та технологій» (переклад з мови-оригіналу джерела): «Особа, яку призначено на посаду наукового дослідника або посаду, пов'язану із розвитком технологій, має право на наступне: а) бути затвердженою на своїй посаді та мати право отримувати заробітну плату та утримання, гідне для його/її професії та можливостей в рамках громадської організації із розвитку науки та технологій; б) користуватися податковими пільгами, відповідно до положень ст. 64 цього Закону; в) мати доступ до відповідних засобів та працювати в умовах, які є більш сприятливими, ніж ті, які передбачено для державних службовців та цивільних працівників (курсив мій. – *О.Н.*), та більш придатними в рамках вимог щодо досягнення затверджених завдань із розвитку науки та технологій; г) не нести цивільної відповідальності за завдані Державі шкоду або ризик через об'єктивні причини, пов'язані із виконанням завдань із розвитку науки та технологій та в умовах цілковитого виконання наукового процесу та його правил. 2. Провідний науковий співробітник, на додаток до положень п. 1 цієї статті, має право користуватися наступними перевагами: а) користуватися пріоритетом під час визначення важливих завдань із розвитку науки та технологій; б) формувати власну видатну науково-дослідницьку команду для праці в його/її професійних сферах та бути забезпеченим коштами або допоміжними коштами для професійної діяльності такої команди; в) особисто вносити пропозиції та брати участь у формулюванні, оцінці та критиці загальнонаціональних або секторальних проявів політики у сфері розвитку науки та технологій; г) мати виняткову можливість незалежно критикувати національні, міністерські та провінційні завдання із розвитку науки та технологій; д) користуватися особливим утриманням, як це передбачено Урядом; е) отримувати фінансову підтримку для участі у вітчизняних та міжнародних наукових конференціях та семінарах, які мають відношення до його/її професійної сфери. 3. Науковець, якого призначено виконувати національні завдання особливої важливості із розвитку наукової та технологічної сфери, на додаток до переваг, викладених у п. 1 цієї статті, має право користуватися наступними перевагами: а) отримувати спеціальну заробітну плату та преференційне грошове утримання, як це погоджено із державною агенцією, яка визначила завдання; за державний рахунок бути забезпеченим житлом та транспортним засобом на час виконання визначеного завдання; б) пропонувати мобілізацію працівників у сфері розвитку науки та технологій, коштів, матеріальних та фінансових джерел для забезпечення виконання завдання; в) приймати на роботу та визначати рівень винагороди для вітчизняних та закордонних експертів; приймати рішення про закупівлю винаходів, ідей, технічної документації та технічного ноу-хау для виконання завдання в рамках визначених коштів; г) приймати рішення про використання коштів та отримувати фінансову допомогу для участі у вітчизняних та закордонних наукових конференціях та семінарах, що відповідають його/її професійним сферам; д) користуватися повноваженнями щодо організації процесу виконання визначеного завдання. 4. Молодий талановитий науковець, на додаток до преференцій, викладених у п. 1 цієї статті, має право користуватися наступними: а) користуватися перевагами в отриманні гранту для проходження підготовки всередині країни та за кордоном для підви-

щення його/її кваліфікації; б) формувати власну видатну науково-дослідницьку команду для праці в його/її професійних сферах та бути забезпеченим коштами або допоміжними коштами для професійної діяльності такої команди; в) бути призначеним для виконання завдань у сфері розвитку науки та технологій та користуватися перевагами у виконанні або участі у виконанні інших завдань у сфері розвитку науки та технологій; г) отримувати фінансову допомогу для участі у вітчизняних та зарубіжних наукових конференціях, які мають відношення до його/її професійної сфери. 5. Уряд уточнить зміст цієї статті».

Важлива увага в рамках цього Закону приділяється залученню до сфери розвитку науки та технології у В'єтнамі закордонних фахівців, якими визнаються, відповідно до ст. 24 «Залучення працівників сфери розвитку науки та технологій, які є закордонними в'єтнамцями або іноземними експертами» Закону, закордонні в'єтнамці та інші закордонні громадяни (переклад з мови-оригіналу джерела): «1. Заохочується участь у діяльності із розвитку науки та технологій у В'єтнамі працівників сфери розвитку науки та технологій, які є закордонними в'єтнамцями або іноземними експертами. 2. Під час роботи у В'єтнамі працівники сфери розвитку науки та технологій, які є закордонними в'єтнамцями або іноземними експертами, користуються правами та виконують обов'язки, зазначені у статтях 20 та 21, та користуються наступними перевагами: а) бути призначеними або найнятими на керівні посади в організаціях із розвитку науки та технологій; бути призначеним виконувати завдання із розвитку науки та технологій на всіх рівнях; їхні кандидатури мають право розглядатися для визнання за ними науково-дослідницьких або технологічних посад або призначення їх на такі посади, як це передбачено ст. 19 цього Закону; б) отримувати заробітну плату експерта, як це може бути передбачено рішенням Уряду, та користуватися іншими перевагами, відповідно до укладених контрактів; в) користуватися правом в'їзду, виїзду, перебування, проживання та іншими перевагами, відповідно до діючого законодавства. 3. Іноземні експерти заохочуються до участі у діяльності із розвитку науки та технологій у В'єтнамі та користуються наступними перевагами: а) бути призначеними або найнятими на керівні посади в організаціях із розвитку науки та технологій; бути призначеним виконувати завдання із розвитку науки та технологій; б) користуватися правом в'їзду, виїзду, перебування, проживання та іншими перевагами, відповідно до діючого законодавства; в) отримувати заробітну плату експерта, як це може бути передбачено рішенням Уряду, та користуватися іншими перевагами, відповідно до укладених контрактів. Працівники сфери розвитку науки та технологій, які є закордонними в'єтнамцями або іноземними експертами та які зробили вагомий внесок у розвиток науки та технологій у В'єтнамі, користуватимуться повагою, славою та отримуватимуть нагороди від В'єтнамської Держави, нагороди за розвиток науки та технологій у В'єтнамі. 4. Уряд В'єтнаму уточнить зміст цієї статті».

Висновок. Таким чином, правові норми Закону Соціалістичної Республіки В'єтнам «Про діяльність у сфері розвитку науки та технологій» цілковито відтворюють характер їх міжгалузевої належності як до галузі трудового права, так і інших правових галузей, зокрема права у сфері освіти, науки та культури, а також права інтелектуальної власності. Цей Закон підтверджує означений міжнародний галузево-правовий досвід на прикладі змісту норм джерел права у сфері науково-дослідницької діяльності тієї чи іншої, окремо взятої країни, засвідчуючи однак при цьому і яскраві демократичні та транскордонні механізми участі у діяльності, пов'язаній із розвитком науки та технологій у В'єтнамі.

Список використаних джерел:

1. Law on Science and Technology of the Socialist Republic of Vietnam №29/2013/QH13, passed on June 18, 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.most.gov.vn/Desktop.aspx/S_T_Legislations/STLegislation/The_translation_is_for_reference/. – Назва з екрана.

Назымко Елена Викторовна,
кандидат юридических наук
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

**НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫЕ СТАНДАРТЫ
РЕГУЛИРОВАНИЯ ТРУДОВЫХ ОТНОШЕНИЙ
В СФЕРЕ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ
ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ
СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
ВЬЕТНАМ**

В данной статье автор осуществляет рассмотрение и анализ нормативно-правовых стандартов регулирования трудовых отношений, имеющих место в рамках сферы научно-исследовательской деятельности, в соответствии с действующим Законом Социалистической Республики Вьетнам «О деятельности в сфере развития науки и технологий». Автор приводит именно те правовые нормы данного Закона, устанавливающие и регулирующие правовой статус работника сферы развития науки и технологий в качестве полноправного субъекта института трудовых отношений. На примере данного Закона автор также приводит подтверждения устойчивого характера одновременной, точнее межотраслевой принадлежности сферы научно-исследовательской деятельности как к системе чисто трудового права, так и системы права в сфере образования, науки и культуры, что, таким образом, имеет проявление не только на уровне международного, но и национального права определенной отдельно взятой страны.

Ключевые слова: *нормативно-правовые стандарты, институт трудовых отношений, организации в сфере развития науки и технологий, Закон Социалистической Республики Вьетнам «О деятельности в сфере развития науки и технологий», работники в сфере развития науки и технологий.*

Olena V. Nazymko,
candidate of law sciences
(Donetsk Law Institute of MIA of Ukraine)

**THE NORMATIVE AND LEGAL STANDARDS OF
REGULATING LABOR RELATIONS WITHIN
THE FIELD OF SCIENTIFIC AND RESEARCH
ACTIVITIES UNDER THE PRESENT
LEGISLATION OF THE SOCIALIST REPUBLIC
OF VIETNAM**

In the paper the author considers and analyzes the normative and legal standards of regulating labor relations taking place within the field of scientific and research activities in compliance with active Law on Science and Technology of the Socialist Republic of Vietnam. The author adduces concrete legal norms of the given Law establishing and regulating the legal status of the scientific and technology worker as a full rights subject of labor relations institution. Based on the example of the Law the author also proves determined character of simultaneous, more precisely inter-branch assignment of the field of scientific and research activities both purely to labor law system and education, science and culture law system that characterizes not only international, but also national law of a country being taken separately.

It is concluded that the legal provisions of the Law of the Socialist Republic of Vietnam "on activities in the field of science and technology" fully reflect the nature of membership as labor law and other legal areas, in particular the right to education, science and culture, and intellectual property rights. This law confirms the designated international industry experience and legal norms example of content sources of law in the research activities of a single country, but it indicating and vibrant democratic mechanisms and cross-border participation in activities related to the development of science and technology in Vietnam.

Key words: *normative and legal standards, labor relations institution, scientific and technological organization, Law on Science and Technology of the Socialist Republic of Vietnam, scientific and technological workers.*

Надійшла до редколегії 20.06.2016

Розділ III

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 35.076

Буржинський Василь Антонович,
кандидат юридичних наук
(Департамент інформаційних технологій
Міністерства внутрішніх справ України)

Кіріленко Федір Олександрович,
кандидат юридичних наук
(управління міжвідомчої і міждержавної
інформаційної взаємодії Департаменту
інформаційних технологій Міністерства внутрішніх
справ України)

ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА ЕФЕКТИВНИХ КОМУНІКАЦІЙ ОРГАНАМИ ВЛАДИ

У статті зроблено спробу висвітлити принципи використання інформаційних технологій в сучасному управлінському процесі, створення ефективної системи використання інформаційно-телекомунікаційних технологій у роботі центральних органів виконавчої влади та, зокрема, МВС. Розглянуто можливості використання хмарних технологій, окремо перспективи переходу у майбутньому до хмарної мережі та показані основні переваги і недоліки їх впровадження.

Ключові слова: інформатизація, ефективність інформаційно-комунікаційних технологій, інформатизація держави, хмарні технології, інформаційна система.

Актуальність теми. В умовах сьогодення розвиток нових інфокомунікаційних технологій – це запорука успішної діяльності не тільки будь-якого підприємства, а й держави взагалі. Із розвитком інформаційних технологій органи державної влади України перебувають у стані цифрового переходу від використання громадянами застарілих моделей обробки інформації та комунікацій до новітніх автоматизованих процесів, які підвищують якість, швидкість та передачу інформації, потік якої постійно зростає. Інформаційні системи, які є вирішальним фактором підвищення ефективності людської діяльності, використовуються практично у всіх сферах діяльності, в тому числі й у системі державного управління.

Метою роботи є визначення основних напрямів розвитку інформаційних технологій та з'ясування їх впливу на розвиток методології управління підприємствами, здійснено спробу здійснити прогностичний аналіз застосування інформаційних технологій у сфері державного управління.

Актуальність запропонованої проблеми, насамперед, стосується визначення існуючого системного зв'язку між функціями державного управління та використовуваними у сфері державного управління інформаційними технологіями. Об'єктом дослідження висту-

пають управлінські процеси у сфері державного управління, які потребують сучасного інформаційного супроводу та технологізації.

Комп'ютерні системи значно прискорюють роботу аналітичної діяльності, наприклад, під час обробки соціально-економічної інформації, при здійсненні аналізу та оцінки оперативної обстановки за надзвичайних ситуацій, підготовки звітів, формування оперативних доповідей і довідок тощо.

Хоча розвиток відповідної технічної бази не вирішить усіх проблем у системі державного управління, однак може істотно підвищити ефективність її роботи на вказаних рівнях, адже застосування новітніх технічних засобів супроводжується оптимізацією організаційних процедур, що робить їх більш простими і логічно витриманими.

Важливим є удосконалення взаємодії органів влади. Взаємний зв'язок між структурними елементами системи передбачається здійснювати за допомогою загальної телекомунікаційної інформаційної магістралі на базі загальнодержавних каналів зв'язку, відомчих систем інформування і каналів зв'язку, а також урядових засобів зв'язку.

Одним із показників, що наочно відображає ефективність впровадження та використання інформаційних технологій в управлінські процеси є взаємодія громадян і організацій з органом державної влади, яка забезпечується набором сервісів, що дозволяють громадянам і організаціям робити запит і отримувати необхідні довідки або дозволи, передавати до органів державного управління передбачену законом звітність. Мережні комп'ютерні системи, сучасні засоби зв'язку складають основу технічного забезпечення органів влади.

За даними «Глобального звіту про розвиток інформаційних технологій – 2015» (The Global Information Technology Report) Україна посіла 71 позицію серед 143 країн світу в рейтингу за рівнем розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). [1]

Безпосередньо рівень розвитку інформаційних технологій (ІТ) у країнах світу складається з чотирьох напрямків – наявність умов для розвитку ІТ; готовність; використання та вплив на галузь, які характеризують роль уряду, бізнесу і суспільства у формуванні середовища для розвитку інформаційних технологій.

Саме детальний аналіз вказаних складових свідчить, що загальносвітовий рейтинг знижується через незадовільний стан політичного та регуляторного середовища, де Україна займає лише 122 місце із 143. [2]

У звіті йдеться про неефективну діяльність законотворчих органів у вказаній сфері та недосконале законодавство (125 місце та 97 місце відповідно); недостатній захист інтелектуальної власності та високий рівень кібер-піратства (128 та 91 місце), державні закупівлі високотехнологічної продукції посідають 122 місце тощо.

При цьому ми бачимо, що поряд із перерахованими вище даними залишаються на досить високому рівні показники, пов'язані з сектором бізнесу, інфраструктурою та приватним сектором, де Україна займає достойне місце у всесвітньому розвитку інформаційних технологій, наприклад:

- рівень охоплення вищою освітою у сфері ІТ (13 місце);
- якість викладання математичних та природничих наук (30 місце);
- загальний рівень грамотності населення (8 місце);
- тарифи на стаціонарний широкосмуговий Інтернет (6 місце);
- покриття мобільною мережею (39 місце).

Виходячи із вказаних даних, ми бачимо, що українське суспільство має всі можливості, як фінансові, так і освітні, для дієвого користування та обміном передовим досвідом у сфері ІТ. Однак на державницькому рівні неможливо задовольнити всі потреби громадян у цій галузі. Також слід зазначити, що останні прийняті нормативні акти, які затверджують курс держави на інформатизацію та сферу високих технологій, не відповідають сьогоденню та не можуть у повній мірі врахувати новітні інформаційні технології (Закон України

«Про Концепцію Національної програми інформатизації» від 1998 року № 75/98-ВР, остання редакція від 2013 року) [3].

При цьому слід розуміти, що за даними державної статистики України, можливість користування новітніми інформаційно-технічними та комунікативними напрацюваннями державних органів на даний час матимуть 14 млн. громадян, 9 млн. з них мають підключення до мережі Інтернет через безпроводні канали зв'язку [4]. А за даними приватних компаній, ця цифра охоплює майже 60% населення, де переважна більшість користувачів – це активне працездатне населення до 45 років [5].

Разом з цим можна визначити проблему: серед працівників органів виконавчої влади є ті, які мають доступ до мережі Інтернет, але не завжди використовують його у своїй роботі, так як не є досить добре обізнаними. Тобто не всі державні службовці володіють високим рівнем кваліфікованості для використання інформаційно-комунікаційних технологій.

Виходячи із загальноприйнятого поняття, можна зазначити, що інформаційні технології є сукупністю методів, виробничих процесів і програмно-технічних засобів, інтегрованих з метою збирання, опрацювання, зберігання, розповсюдження, показу та використання інформації в інтересах її користувачів [6].

При цьому слід розробити єдині підходи до здійснення ІТ діяльності центральними органами виконавчої влади. Такі дії дозволять забезпечити всі органи та підрозділи якісно новими організаційно-інформаційними інструментами для ефективного виконання поставлених перед ними завдань та задоволення інформаційних потреб суспільства.

На даному етапі першочерговими заходами запровадження сучасних інформаційних технологій та ефективних комунікацій органами влади є:

- удосконалення правових, організаційних, науково-методичних, технічних, економічних та інших засад використання інформаційних технологій всіма державними органами;
- створення єдиної інформаційної системи в центральних органах, за умови дотримання ними принципу інтегрованості при міжсистемному обміні даними з використанням різних платформ програмно-технічних засобів, забезпечення високого рівня надійності та безвідмовності її функціонування;
- інтегрування інформаційних ресурсів органів державної влади в загальнодержавну систему інформаційних ресурсів та сервісів, розроблення та впровадження зручних інформаційно-аналітичних сервісів для оперативного надання населенню необхідної інформації через розгалужену систему Front-office;
- поєднання міжвідомчих систем електронного документообігу в єдину систему;
- утворення комплексної системи захисту інформаційних ресурсів на основі використання засобів електронної ідентифікації та автентифікації, а також використання громадянами технології BankID;
- завершення процесу переведення паперових носіїв інформації в електронну форму;
- створення та оптимізація мережі центрів обробки даних, упровадження сучасних захищених сервісів на основі хмарних технологій;
- комплексна автоматизація процесів інформаційно-аналітичної підтримки управлінської діяльності, створення ситуаційно-аналітичних центрів;
- впровадження технологій глибокої аналітики та Big Data (великі дані), сценарного аналізу та прогнозування у роботі органів державної влади;
- впровадження електронних механізмів контролю громадськості за діяльністю державних органів;
- впровадження механізмів оцінки діяльності таких органів за допомогою електронних технологій опитувань громадської думки, забезпечення широкого багатоканального зворотного зв'язку з різними категоріями громадян на базі відкритих інтерактивних геоінформаційних ресурсів.

Виходячи зі сказаного вище, необхідні базові знання та системне підвищення кваліфікації державних службовців на основі безперервної фахової, і в тому числі інформаційної, освіти. Вивчення змісту та можливостей ІКТ є визначальною умовою успішного вирішення завдань державного і регіонального управління розвитком територій і потребує пріоритетного забезпечення ресурсами для створення якісних мереж.

Без сумніву, прийняття базового закону у сфері електронних комунікацій стане підґрунтям прогресивного реформування сфери ІКТ, прискорення її розвитку на інноваційній основі, сприятливих умов діяльності у сфері електронних комунікацій, розвитку мереж та послуг ІКТ.

Запровадження ЄІС на сучасному етапі дозволить розробити розгалужену систему Front-office як зразка нового європейського підходу до запровадження процесів, процедур, нормативних документів (регламентів), довідників, друкованих форм, організаційно-штатних підрозділів, що забезпечують з боку державного органу взаємодію з громадянами (у тому числі внутрішніми працівниками): отримання і введення для подальшої обробки первинних документів, друк і надання населенню інформації та документів, розсилка клієнтам інформаційних повідомлень, дзвінки до клієнтів, прийом вхідних телефонних дзвінків клієнтів, прийом запитів і надання інформації тощо.

Після того, відповідно до наявних масивів інформації органів, які будуть входити до Єдиної інформаційної системи, необхідно забезпечити стан роботи організаційних і технічних засобів із обробки та збереження інформації.

Разом з цим нагальним є затвердження сукупності ряду правил, що регулюють або обмежують інформаційно-технічний зв'язок та обмін інформацією в Єдиній інформаційній системі як окремих органів державної влади, так і між іншими. Необхідно видати міжвідомчі нормативні акти, які зможуть відобразити вичерпний перелік інформаційних послуг для громадян, що будуть надаватися за допомогою даних в ЄІС.

Здійснення детального аналізу основних організаційних та технологічних заходів свідчить про те, що назріло питання як і з впровадження нових моделей інформатизації діяльності, так і з вдосконалення технологічного процесу.

Безперервний процес роботи необхідно організувати через мережу дата-центрів, де зберігаються дані та програми, що з'єднуються з користувачами через віддалений зв'язок. Споживачам через Хмарні технології буде дозволено використовувати програми без установки і доступу до особистих файлів з будь-якого комп'ютера, що має доступ до мережі, та користуватися всіма необхідними сервісами із використанням сучасних системи ідентифікації BankID (інтернет-банкінг).

Створення сучасного ситуаційно-аналітичного центру для керівників державних органів влади в умовах зростання інформаційних потоків сприятиме оперативному прийняттю ефективних державно-управлінських рішень, сценарного аналізу та прогнозування у роботі.

Для отримання результатів, які легко сприймаються людиною, роботу такого центру необхідно здійснювати із використанням сучасних технологій та підходів Big Data, інструментів і методів обробки структурованих і неструктурованих різноманітних даних великих розмірів.

Крім того, в умовах глобальної інформатизації та автоматизації роботи, виникає питання навчання працівників кваліфікованому володінням навичками користування та наповнення інформаційних ресурсів.

Науково-методичне супроводження дозволить користувачам якісно та відповідально виконувати службові обов'язки, що пов'язані з використанням Єдиної інформаційної системи.

З метою підвищення ефективності роботи органів державної влади та прийняття дієвих управлінських рішень, слід розробити новітні електронні інформаційні сервіси для

населення, що нададуть можливість віддалено в оперативному режимі користуватися інформаційними послугами. Зазначені електронні інформаційні сервіси повинні сприяти розвитку дієвих інноваційних форм громадського контролю за діями підпорядкованих працівників, як одного з механізмів запобігання корупції серед персоналу.

Водночас необхідно запровадити практику широкого багатоканального зворотного зв'язку з використанням провідних інтерактивних сервісів (соціальних мереж) з різними категоріями громадян, що дасть змогу в автоматизованому режимі контролювати дії працівників і зробити їх роботу максимально прозорою та відкритою для населення.

Через запровадження інноваційних соціальних інформаційних платформ можна робити неупереджену оцінку ефективності роботи підзвітних органів для планування службової діяльності та звітувати перед населенням.

Для простоти отримання різного роду статистичної інформації державних органів пропонується запровадити зрозумілі інфографічні інструменти обробки структурованих даних та геоінформаційні технології, які поєднують модельне зображення території (електронне відображення карт) із різноманітними статистичними даними, списками, економічними показниками тощо. Конкретніше, це система, що забезпечить можливість використання, збереження, редагування, аналізу та відображення географічних даних [7].

Електронне урядування підвищить якість надання адміністративних послуг, забезпечить доступ до публічної інформації за допомогою сучасних інформаційних технологій.

Використання інформаційно-комунікаційних технологій дозволяє істотно розширити канали взаємодії держави і її громадян, підвищити якість цієї взаємодії і сприяти тим самим зміцненню громадянського суспільства, побудованого на взаєморозумінні, врахуванні інтересів кожного і прагненню до загальних конструктивних цілей.

На основі сказаного вище можна зробити висновок, що Україна робить певні кроки для впровадження та використання інформаційно-комунікаційних технологій у всі суспільні сфери.

Аби використання інформаційно-комунікаційних технологій у діяльності органів виконавчої влади було ефективним, слід здійснити певні реформування, виробити єдину державну політику, виробити стратегію тощо.

Список використаних джерел:

1. <http://reports.weforum.org/global-information-technology-report-2015/report-highlights/>.
2. <http://edclub.com.ua/analitika/riven-rozvytku-informaciyno-komunikaciynyh-tehnologiy-v-ukrayini-ta-sviti>.
3. Закон України «Про Концепцію Національної програми інформатизації»: введено в дію Постановою ВР 1998 р. № 75/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/75/98-%D0%B2%D1%80>.
4. <http://nkrzi.gov.ua/index.php?r=site/index&pg=150&language=uk>.
5. http://gazeta.ua/articles/life/_kilkist-regulyarnih-internetkoristuvachiv-v-ukrayini-zroslo-do-218-mln/633061.
6. https://uk.wikipedia.org/wiki/Інформаційні_технології.
7. https://uk.wikipedia.org/wiki/Геоінформаційна_система.
8. Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг»: введено в дію Постановою ВР 22 травня 2003 р. № 851-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

Буржинский Василий Антонович,
кандидат юридических наук
(Департамент информационных технологий
Министерства внутренних дел Украины)

Кириленко Федор Александрович,
кандидат юридических наук
(управление межведомственного и межгосударст-
венного информационного взаимодействия Депар-
тамента информационных технологий Министерст-
ва внутренних дел Украины)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ЭФФЕКТИВНЫХ КОММУНИКАЦИЙ ОРГАНАМИ ВЛАСТИ

*В статье сделана попытка осветить принципы использования информационных техно-
логий в современном управленческом процессе, создание эффективной системы использо-
вания информационно-телекоммуникационных технологий в работе центральных органов
исполнительной власти и, в частности, МВД. Рассмотрены возможности использования
облачных технологий, намечены перспективы перехода в будущем к облачной сети и пока-
заны основные преимущества и недостатки их применения.*

Ключевые слова: информатизация, эффективность информационно-коммуникационных
технологий, информатизация государства, облачные технологии, информационная сис-
тема.

Burzhinskiy Vasily,
candidate of law sciences
(Department of Information Technology
Ministry of Internal Affairs of Ukraine)

Kirilenko Fyodor,
candidate of law sciences
(Department of Information Technology
Ministry of Internal Affairs of Ukraine)

USING MODERN INFORMATION TECHNOLOGY AND EFFECTIVE COMMUNICATION AUTHORITIES

*The article attempts to highlight the principles of information technology in modern management
process, an effective system of using information and communication technologies in the central
authorities and particularly the Interior Ministry. The possibilities of using cloud technology,
outlines the prospects in the future transition to the cloud network and shows the main advantages
and disadvantages of its implementation.*

Keywords: informatization, the effectiveness of information and communication technologies, com-
puterization of the state, the cloud information system.

Надійшла до редколегії 15.06.2016

УДК 342.95

Джу́жа Анастасія Олександрівна,
кандидат юридичних наук
(Генеральна прокуратура України)

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ
ВІКТИМІЗАЦІЇ ЖЕРТВ НЕПРАВОМІРНИХ ДІЙ
ПОСАДОВИХ ОСІБ ПУБЛІЧНОЇ
АДМІНІСТРАЦІЇ**

У статті досліджено комплекс теоретичних і практичних питань сучасного стану формування та реалізації стратегії і тактики віктимологічного запобігання правопорушенням в Україні. Розглянуто актуальні проблеми потерпілого від адміністративного правопорушення посадових осіб публічної адміністрації. Автором запропоновано комплекс заходів віктимологічної профілактики захисту жертви правопорушення.

Ключові слова: потерпілий, віктимологія, правопорушення, адміністративно-правові заходи, публічна адміністрація.

Охорона прав і свобод громадян, на які, згідно зі ст. 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення, посягає адміністративне правопорушення, є головним завданням цього Кодексу.

Відповідно до ст. 55 Конституції України, захист прав і свобод людини та громадянина здійснюється судом. Ця норма є підставою для правового визначення процесуального статусу особи, яка потерпіла від протиправних дій правопорушника.

Кодекс України про адміністративні правопорушення [1] потерпілим визначає особу, якій адміністративним правопорушенням заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду. Слід звернути увагу на те, що юридична особа також може бути потерпілою від вчиненого стосовно неї адміністративного правопорушення, а не лише особою, до якої потрібно застосовувати адміністративну відповідальність.

Нині існує необхідність законодавчого закріплення юридичної особи як потерпілого, адже доктрини юридичної особи, що є актуальними в Україні, передбачають її існування як реального суб'єкта суспільних відносин [2].

Таким чином, потерпілий є фізичною чи юридичною особою, яка постраждала від заподіяної адміністративним правопорушенням матеріальної, моральної або фізичної шкоди. Потерпілим також вважається особа, яка отримала в установленому порядку відповідні адміністративно-процесуальні права [3, с. 11].

Потерпілий є самостійною процесуальною постаттю, тобто особою, якій адміністративним правопорушенням заподіяно моральної, фізичної чи майнової шкоди. Потерпілий має право ознайомлюватися з матеріалами справи, заявляти клопотання, оскаржувати постанову в суді.

Інтереси потерпілих, які є неповнолітніми або через фізичні чи психічні вади не можуть самі здійснювати свої права у справах, мають право репрезентувати їх законні представники (батьки, усиновителі, опікуни, піклувальники). Водночас, у нормах Кодексу України про адміністративні правопорушення [1] не зазначено, що для захисту своїх прав та законних інтересів потерпілий має право користуватися допомогою захисника, що є прямим порушенням його конституційного права на захист.

Потерпілий від адміністративного правопорушення наділений матеріальними правами з моменту вчинення адміністративного правопорушення і спричинення протиправними діями порушника шкоди.

Умисне вчинення фізичних дій, що можуть спричинити тілесні ушкодження, є фізичною шкодою, що вимагає матеріальної компенсації, розміри якої залежать від конкретних витрат на відновлення фізичного та психологічного стану.

Моральна свідомість віктимної особи пов'язана із суспільством завдяки її потребам, інтересам і цінностям [4, с. 556]. Шкода, заподіяна цінностям особи через адміністративне правопорушення, вимагає їх морального або матеріального відшкодування. Згадані цінності можна назвати суб'єктивними, адже до них належать відчуття пригніченості, тривожності, а також фобії, що виникли внаслідок вчинення адміністративного правопорушення.

До шкоди, завданій цінностям особи, можна віднести позбавлення політичних, трудових, освітніх та інших прав і свобод та інтелектуальні втрати. Відшкодування моральної шкоди може полягати в накладенні на порушника стягнення у вигляді штрафу.

Слід звернути увагу на відшкодування соціальної шкоди від заподіяного адміністративного правопорушення, що тлумачать як зменшення особистих немайнових прав і свобод потерпілого в ситуаціях, що виникають за об'єктивних обставин (неповнолітні особи, розумово відсталі, особи з психічними розладами здоров'я тощо).

Ст. 40 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачає обов'язкове відшкодування завданої потерпілому майнової шкоди, а рішення про це приймають адміністративні комісії, виконавчі органи сільської, селищної, міської ради, судді районного, районного в місті, міського чи міськрайонного суду [1].

Законодавство, яке регулює провадження у справах про адміністративні правопорушення, надає державним органам право зобов'язати правопорушника відшкодувати заподіяну матеріальну шкоду, якщо її було заподіяно внаслідок вчинення правопорушення. Таким чином, держава самостійно вирішує питання про поновлення майнових благ потерпілої особи, якщо для цього є всі необхідні підстави, а саме: наявність протиправного діяння, матеріальної шкоди, причинного зв'язку між ними і вини правопорушника. Потерпіла ж особа у процесі провадження у справах про адміністративні правопорушення позбавлена можливості самостійно вирішувати питання про відшкодування заподіяної шкоди і змушена покладатися на рішення відповідних державних органів [3, с. 14].

З огляду на це, реалізація принципу справедливості в галузі відшкодування шкоди у процесі провадження у справах про адміністративні правопорушення залежить не від потерпілої особи, а від органу, що розглядає цю справу. Ці органи наділені правом, а не обов'язком стягувати з винного матеріальну шкоду, тому потерпілій особі залишається мало надії на відшкодування шкоди в порядку адміністративного провадження.

Кваліфікація діяння за Кодексом України про адміністративні правопорушення та за Кодексом адміністративного судочинства України відрізняється за своїм змістом.

Якщо кваліфікація здійснюється за Кодексом України про адміністративні правопорушення, то має бути встановлено склад адміністративного проступку, для чого визначаються такі елементи: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт та суб'єктивна сторона.

Кваліфікація, що здійснюється за Кодексом України про адміністративні правопорушення, не дає можливості особі суттєво впливати на таку кваліфікацію. Найчастіше такі правопорушення, взагалі, не мають потерпілої сторони, і тому кваліфікація здійснюється на стадії розслідування справи при складанні протоколу про адміністративне правопорушення [1].

Кваліфікація, що здійснюється за Кодексом адміністративного судочинства України, має зовсім іншу правову природу. По-перше, якщо особа подає позов про порушення своїх прав, то таким чином вона визначає, що є потерпілою особою. Відповідно до ст. 50 Кодексу адміністративного судочинства України, сторонами в адміністративному процесі

є позивач та відповідач [1]. Водночас, серед учасників адміністративного процесу відсутній такий учасник, як потерпілий. Цей учасник передбачений лише в Кодексі України про адміністративні правопорушення.

Сторона, яка є позивачем, може відігравати важливу роль у здійсненні судом адміністративно-правової кваліфікації.

У ст. 11 Кодексу адміністративного судочинства України зазначено, що розгляд і вирішення справ в адміністративних судах здійснюються на засадах змагальності сторін і свободи в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості. Суд розглядає адміністративні справи лише за позовною заявою, поданою відповідно до цього Кодексу, і не може виходити за межі позовних вимог. Суд може вийти за межі позовних вимог тільки в разі, якщо це необхідно для повного захисту прав, свобод та інтересів сторін чи третіх осіб, про захист яких вони просять [1].

У ст. 12 Кодексу адміністративного судочинства України визначено принципи гласності та відкритості адміністративного процесу. Розгляд справ в адміністративних судах проводиться відкрито. Суд ухвалою може оголосити судові засідання або його частину закритими з метою нерозголошення державної чи іншої таємниці, що охороняється законом, захисту особистого та сімейного життя людини, в інтересах малолітньої чи неповнолітньої особи, а також в інших випадках, установлених законом.

Принцип офіційності в адміністративному судочинстві обумовлює низку особливостей у процесі доказування. Суд не є пасивним спостерігачем за тим, що подають особи, які беруть участь у справі, на обґрунтування своїх вимог. Тягар збору доказів, на відміну від цивільного судочинства, лежить не лише на сторонах.

Суд наділений повноваженням як за клопотанням особи, яка бере участь у справі, так і з власної ініціативи збирати докази. Особа може заявити клопотання про витребування доказів, якщо не може самостійно надати докази. Щоб клопотання було задоволено, їй слід зазначити причини, через які ці докази не можуть бути надані (причини мають бути лише поважними). Суд сприяє в реалізації цього обов'язку і витребує необхідні докази відповідною ухвалою, що надсилається особам, які мають [1].

Для визначення суспільної небезпеки та шкоди від дій порушника і, відповідно, для проведення ефективних профілактичних заходів потрібно враховувати поведінку потерпілого, від якої також залежить результат посягань, оскільки поведінка потерпілого може бути необережною, провокаційною, аморальною, що може сприяти вчиненню протиправних дій стосовно цієї особи.

У Проекті Закону України «Про профілактику правопорушень» наведено визначення таких термінів, як «віктимність», «віктимізація», «віктимна ситуація» та «жертва правопорушення». Так, віктимність трактується як підвищена схильність (вірогідність) стати жертвою правопорушення, а віктимізація – як процес перетворення на жертву, чи наслідок такого процесу [5].

Віктимна ситуація – це життєва обстановка, що складається у зв'язку з якостями особи чи поведінкою жертви, коли виникає реальна можливість заподіяння їй шкоди, тоді як жертва правопорушення – це особа, яка потерпіла від правопорушення, незалежно від того, чи визнана вона такою у встановленому законом порядку і чи усвідомлює себе такою [5].

До об'єктів віктимологічної профілактики неправомірних дій посадових осіб публічної адміністрації належать фактори, що формують індивідуальну чи масову віктимність, обставини віктимної ситуації та процес віктимізації.

Систему суб'єктів віктимологічної профілактики становлять правоохоронні органи всіх рівнів, підприємства й установи різних форм власності, громадські формування та окремі громадяни. Усі суб'єкти віктимологічної профілактики об'єднані єдиною метою, а також інформаційними, координаційними і правовими зв'язками.

Залежно від мети і завдань, віктимологічна профілактика має три рівні: загальносоціальний, спеціальний та індивідуальний.

Загальносоціальний рівень включає в себе заходи, пов'язані з вирішенням соціально-економічних і культурно-виховних завдань, спрямованих на усунення чи нейтралізацію факторів, що сприяють процесу віктимізації потерпілих від неправомірних дій посадових осіб публічної адміністрації.

Спеціальний рівень – реалізація правоохоронними органами, громадськими об'єднаннями й окремими громадянами заходів, які мають своєю спеціальною метою попередження неправомірних дій посадових осіб шляхом недопущення реалізації віктимних властивостей окремих груп осіб (підлітків, людей похилого віку, представників окремих професій тощо).

Індивідуальний рівень охоплює профілактичні заходи стосовно осіб, які, враховуючи їх поведінку або сукупність особистісних характеристик, можуть з великою ймовірністю стати потерпілими від неправомірних дій посадових осіб публічної адміністрації. Такі заходи спрямовано на підвищення захисних реакцій, а також забезпечення особистої, майнової та іншої безпеки цих громадян [3, с. 16].

До заходів віктимологічної профілактики віктимізації жертв неправомірних дій посадових осіб публічної адміністрації належать:

- проведення профілактичної роботи з потенціальними потерпілими від неправомірних дій посадових осіб правопорушень з урахуванням демографічних, фізичних і соціально-рольових та соціально-психологічних властивостей особи;

- навчання потенціальних потерпілих засобом нейтралізації конфліктів у сфері діяльності публічної адміністрації, створення у свідомості людей стереотипу законного вирішення конфліктної ситуації, прийняття спеціальних заходів щодо потерпілих з підвищеним ступенем віктимності;

- створення реабілітаційних центрів професійної, психологічної, медичної та правової допомоги особам, які постраждали внаслідок неправомірних дій посадових осіб;

- упровадження і фінансування спеціальних комплексних програм заходів щодо організації інформування про діяльність посадових осіб публічної адміністрації;

- систематичний контроль публічних адміністрацій, у яких досить часто посадові особи вчиняють неправомірні дії з урахуванням часу їх вчинення та інших факторів;

- правове виховання та навчання з розповсюдженням серед громадян відомостей про протидію неправомірним діям посадових осіб публічної адміністрації, надання їм спеціальної інформації;

- створення «зворотного зв'язку» правоохоронних органів і населення: організація телефонів довіри, гарячої лінії з метою отримання інформації від громадян про різноманітні неправомірні дії посадових осіб та конфліктні ситуації.

Список використаних джерел:

1. Кодекс адміністративного судочинства України : наук.-практ. комент. : у 2 т. / за заг. ред. Р. О. Куйбіди. – Київ : Книги для бізнесу, 2007. – Т. 1. – С. 424–552 с.

2. Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2002. – С. 546.

3. Джужа А. О. Основні напрями удосконалення віктимологічного запобігання правопорушенням в Україні : моногр. / А. О. Джужа. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. – 304 с.

4. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – Київ : Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2005. – Т. 2. – 1224 с.

5. Проект Закону України «Про профілактику правопорушень» від 29 груд. 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://court.gov.ua/tu26/6/2358/>.

Джужа Анастасія Александровна,
кандидат юридических наук
(Генеральна прокуратура України)

АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ВИКТИМИЗАЦИИ ЖЕРТВ НЕПРАВОМЕРНЫХ ДЕЙСТВИЙ ДОЛЖНОСТНЫХ ЛИЦ ПУБЛИЧНОЙ АДМИНИСТРАЦИИ

В статье исследован комплекс теоретических и практических вопросов современного состояния формирования и реализации стратегии и тактики виктимологического предупреждения правонарушений в Украине. Рассмотрены актуальные проблемы потерпевшего от административного правонарушения должностных лиц публичной администрации. Автором предложен комплекс мер виктимологической профилактики защиты жертвы правонарушения.

Ключевые слова: потерпевший, виктимология, правонарушения, административно-правовые меры, публичная администрация.

Dzhuzha Anastasia,
candidate of law sciences
(Prosecutor General's office of Ukraine)

ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES VICTIMIZATION OF VICTIMS OF ILLEGAL ACTIONS OF OFFICIALS OF PUBLIC ADMINISTRATION

In the article the complex theoretical and practical issues of the current state of development and implementation of strategies and tactics victimological prevent violations in Ukraine. Actual problems of the victim of an administrative offense officials of public administration. The author proposed a set of measures victimological prevention protect victims of violations.

Keywords: victim, victimology, juvenile, administrative and legal measures, public administration.

Надійшла до редколегії 15.06.2016

УДК 351.741:355

Котляренко Олександр Петрович,
ад'юнкт
(Військовий інститут Київського
національного університету імені Тараса Шевченка)

ВІЙСЬКОВА ПОЛІЦІЯ – НЕОБХІДНА СКЛАДОВА СИСТЕМИ ВІЙСЬКОВОЇ ЮСТИЦІЇ В УКРАЇНІ

Здійснено аналіз підходів науковців та експертів до розуміння системи і структури військової юстиції. Розглянуто систему військової юстиції США та європейську практику у цій сфері. З огляду на це наголошено на необхідності утворення в Україні військової поліції, яка б відповідала міжнародним стандартам. Ураховуючи досвід, набутий у військовому конфлікті, робиться висновок про доцільність створення цілісного функціонального інституту військової юстиції в Україні.

Ключові слова: військова юстиція, військова поліція, Військова служба правопорядку, військова прокуратура, досудове розслідування.

У Міністерстві оборони України останнім часом активізувалось питання створення військової поліції, яка здійснюватиме заходи із запобігання, виявлення, припинення та досудового розслідування злочинів, спрямованих проти встановленого порядку несення військової служби (військових злочинів), та інших правопорушень у Збройних силах України. Передбачається, що Військова поліція України матиме повноваження здійснювати оперативно-розшукові заходи з метою попередження, виявлення, припинення та розслідування злочинів, віднесених законом до її підслідності. Міністерство оборони України підготувало проект закону про Військову поліцію України. «Зараз він знаходиться в Адміністрації Президента України, але вже місяць йому не дають ходу», – про це повідомила помічник Міністра оборони України Тетяна Ричкова [1, с. 2].

Під час зустрічі з командирами середньої ланки органів військового управління у Національному університеті оборони України імені Івана Черняхівського 22 березня 2016 року Президент України Петро Порошенко висловив сподівання, що наступного тижня Верховна Рада України нарешті почне розглядати законопроект про військову поліцію [2].

Збройні сили – окремих і специфічний інститут держави, його стан є найвагомим показником внутрішньої стійкості будь-якої держави. Тому наявність спеціальних органів (військової поліції) – це важливий чинник, адже цивільним слідчим і прокурорам досить складно здійснювати досудові розслідування кримінальних проваджень, які стосуються військових формувань, тим більше, коли в умовах особливого періоду їх підрозділи вже понад два роки залучаються до участі в широкомасштабній антитерористичній операції. Тут наявна своя специфіка, яка вимагає особливої підготовки і спеціальних знань, а також системного та постійного їх удосконалення, адже військово-службовим правовідносинам притаманна низка особливостей, які визначені в статутах Збройних сил України та інших нормативно-правових актах. Звідси й випливає необхідність удосконалення правових засад правоохоронної діяльності у Збройних силах України.

Зазначені вище обставини й обумовлюють зв'язок загальної проблеми з найбільш важливими науковими та практичними завданнями щодо створення в Україні військової поліції. Актуальність представленого дослідження пояснюється також необхідністю досягнення максимальної взаємосумісності Збройних сил України, інших складових сектору

безпеки і оборони з відповідними органами держав – членів НАТО шляхом запровадження стандартів Північноатлантичного альянсу.

Науково-теоретичним підґрунтям роботи стали праці відомих правників України, зокрема праці П. П. Богущького, Б. В. Бабіна, О. Ф. Волкова, С. І. Дячука, О. О. Зархіна, А. В. Матіоса, О. І. Медведька, М. І. Мельника, В. І. Німченка, С. Ю. Полякова, Б. М. Ринажевського, М. С. Туркота, М. І. Хавронюка, В. О. Шамрая, В. П. Шевченка, В. Ю. Щербатих та інших науковців.

Слід визнати, що в Україні не представлено результатів комплексних наукових досліджень, присвячених правовому регулюванню організації і діяльності військової юстиції, в цілому, та її складових, зокрема. На наш погляд, це можна пояснити відсутністю в Україні військово-юридичної наукової школи, а також ігнорування вітчизняною юридичною наукою досліджень, присвячених військово-правовій проблематиці. Водночас нинішні реалії обумовлюють активізацію наукового інтересу до вивчення теоретичних і практичних проблем інституту військової юстиції.

Отже, метою статті є комплексний аналіз підходів науковців та експертів до розуміння системи і структури військової юстиції, вироблення пропозицій щодо доцільності створення військової поліції, визначення її компетенцій та місця у системі військової юстиції і правоохоронних органів держави.

Окупація частини території України, військова агресія з боку Російської Федерації, активна діяльність терористичних організацій висунули на перший план питання підвищення обороноздатності країни, необхідності реформування всієї системи органів державної влади. Визначальним показником ефективної діяльності Збройних сил України є налагоджена система військової юстиції. Зміни у системі силових структур призвели до зміщення акцентів і щодо функціонування військової юстиції, підвищення її ролі у виконанні покладених на державу функцій.

Сутність військової юстиції обумовлюють її складові. В основу створення системи військової юстиції покладено вимогу дотримання дисципліни. Дисципліна необхідна будь-яким збройним силам не лише для забезпечення ефективного виконання покладених на них завдань, а і щоб не допустити зловживання військовою силою. Щоб утримувати збройні сили у стані бойової готовності, військовому командуванню необхідно мати засоби ефективного та дієвого підтримання внутрішньої дисципліни. З огляду на це потрібно запроваджувати систему військової юстиції. Випадки порушення військової дисципліни слід розглядати швидко й карати за них більш суворо, ніж за вчинення таких проступків цивільними особами. Саме для цього, наприклад, збройні сили Сполучених Штатів Америки мають власний Єдиний кодекс військової юстиції.

За функціональною ознакою цілісну систему військової юстиції формує триада військових органів: органів правопорядку, нагляду та правосуддя. Відсутність хоча б одного з наріжних каменів при будівництві системи військової юстиції призводить до нестабільності всієї конструкції, можливості її поступової руйнації.

Вперше в Україні наміри про створення військової поліції (міліції) виникли ще в 1993 році у розробленому Кабінетом Міністрів України проекті Закону України «Про військову міліцію в складі Збройних Сил України», який був повернутий на доопрацювання з урахуванням зауважень і пропозицій комісії Верховної Ради України [3].

Далі у своєму виступі на розширеній колегії Генеральної прокуратури України 9 липня 1996 року другий Президент України наголосив, що «враховуючи складну криміногенну ситуацію, вважаю, що Генеральній прокуратурі разом з Міністерством оборони необхідно повернутися до питання про створення військової поліції» [4, с. 3].

Вказана ідея стала предметом дисертаційного дослідження, яке провів В. Ю. Щербатих [5]. Аналогічну думку про необхідність створення військової міліції (поліції) було висловлено відомим науковцем В.О. Шамраєм [6, с. 202].

Лише через декілька років, після повторного розгляду згаданого питання, 7 березня 2002 року був прийнятий Закон України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України», яким започатковано діяльність єдиного в Україні відомчого спеціального правоохоронного формування, призначеного для забезпечення правопорядку і військової дисципліни у Збройних силах України.

У контексті порушеного питання важливою є Директива Верховного Головнокомандувача Збройних сил України від 28 жовтня 2002 року № 1-1/1384, згідно з якою Кабінету Міністрів України було доручено до 1 березня 2003 року розробити і подати на розгляд до Верховної Ради України пропозиції про внесення змін до Закону України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» з метою поширення повноважень цієї служби на всі військові формування України [7, 156].

Також варто згадати й позицію колишнього Генерального прокурора України О. І. Медведька, який, розглядаючи проблеми реформування системи досудового слідства, ще у 2005 році наголошував на необхідності створення спеціального правоохоронного органу, спроможного ефективно боротися із злочинністю та корупцією у Збройних силах України та інших військових формуваннях держави. При цьому він пропонував надати Військовій службі правопорядку повноваження щодо проведення оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування в усіх справах про військові злочини та службові злочини, вчинені військовослужбовцями [8, с. 24-26].

Враховуючи досвід із забезпечення правопорядку в арміях найбільш розвинутих країн Європи та світу, в яких функціонують військові поліцейські сили, Указом Президента України від 8 квітня 2008 року № 311 була затверджена Концепція реформування кримінальної юстиції України, якою передбачено перетворення Військової служби правопорядку у Військову поліцію та віднесення до її компетенції розслідування військових злочинів.

Колішній виконувач обов'язків Міністра оборони України адмірал І. Й. Тенюх, розмірковуючи про стан військової юстиції в Україні та методи її вдосконалення, зазначив, що відновлення військових прокуратур – це лише пів-справи. Україні слід кардинально змінити підхід до військової юстиції, зокрема створити військову поліцію та відновити військові суди. Найкращим прикладом використання військової поліції є США, в яких вся вертикальна система цих органів об'єднана поняттям «військова юстиція». Відтак доречним видається введення у наше законодавство терміну «військова юстиція», та, враховуючи загальну мету діяльності її органів, необхідно розглядати їх в одному контексті на професійній і науковій основі [9].

Нещодавно у Генеральній прокуратурі України відбулася зустріч заступника Генерального прокурора України, Головного військового прокурора А. В. Матіоса з представниками військової юстиції США. На зустрічі А. В. Матіос наголосив: «В країні, яка перебуває в режимі фактичної війни, має бути єдина система органів військової юстиції у складі військової прокуратури, військової поліції та військових судів. Сподіваюся, що український законодавець відгукнеться на цю потребу часу і ми використаємо передовий світовий досвід США у цій сфері» [10].

У ході візиту в Ізраїль заступник Генерального прокурора України, Головний військовий прокурор Анатолій Матіос узгодив з головним військовим прокурором Ізраїлю Шароном Афеком питання обміну досвідом роботи органів військової юстиції Ізраїлю і створення в подальшому спільної експертної групи для опрацювання механізмів імплементації ізраїльської моделі військової юстиції в Україні. Наголошено, що створення системи української військової юстиції за ізраїльським зразком, можливо, є найбільш оптимальним, оскільки дозволить забезпечити порядок і дисципліну у військових формуваннях як під час воєнних дій, так і в умовах постійної бойової готовності [11].

Велика кількість загиблих військовослужбовців через недбалість спричинила значний резонанс у суспільстві. Тому на початку 2015 року Президент України доручив Кабінету Міністрів України впродовж тижня внести до Верховної Ради проект Закону України «Про військову поліцію». З огляду на це 21 січня народні депутати України М. П. Паламарчук та В. М. Король зареєстрували відповідний законопроект (№ 1805), який мав на меті створення військової поліції. Проте за результатами розгляду законопроект відхилено.

Після цього було ще кілька спроб надати Військовій службі правопорядку повноваження на здійснення досудового розслідування та проведення оперативно-розшукової діяльності шляхом внесення змін до деяких законів України, зокрема проекти законів (від 12 травня 2015 року № 2804 та від 9 червня 2015 року № 2047-а, № 2048-а). Однак, не зважаючи на підтримку в цілому ідеї законопроектів, вони були відхилені. Тут доречно згадати думку народного депутата України П. М. Кишкаря, який під час обговорення в сесійній залі проекту закону № 2804 зазначив, що ми запізнилися із законом «Про військову поліцію» рівно на стільки, скільки існує наша держава.

Проблема в тому, що з 2012 року було законодавчо встановлено, що слідство по військових правопорушеннях має бути передано міліції. Але ситуація в Донбасі робила це рішення абсурдним. Було конче потрібним заздалегідь розробити концепцію військового спеціального правоохоронного органу, якому можна було би передати від військової прокуратури функцію розслідування правопорушень у військових формуваннях. Це могла бути військова поліція, про що говорилось давно, або інший аналогічний орган [12].

Разом з тим нині в державі склалась ситуація, коли фактично в бойових умовах, під час виконання завдань в зоні проведення антитерористичної операції, діюча система органів досудового розслідування не забезпечує ефективне та оперативне розслідування масових військових злочинів, що негативно впливає на стан боєготовності підрозділів Збройних сил України, інших військових формувань.

Варто зазначити, що упродовж 2014–2015 років стаття 216 «Підслідність» Кримінального процесуального кодексу України зазнавала суттєвих законодавчих змін на підставі шести законів України (від 21 лютого 2014 року № 746-VII, від 23 лютого 2014 року № 767-VII, від 15 квітня 2014 року № 1207-VII, від 7 жовтня 2014 року № 1689-VII, від 12 лютого 2015 року № 198-VIII, від 10 листопада 2015 року № 771-VIII). Низка цих змін обумовила системну незбалансованість і нестабільність законодавства у цій сфері. Відтак безсистемне розмежування повноважень органів досудового розслідування не сприяє удосконаленню порядку кримінального провадження, створює низку проблем, що можуть призвести до часткової або навіть повної втрати керованості у сфері зміцнення законності і правопорядку у військових формуваннях та оборонній галузі.

Останніми змінами передбачено, що з 1 березня 2016 року розслідуванням військових злочинів повинні займатися слідчі Державного бюро розслідувань (далі – Бюро), яке на сьогодні утворене лише теоретично. Тобто з 1 березня 2016 року розпочався відлік часу, про наближення якого завчасно попереджали фахівці, а саме: коли досудового слідства у військовій прокуратурі вже немає, а Бюро – ще немає. Адже комплекс організаційних, правових, кадрових і фінансових питань, які потрібно вирішити для практичного утворення Бюро, унеможливив початок діяльності цього органу з 1 березня 2016 року. Відповідно до цієї дати виникла певна правова колізія у розслідуванні військових злочинів, яка на сьогодні законодавчо не врегульована. У зв'язку з цим, листом Генеральної прокуратури України від 26 лютого 2016 року (№ 18/7/4-8 вих16-87окв) до керівників регіональних прокуратур доведено інформацію щодо продовження виконання органами прокуратури функції попереднього (досудового) слідства до сформування системи досудового слідства. Однак питання щодо підслідності військових злочинів потребує невідкладного вирішення.

Водночас аналіз Закону України «Про Державне бюро розслідувань» свідчить, що на Бюро не покладається завдання стосовно забезпечення законності у військових форму-

ваннях, що на практиці не дозволить оперативно змінювати місце дислокації та мобільно пересуватися разом з військовими підрозділами для невідкладної фіксації протиправних діянь, проведення процесуальних дій і забезпечення якісного досудового розслідування «по гарячим слідам». Крім того, Бюро не є суб'єктом боротьби з тероризмом, що унеможливує залучення його працівників до участі в антитерористичній операції та перебування їх в районах виконання військовими підрозділами завдань за призначенням.

Вади цього закону, на думку А.М. Маркевича, можна пояснити тим, що функцію розслідування військових злочинів лише у жовтні 2015 року, перед останнім читанням закону, механічно включили до нього двома рядками, абсолютно не передбачивши механізм виконання Бюро цієї функції. За попередніми редакціями закону на слідчих Бюро, взагалі, не планувалось покладання цієї функції, тому концепція закону не передбачала необхідність роботи працівників Бюро у військових формуваннях [12].

У контексті таких змін стосовно уточнення підслідності органів досудового розслідування заступник Генерального прокурора України, головний військовий прокурор А. В. Матіос зазначив, що «так зване реформування правоохоронних органів – це диверсія проти держави, адже депутати свідомо зазіхають на основі національної безпеки держави, умисно знищуючи єдину правоохоронно-слідчу систему України. Бажання щось зробити без розуміння, як саме, призведе до повного хаосу в слідчій роботі правоохоронних структур. Реформи – це поступова зміна, без створення вакууму, це правонаступність» [13].

Життєва важливість таких реформ, необхідність належного забезпечення національної безпеки потребує максимально обережного, науково обґрунтованого підходу як до опрацювання концептуальних моментів, так і, насамперед, до здійснення конкретних кроків щодо реформування.

Саме з такою метою в Інституті законодавства Верховної Ради України нещодавно відбувся круглий стіл, присвячений обговоренню проблем функціонування правоохоронних органів, які забезпечують дотримання правопорядку у Збройних силах та інших військових формуваннях України. Під час дискусії учасники обмінялися думками стосовно актуальних питань розвитку та реформування військової юстиції в Україні, а також сформулювали пропозиції щодо відновлення військових судів, створення військової поліції. За результатами обговорення досягнуто домовленості про продовження активної роботи щодо науково-експертного забезпечення реформування військової юстиції в Україні [14].

Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287 затверджено Стратегію національної безпеки України, у якій передбачено створення військової поліції, однак на сьогодні це питання є відкритим. При цьому Військова служба правопорядку немає повноважень у сфері кримінального провадження та фактично залишається «декоративним» правоохоронним формуванням.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 березня 2016 р. № 184-р затверджено план дій Кабінету Міністрів України на 2016 рік. Відповідно до пункту 16 цього плану, передбачено поетапне реформування Військової служби правопорядку у військову поліцію з наданням права здійснювати досудове розслідування та ведення оперативно-розшукової діяльності. Програмою діяльності Кабінету Міністрів України, яка затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2016 року № 294 та схвалена постановою Верховної Ради України від 14 квітня 2016 року № 1099-VIII, у розділі VI «Реформа системи органів правопорядку» також передбачено утворення військової поліції для запобігання, виявлення, досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями.

Враховуючи прагнення України щодо інтеграції до Європейського Союзу та майбутнього її вступу в НАТО, вважаємо за доцільне використати позитивний міжнародний досвід, який, до речі, співзвучний з анонсованими вище документами.

На думку європейських експертів, історична практика показує, що військовий сектор держави має бути закритий від усіх цивільних органів в інтересах державної безпеки. Одночасно вони наголошують, що у важкій ситуації, в якій перебуває зараз Україна і, на жаль, яка має довгу перспективу, буде дуже доцільно спромогтися створити поліцію саме військового типу. В наступні декілька десятиліть саме цей тип правоохоронних органів буде найбільш ефективним в умовах постійної загрози, особливо у зв'язку з військовим конфліктом, дією незаконних збройних формувань та активізацією організованої злочинності. Жодна цивільна поліцейська сила не замінить військову поліцейську силу в такій політичній і соціальній ситуації [15].

Враховуючи напрямок конституційної реформи в контексті позбавлення органів прокуратури функції досудового розслідування, а також пріоритетність реформування системи національної безпеки і оборони, органів правопорядку, пропонуємо створити в Україні цілісну систему органів військової юстиції, яка включатиме військову прокуратуру, військову поліцію та військові суди.

Беручи до уваги багаторічний позитивний досвід функціонування військової поліції в збройних силах іноземних держав, вважаємо, що основні повноваження утворюваної в Україні військової поліції повинні бути визначені в Законі України «Про Військову поліцію України», а до їх числа потрібно віднести: здійснення досудового розслідування всіх злочинів, вчинених військовослужбовцями; проведення оперативно-розшукових заходів з метою попередження, виявлення, припинення та розслідування злочинів, віднесених законом до її підслідності. Для реалізації цієї пропозиції у Комітеті Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони підготовлений законопроект «Про Військову поліцію України» [16], який сподіваємося буде ухвалений найближчим часом.

З урахуванням думок науковців та за підсумками проведеного нами дослідження, можна зробити висновок, що створення в Україні військової поліції сприятиме зміцненню законності і правопорядку у Збройних силах України, інших військових формуваннях. Трансформація Військової служби правопорядку у військову поліцію має забезпечити максимально доцільну консолідацію правоохоронної діяльності у сфері її відповідальності. Уніфікація функцій та організаційної структури військової поліції є чинником розвитку ефективного сектору безпеки і оборони України, приведення його складових у відповідність із стандартами держав – членів НАТО та ЄС. Запровадження цих ініціатив сприятиме реалізації ключових пріоритетів державної політики національної безпеки, які визначені у Стратегії національної безпеки України, і перш за все, щодо підвищення рівня обороноздатності держави, а також забезпечить адекватне реагування на вчинення правопорушень у військовій сфері.

Список використаних джерел:

1. Ричкова Т. Б. Військова поліція може бути створена до кінця 2018 року / Т. Б. Ричкова // Народна армія, № 5443. – 2016, 14 квітня.
2. Порошенко П. О. Порошенко сподівається, що Рада нарешті візьметься за військову поліцію / П. О. Порошенко. – 2016. – 22 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrinform.ua/rubric-society/1986616-porosenko-spodivaetsa-so-rada-narestivizmeta-za-vijskovu-policiu.html>.
3. Про проект Закону України «Про військову міліцію в складі Збройних Сил України»: Постанова Президії Верховної Ради України від 15 листопада 1993 року № 3587-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3587-12>.
4. Кучма Л. Д. Роль і завдання органів прокуратури в реалізації положень нової Конституції держави / Л. Д. Кучма // Урядовий кур'єр. – 1996. – 13 липня.

5. Щербатих В. Ю. Організаційно-правові основи створення та діяльності військової міліції (поліції) України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / В. Ю. Щербатих. – Ірпінь, 2001. – 19 с.

6. Шамрай В. О. Військові формування та військова служба (організаційно-правові та управлінські аспекти) / В. О. Шамрай. Монографія. – Київ : «КВІЦ», 1998. – 225 с.

7. Про додаткові заходи щодо поліпшення дисципліни у Збройних Силах України та інших військових формуваннях : Директива Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України від 28 жовтня 2002 року № 1-1/1384 // Законодавство України з питань військової сфери: збірник законів та інших нормативно-правових актів. Книга третя. – Київ : «Азимут-Україна». – 2005. – 560 с.

8. Медведько О. І. Проблеми реформування досудового слідства в Україні / О. І. Медведько // Реформування системи правоохоронних органів України та міжнародний досвід трансформації поліції в країнах Центральної та Східної Європи: матеріали міжнародного круглого столу / за заг. ред. О.С. Бодрука. – Київ : Національний інститут проблем міжнародної безпеки при РНБОУ, 2006. – 190 с.

9. Тенюх І. Й. Відновлення військових прокуратур – лише половина справи / І. Й. Тенюх. – 2014. – 22 серпня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.ua/ua/nation/1377497>.

10. Матіос А. В. Зустріч з представниками військової юстиції США / А. В. Матіос. – 2016. – 11 лютого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://matios.info/uk/novini>.

11. Україна планує імплементувати ізраїльську модель військової юстиції, (25.04.2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/1329511-ukrajina-planue-implementuvati-izrajilsku-model-viyskovoji-yustitsiji.html>.

12. Маркевич А. М. Відкритий лист Головному військовому прокурору А. В. Матіосу / А. М. Маркевич. – 2015. – 17 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://my.obozrevatel.com/life/08469-vidkritij-list-golovnomu-vijskovomu-prokuroru-a--matiosu.htm>

13. Матіос А. В. Так зване реформування правоохоронних органів – це диверсія проти держави / А. В. Матіос. – 2016. – 26 січня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://matios.info/uk/novini>.

14. В Інституті законодавства Верховної Ради України відбувся круглий стіл, присвячений актуальним питанням розвитку та реформування військової юстиції в Україні, (м. Київ, 24.11.2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://instzak.rada.gov.ua>.

15. У Національній академії державного управління при Президентові України відбувся семінар за міжнародною участю на тему: «Досвід країн Європейського Союзу у сфері організації миротворчих операцій та забезпечення підтримання громадської безпеки у зоні їх проведення», (м. Київ, 11.11.2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nationalsecurity.org.ua/2015/11/18/4024>.

16. У Комітеті Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони відбулося засідання робочої групи з опрацювання розділу II «Реформа системи національної безпеки та оборони» Плану законодавчого забезпечення реформ в Україні щодо розробки узгодженого проекту Закону про Військову поліцію, (м. Київ, 21.01.2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://komnbo.rada.gov.ua/komnbo/control/uk/index>.

Котляренко Александр Петрович,
адъюнкт
(Военный институт Киевского
национального университета имени Тараса Шевченко)

ВОЕННАЯ ПОЛИЦИЯ – НЕОБХОДИМАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ СИСТЕМЫ ВОЕННОЙ ЮСТИЦИИ В УКРАИНЕ

Осуществлен анализ подходов ученых и экспертов к пониманию системы и структуры военной юстиции. Рассмотрена система военной юстиции США и европейской практики в этой сфере. В связи с этим отмечена необходимость создания в Украине военной полиции, которая бы соответствовала международным стандартам. Учитывая опыт, приобретенный в военном конфликте, сделан вывод про целесообразность создания цельного функционального института военной юстиции в Украине.

Ключевые слова: военная юстиция, военная полиция, Военная служба правопорядка, военная прокуратура, досудебное расследование.

Kotlyarenko Alexander,
adjunct
(Military Institute of Kyiv National Taras Shevchenko
University)

MILITARY POLICE – A NECESSARY COMPONENT MILITARY JUSTICE SYSTEM IN UKRAINE

The approaches of scientists and experts to understand the system and structure of military justice are analyzed. The USA Military Justice system and the European practice in this area are examined. So it is stressed on the necessity for education in the Ukraine military police that would meet international standards. Given the accumulated experience in the military conflict concludes the feasibility of establishing a functional integrity institution of military justice in Ukraine.

Keywords: military justice, military enforcement service, Military Police, military prosecutors, pre-trial.

Надійшла до редколегії 15.06.2016

Розділ IV КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.541.1

Васильєв Андрій Анатолійович,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет внутрішніх
справ)

Воскресенська Ірина Владиславівна,
(старший слідчий Куп'янського ВП ГУНП в
Харківській області)

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ СУБ'ЄКТА ПРИМУШУВАННЯ ДО ВСТУПУ В СТАТЕВИЙ ЗВ'ЯЗОК (СТ. 154 КК УКРАЇНИ)

У статті визначено специфічні ознаки суб'єкта примушування до вступу в статевий зв'язок. Автором вказується на необхідність розширення положень, які стосуються законодавчо визначених видів залежності, за наявності яких особа потерпілого примушується (спонукається) винним до дій сексуального характеру. Наведено додаткові аргументи щодо достатності ознак загального суб'єкта для відповідальності за вчинення діянь, передбачених ч. 2 ст. 154 КК України.

Ключові слова: спеціальний суб'єкт, стан залежності, статева недоторканість, статева свобода.

Питання визначення поняття, змісту та ознак суб'єкта злочину відносяться до найбільш сталих та достатньо розроблених сучасною теорією кримінального права. Разом з цим у кримінальному законодавстві поряд із нормами, що визначають відповідальність загального суб'єкта злочину (ч. 1 ст. 18 КК України) містяться норми, якими криміналізовано вчинення суспільно небезпечних діянь особами, які мають додаткові (поряд із загальними) ознаки, що визначають суб'єкта конкретного складу злочину. Мова йде про спеціального суб'єкта (ч. 2 ст. 18 КК України) та окремі специфічні ознаки, що вказують на виконавця злочину, одночасно формуючи уявлення про обставини, за наявності яких можливе вчинення конкретного злочину. Слід зазначити, що виділення та конкретизація в законі про кримінальну відповідальність додаткових ознак може як сприяти практиці правозастосування, наприклад, у випадку визнання суб'єктом злочину організатора або активного учасника масових заворушень у контексті ст. 294 КК України, так і обмежувати таку практику, наприклад, у випадку визнання суб'єктом особи, від якої жінка чи чоловік матеріально або службово залежні (ст. 154 КК України). Саме дослідженню останнього наведеного випадку, в якому, на наш погляд, відбувається необґрунтоване звуження кола суб'єктів злочину присвячена ця робота. Розгляду та урегулювання існуючої проблеми, додаткової актуальності надає також те, що як норми міжнародного права, так і кримінально-правові норми закордонних країн виходять з принципів недопущення дискримінації та пригнічення, рівності всіх людей у своїх правах та свободах, без всілякого їх розрізнення та розмежування за будь-якими категоріями та ознаками, а існуюча редакція ст. 154 КК України, у свою чергу, не дозволяє реалізувати указані принципи на практиці.

Питання відповідальності як спеціальних суб'єктів, так і суб'єктів окремих злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості розглядалися у роботах вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема у роботах Ю. М. Антоняна, М. І. Бажанова, Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова, Л. П. Брич, Д. О. Гнилицької, О. М. Джужі, Л. В. Дорош, О. О. Дудорова, М. М. Корчового, Н. С. Лейкиної, П. І. Люблінського, В. С. Орлова, П. П. Осіпова, А. А. Піонтковського, К. М. Плутицької, А. В. Савченка, О. П. Холода, О. М. Храмцова, П. В. Хряпінського, Р. Д. Шарапова, М. Д. Шаргородського та ін.

Метою роботи є виявлення та характеристика специфічних ознак суб'єкта примушування до вступу в статевий зв'язок, встановлення особливостей стану та форм залежності між винною особою та потерпілим, що використовується для спонукання останнього до дій сексуального характеру, а також внесення пропозицій, спрямованих на удосконалення практики протидії примушуванню до вступу в статевий зв'язок.

Як вже було вказано, у доктрині кримінального права, спираючись на положення закону про кримінальну відповідальність, виділяють два види суб'єктів – загальний і спеціальний. Згідно з ч. 2 ст. 18 КК України спеціальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, що вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа [13].

Не вдаючись до поглибленого аналізу поняття «спеціального суб'єкта», слід вказати, що в науці кримінального права його було піддано ґрунтовному аналізу. Так, В. В. Устименко вказує, що спеціальний суб'єкт злочину – це фізична особа, яка поряд із осудністю та віком кримінальної відповідальності, наділена ще й додатковою ознакою, що передбачена кримінальним законом або прямо впливає із нього та обмежує коло осіб, що підлягають кримінальній відповідальності [20, с. 23]; вказану позицію підтримує і Р. В. Вереша [7, с. 490]. Поняття та ознаки спеціального суб'єкта були конкретизовані також В. Г. Павловим [16, с. 208] та Б. О. Киришем [9, с. 359].

Саме про спеціального суб'єкта іде мова у ч. 1 ст. 154 КК України, де міститься указівка на те, що примушування (спонукання) здійснюється особою, «від якої жінка чи чоловік матеріально або службово залежні». Використовуючи свій вплив (свої можливості, що виникли через залежний стан потерпілої) на потерпілу особу, винний шляхом психічного впливу домагається вчинення дій сексуального характеру.

Термін «залежність» є ключовим для визначення ознак суб'єкта, тому розглянемо більш детально його зміст. Цей термін у в теорії кримінального права визначається та тлумачиться по-різному. Під залежністю розуміється відображення в окремих нормах кримінального закону жорстких і постійних відносин, що передбачають усвідомлене керівництво однією особою мотивацією поведінки іншого індивіда при виборі останнім варіантів своїх дій всупереч моральним і ціннісним орієнтаціям. При цьому стан залежності не позбавляє жертву волі [3, с. 4].

Т. В. Кондрашова розуміє під залежністю «такий зв'язок між винним і потерпілим, при якій реалізація істотних інтересів останнього була обумовлена поведінкою винного чи реалізація істотних інтересів кожного була обумовлена обоюдною поведінкою» [10, с. 37].

У тлумачних словниках термін залежність визначається як перебування під чийось впливом або чієюсь владою, підкорення кому-, чому-небудь або зумовленість чого-небудь певними обставинами, причинами і т. ін. [19, с. 182]. Залежність – перебування під чийось впливом або чієюсь владою, підкорення кому-, чому-небудь або зумовленість чого-небудь певними обставинами, причинами і т. ін. [6, с. 401].

Ми погоджуємося з тими науковцями, які зазначають, що залежність слід розглядати одночасно як певний зв'язок між діями декількох осіб, які здійснюють реалізацію загальних інтересів або інтересів одного з них, та як підпорядкованість однієї особі іншій, яка обумовлена неможливістю або обмеженістю свободи під час вибору певного варіанту поведінки.

Слід зауважити, що стан залежності слід відмежовувати від безпорадного стану та уразливого стану. Згідно з абз. 1 п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. № 5 «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи», стан потерпілої особи слід визнати безпорадним, коли вона внаслідок малолітнього чи похилого віку, фізичних вад, розладу психічної діяльності, хворобливого або непритомного стану, або з інших причин не могла розуміти характеру та значення вчинюваних нею дій або не могла чинити опір [17].

Згідно з п. 2 Примітки до ст. 149 КК України, у статтях 149 та 303 Кримінального кодексу під уразливим станом особи слід розуміти зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин [13].

Психологічний вплив за наявності стану залежності, на відміну від безпорадного та уразливого стану, передбачає не такий істотний вплив на волю особи. При безпорадному чи уразливому стані в особи або взагалі відсутня можливість забезпечувати своє існування без зовнішнього впливу, або така можливість істотним чином обмежена, при цьому може відбуватися ігнорування винним волі потерпілої особи. При залежності потерпілого від винного відбувається не ігнорування його волі, а лише її обмеження.

У ч. 1 ст. 154 КК України мова йде лише про матеріальну або службову залежність. Як вказує П. І. Люблінський, про матеріальну залежність може йти мова у вельми численних випадках: сюди підійдуть не тільки відносини роботодавця до працівниці або службовця, а й відносини вихователів до дітей, які проживають у них і на їх кошти, відносини більш багатих родичів до бідних, яким вони надають матеріальну підтримку, відносини особи, яка надає благодійну допомогу до осіб, які користуються нею [14, с. 85]. Намагаючись окреслити критерії визнання залежності істотною, він вказує, що слід враховувати не тільки наявність матеріальної залежності, а й особливий характер відносин, що виникають через наймання [14, с. 85].

Такий підхід було піддано критиці М. М. Коноваловим. Науковець вказує, що наявність лише правовідносин найму (договірних відносин) не дозволяє зробити висновок про залежність: у таких випадках жінка змушена займатися проституцією є матеріально залежною від клієнта і, відповідно, він є суб'єктом спонукання до дій сексуального характеру [11, с. 204]. Ученим було зроблено висновок, що під особами, які знаходяться у матеріальній залежності, слід розуміти, по-перше, осіб, які справді потребують коштів, і, по-друге, потерпілих, матеріально залежних від особи (винної у вчиненні спонукання) в результаті відповідної нормативної вказівки (наприклад, діти є матеріально залежними від батьків (усиновлювачів) в силу прямої вказівки в законі) [11, с. 204].

Слід погодитися з О. О. Дудоровим, що матеріальна залежність передусім означає, що матеріальна допомога з боку суб'єкта злочину виступає єдиним, основним або істотним джерелом існування потерпілої особи, і позбавлення такої допомоги здатне поставити жінку або чоловіка у скрутне становище. Матеріальна залежність має місце, зокрема, тоді, коли жінка або чоловік перебуває на повному або частковому утриманні винного, проживає на його житловій площі, а також коли дії винного спроможні іншим чином викликати істотне погіршення матеріального становища потерпілої особи (йдеться, наприклад, про відносини цивільного боргу, відносини між спадкодавцем і спадкоємцем) [8, с. 212].

Як вказує В. Б. Хатуєв, матеріальна залежність – залежність, пов'язана з перебуванням потерпілого на утриманні винного, з можливістю отримання коштів для забезпечення батьків, близьких, які не мають інших джерел, спадщини тощо [22, с. 14].

Службова залежність виникає через відносини по службі між підлеглим і начальником, а також у результаті здійснення будь-яких контрольно-ревізійних функцій. Така зале-

жність може означати, що у разі відмови задовольнити бажання винної особи, вона може вчинити такі дії, які призведуть до обмеження законних прав та інтересів потерпілих.

Службова залежність означає, що: 1) потерпіла особа є підлеглою винного по роботі (наприклад, керівник організації і секретар); 2) потерпіла особа підлягає службовому контролю з боку винного (скажімо, ревізор і комірник); 3) реалізація істотних інтересів потерпілої особи залежить від поведінки винного по службі (слідчий і обвинувачений, вчитель і учень, викладач і студент, науковий керівник і аспірант, комендант гуртожитку і особа, яка мешкає у гуртожитку, тощо) [8, с. 212].

На наш погляд, вказаний у законі перелік видів залежності занадто обмежений та потребує розширення за рахунок інших видів залежностей: залежність від представника влади (під час виконання ним службових обов'язків), залежність хворого від особи, яка надає медичну допомогу, або під час виконання останньою професійної діяльності тощо. Слід погодитися з М. М. Коноваловим, що залежність може виникати між керівником і працівником, педагогом і учнем, персоналом установ кримінально-виконавчої системи та засудженим, медичним персоналом і хворим, співробітниками правоохоронних органів і особою, що звинувачена чи підозрюється у вчиненні злочину [11, с. 204].

На наш погляд, для кримінально-правової оцінки та кваліфікації вчиненого за ст. 154 КК України головним є встановлення істотності залежності між винним та потерпілою особою (не залежно від її виду), що базується на соціальній або психологічній залежності та впливає з приписів закону.

Під соціальною залежністю слід розуміти соціальні відносини, за наявності яких індивід не може вчинити необхідні для нього соціальні дії, якщо інший індивід не скоїть певних дій [21, с. 129]. При психологічній (особистісній) залежності, залежною можна вважати таку особистість, поведінка якої, підкорюючись глибинним, здебільшого несвідомим потягам і спонуканням, недостатньо регулюється (управляється) свідомістю і волею або, взагалі, не регулюється [2, с. 21], у результаті чого волевиявлення особи підкорюється особі, від якої потерпіла особа залежна.

Законодавчі приписи, що визначають «відносини залежності» впливають із прав та обов'язків осіб, що вступають у суспільні відносини. Наприклад, медична допомога надається у зв'язку з хворобами, травмами, отруєннями і патологічними станами, а також у зв'язку з вагітністю та пологами (ст. 1, 5, 10 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я») [15], обов'язки із опіки та піклування за дітьми виникають на підставі глави 19 Сімейного кодексу України [18], обов'язки з опіки над непрацездатними членами родини виникають на підставі глави 13 Сімейного кодексу України та Цивільного кодексу України [24] тощо.

На доцільність розширення дії закону про кримінальну відповідальність в частині передбачення відповідальності за використання інших видів залежності, в контексті ст. 154 КК України, вказує і О. О. Дудоров. Науковець вважає, що «вдосконалена ст. 154 КК України повинна містити позбавлену казуїстичності вказівку на іншу (крім матеріальної і службової) залежність потерпілої особи від винного. До речі, саме так вирішується питання у ст. 173 КК Молдови, яка визнає злочином примушування до дій сексуального характеру. Не конкретизується характер відносин залежності і в ст. 199 КК Польщі, яка встановлює відповідальність для того, хто, зловживаючи цими відносинами або використовуючи критичний стан особи, доводить її до вчинення статевих зносин або інших сексуальних дій» [8, с. 213].

У якості додаткової аргументації доцільності включення до ст. 154 КК України «іншої залежності» слід вказати, що аналогічний підхід вже використано у Кримінальних кодексах окремих зарубіжних країн: у ч. 1 ст. 170 КК Республіки Білорусь, ст. 140 КК Республіки Вірменія, ст. 123 КК Республіки Казахстан, ст. 123 КК Киргизької республіки, ст. 133 КК Російської Федерації, ст. 140 КК Республіки Таджикистан тощо.

Окремої уваги потребує розгляд питання про суб'єкта злочину, передбаченого ч. 2 ст. 154 КК України. У цій нормі передбачено відповідальність за «ті самі дії... (дії, передбачені ч. 1), ... поєднані з погрозою знищення, пошкодження або вилучення майна потерпілої (потерпілого) чи її (його) близьких родичів або розголошення відомостей, що ганьблять її (його) чи близьких родичів». При цьому, використане законодавцем словосполучення «ті самі дії» є приводом для наукової дискусії, окремі аспекти якої (в частині визначення особи, що є суб'єктом злочину, відповідальність за який передбачено ч. 2 ст. 154 КК України) було висвітлено у монографічному дослідженні О. М. Храмцова [23, с. 266].

Указана дискусія виникла через те, що у абз. 7 п. 15 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. № 5 «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» вказано, що «суб'єктом злочинів, передбачених частиною першою та частиною другою статті 154 КК, є особа, від якої потерпіла особа матеріально або службово залежна» [17]. Враховуючи це положення, під час тлумачення словосполучення «ті самі дії, ...» у ч. 2 ст. 154 КК України можна зробити хибний висновок, що під ними (діями) розуміється одночасно як примушування, так і застосування певного способу – «використання стану залежності», що, на наш погляд, не відповідає загальній меті захисту статевої свободи та статевої недоторканості від злочинних посягань. З цього приводу О.О. Дудоровим було зазначено, що «за змістом закону примушування жінки або чоловіка до вступу в статевий зв'язок природним чи неприродним способом, поєднане з погрозою знищення, пошкодженням або вилученням майна потерпілої (потерпілого) чи її (його) близьких родичів або з погрозою розголошенням відомостей, що ганьблять її (його) чи близьких родичів, але вчинене особою, від якої потерпіла особа не є матеріально або службово залежною, не тягне відповідальності за ст. 154 КК» [8, с. 220]. Таке твердження, у чому слід підтримати О.О. Дудорова, засвідчує наявність прогалини у регулюванні кримінальної відповідальності за посягання на статева свободу особи [8, с. 220].

Розглядаючи питання наукового тлумачення положень ч. 2 ст. 154 КК України, Л. П. Брич вказує, що у цій частині статті «законодавець, очевидно, керуючись мотивами економії закону, говорить лише про «ті самі дії», не повторюючи їх формулювання, яке міститься у ч. 1 цієї статті. Про того самого суб'єкта і про той самий спосіб у ч. 2 ст. 154 КК не йдеться» [4, с. 169]. Зазначаючи, що склад злочину, передбачений ч. 2 ст. 154 КК України, є одним із двох основних складів злочинів, передбачених статтею 154 КК України, науковець пропонує викласти абз. 4 п. 15 постанови Пленуму Верховного Суду України у такій редакції: «Примушування жінки чи чоловіка до вступу в статевий зв'язок природним чи неприродним способом, поєднане з погрозою знищити, пошкодити або вилучити майно потерпілої особи чи її близьких родичів або розголосити відомості, що ганьблять потерпілу особу або її близьких родичів, вчинене загальним суб'єктом, кваліфікується за ч. 2 ст. 154 КК» [4, с. 169].

Погоджуючись з тим, що склад злочину, передбачений ч. 2 ст. 154 КК України основним та самостійним складом злочину, а не кваліфікованим видом складу, передбаченого ч. 1 ст. 154 КК України, не можна погодитись з форматом усунення існуючої прогалини: внесення змін до постанови. На наш погляд, з метою усунення майбутніх проблем під час правозастосування, необхідно зміни внести в положення закону – ст. 154 КК України, адже, тут ми підтримуємо Н. Антонюка, «недолік законодавчого формулювання слід усувати не шляхом поширювального тлумачення, а шляхом внесення відповідних змін до КК» [1, с. 303].

У якості аргументації наявності в ч. 2 ст. 154 КК України основного складу, а не кваліфікуючої ознаки (кваліфікуючого виду злочину), слід звернути увагу і на небезпеку цього злочинного посягання та навести такі міркування: як вказують К. О. Котельникова та В. Г. Шуміхін, при злочинному посяганні у рамках ст. 133 КК РФ (спонукання до дій

сексуального характеру) спонукання у формі погрози або спокушання при матеріальній чи іншій залежності потерпілого рівні за ступенем суспільної небезпеки. В обох випадках відбувається такий вплив на волю потерпілого, при якому він не може повною мірою вчиняти дії у відповідності зі своїми намірами, внаслідок чого порушується його статева свобода та, крім цього, виникає загроза заподіяння істотної шкоди іншим інтересам, які поставлені під охорону кримінального закону [12, с. 192].

На це звертає увагу і Л. П. Брич: «Примушування потерпілої особи до вступу в статевий зв'язок шляхом погрози, яка не є погрозою застосуванням фізичного насильства, вчинене особою, від якої чоловік чи жінка не перебуває у матеріальній чи службовій залежності, знаходиться за межами будь-якого із складів злочинів, передбачених статтями розділу IV Особливої частини КК України. А суспільна небезпека такого посягання на статеву свободу особи є не меншою, ніж посягання, вчиненого з використанням матеріальної чи службової залежності потерпілої особи. А також є значно вищою, ніж суспільна небезпека вимагання – злочину, який у такий самий спосіб посягає на власність – об'єкт однозначно менш цінний, ніж статеві свобода особи» [5, с. 686-687].

Використання різного роду (виду) залежностей та застосування погрози з метою спонукання (примушування) потерпілої особи до дій сексуального характеру, на наш погляд, рівні за ступенем суспільної небезпеки та викладені в межах одного (єдиного) складу злочину і в окремих нормах закордонного законодавства: ст. 151 КК Азербайджанської республіки, ст. 139 КК Грузії, ч. 1 ст. 170 КК Республіки Білорусь, ст. 140 КК Республіки Вірменія, ст. 123 КК Республіки Казахстан, ст. 123 КК Киргизької республіки, ст. 133 КК Російської Федерації, ст. 140 КК Республіки Таджикистан.

Зазначені аргументи, на наш погляд, не залишають сумнівів, що усунення наявного недоліку та вирішення питання правильної кваліфікації суспільно небезпечних діянь, які виражаються у спонуканні (примушуванні) жінки чи чоловіка до дій сексуального характеру із застосуванням погроз, можливі лише шляхом внесення змін до чинного КК України.

Висновок: За змістом кримінально-правової заборони, що закріплена у ч. 1 ст. 154 КК України, суб'єктом злочину є спеціальний суб'єкт – фізична осудна особа, що досягла на момент вчинення злочину 16-річного віку, додатковою ознакою якої є наявність між винним та потерпілою особою «відносин залежності».

Указаний у законі перелік видів залежності занадто обмежений та потребує розширення за рахунок інших видів залежностей: залежність від представника влади (під час виконання ним службових обов'язків), залежність хворого від особи, яка надає медичну допомогу, або під час виконання останньою професійної діяльності тощо, при цьому необхідно встановити істотність залежності між винним та потерпілою особою, що базується на соціальній або психологічній залежності та впливає з приписів закону.

Суб'єктом злочину, відповідальність за який передбачено ч. 2 ст. 154 КК України, є фізична осудна особа, що досягла на момент вчинення злочину 16-річного віку (загальний суб'єкт).

Список використаних джерел:

1. Антонюк Н. Злочини проти особи у роз'ясненнях Пленуму Верховного Суду України / Н. Антонюк // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2010. – Випуск 51. – С. 298–307.
2. Антонян Ю. М. Феномен зависимого преступника / Ю. М. Антонян, О. В. Леонова, Б. В. Шостакович ; под ред. Ю. М. Антоняна. – М. : Аспект Пресс, 2007. – 192 с.
3. Арямов А. Влияние уголовно-правовой категории «зависимость» на квалификацию преступлений / А. Арямов, Е. Сухарев // Советская юстиция. – 1992. – № 2. – С. 4–6.

4. Брич Л. Деякі зауваження щодо роз'яснень верховним судом України положень КК про кримінальну відповідальність за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи / Л. Брич // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2008. – Випуск 47. – С. 164–173.
5. Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів : монографія / Л. П. Брич. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. – 712 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
7. Вереша Р. В. Суб'єктивні елементи підстави кримінальної відповідальності : підручник / Р. В. Вереша. – Київ : Атіка, 2006. – 740 с.
8. Дудоров О.О. Кримінально-правова характеристика злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи : [наук.-практ. пос] / О. О. Дудоров ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ, ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. – 352 с.
9. Кириць Б. Розділ IV Загальної частини Кримінального кодексу України 2001 року потребує удосконалення / Б. Кириць // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали X регіональної науково-практичної конференції (м. Львів, 5–6 лютого 2004 р.). – Львів : Юрид. фак-т Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2004. – С. 358–359.
10. Кондрашова Т. В. Уголовная ответственность за понуждение к действиям сексуального характера / Т. В. Кондрашова // Юридический мир. – 1999. – № 3. – С. 33–38.
11. Коновалов Н. Н. Уголовная ответственность за понуждение к действиям сексуального характера / Н. Н. Коновалов // «Черные дыры» в российском законодательстве. – 2008. – № 1. – С. 202–204.
12. Котельникова Е. А. Разграничение насильственных и ненасильственных преступлений против половой свободы и половой неприкосновенности / Е. А. Котельникова, В. Г. Шумихин // Правоведение. – 2008. – № 5. – С. 188–195.
13. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/print1423076529335782>.
14. Люблинский П. И. Преступления в области половых отношений / П. И. Люблинский. – М. : Изд-во Л. Д. Френкель, 1925. – 246 с.
15. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2801-12/print1434285626595230>.
16. Павлов В. Г. Суб'єкт преступления / В. Г. Павлов. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 318 с.
17. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи : постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08/print1434285626595230>.
18. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/print1385149626864866>.
19. Словник української мови : в 11 томах / Білодід І. К., Бурячок А. А. та ін. – Київ : Наук. думка, 1972. – Т. 3. – 744 с.
20. Устименко В. В. Специальный субъект преступления / В. В. Устименко. – Харків : Вища школа, 1989. – 104 с.
21. Фролов С. С. Основы социологии : учебное пособие / С. С. Фролов. – М. : Юристъ, 1997. – 344 с.

22. Хатуев В. Б. Уголовно-правовая охрана беременных женщин, малолетних, беззащитных и беспомощных лиц и лиц, находящихся в зависимости от виновного : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / В. Б. Хатуев. – М., 2004. – 30 с.

23. Храмцов О.М. Кримінально-правове та кримінологічне забезпечення охорони особи від насильства : монографія / О.М. Храмцов. – Харків : НікаНова, 2015. – 472 с.

24. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15/print1434285626595230>.

Васильев Андрей Анатольевич,
кандидат юридических наук, доцент
(Харьковский национальный университет внутренних дел)

Воскресенская Ирина Владиславовна,
(старший следователь Ирпенского ОП ГУНП в Харьковской области)

ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ СУБЪЕКТА ПРИНУЖДЕНИЯ К ВСТУПЛЕНИЮ В ПОЛОВУЮ СВЯЗЬ (СТ. 154 УК УКРАИНЫ)

В статье определены специфические признаки субъекта принуждения к вступлению в половую связь. Автором указывается на необходимость расширения положений, касающихся законодательно определенных видов зависимости, при наличии которых пострадавшее лицо принуждается (побуждается) виновным к действиям сексуального характера. Приведены дополнительные аргументы относительно достаточности признаков общего субъекта для ответственности за совершение деяний, предусмотренных ч. 2 ст. 154 УК Украины.

Ключевые слова: специальный субъект, состояние зависимости, половая неприкосновенность, половая свобода.

Andrew A. Vasilyev,
candidate of law science, docent
(Kharkiv National University of Internal Affairs)

Voskresenskaya Irina,
(senior investigator in Kharkiv region)

ISSUES SUBJECT COERCED INTO SEXUAL INTERCOURSE (ART. 154 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE)

The article defines the specific features of the subject of forced sexual intercourse. The author points to the need for increased provisions related to certain types of legislation depending under which the injured person is forced (impelled) guilty to sexual acts. Presents additional arguments regarding the sufficiency of evidence of general subject to liability for acts under Part. 2 tbsp. 154 of the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: special subject, depending on the condition, sexual integrity, sexual freedom.

Надійшла до редколегії 15.06.2016

УДК 343.625.3 (477)

Дегтярьов Сергій Євгенович,
ад'юнкт
(Донецький юридичний інститут МВС України)

**ІНСТИТУТ КРИМІНАЛЬНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА УХИЛЕННЯ ВІД
СПЛАТИ КОШТІВ НА УТРИМАННЯ
НЕПРАЦЕЗДАТНИХ БАТЬКІВ ЗА НОРМАМИ
СУЧАСНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА
ДЕРЖАВ РОМАНСЬКО-ГЕРМАНСЬКОЇ
ПРАВОВОЇ СІМ'Ї**

Автор даної статті, звертаючись до діючих джерел сучасного кримінального права держав, які сукупно представляють виокремлену, відносно цілісну та відносно замкнуту романсько-германську правову сім'ю та належать при цьому до різних географічних та культурно-цивілізаційних ареалів світу, розглядає зміст тих кримінально-правових норм, які передбачають те чи інше кримінальне покарання за свідоме та злісне і, таким чином, об'єктивно злочинне ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків. Автор виявляє, наводить та аналізує невід'ємні і важливі як спільні, так і відмінно-індивідуальні складові, притаманні зазначеним нормам сучасного кримінального права широкої низки держав романсько-германської правової сім'ї.

Ключові слова: *ухилення від сплати коштів, утримання, непрацездатні батьки та інші непрацездатні особи, сучасне кримінальне право, романсько-германська правова сім'я, кримінальна відповідальність, покарання, позбавлення волі, виправні роботи, штраф.*

Актуальність. Надзвичайно важливою, невід'ємною та достатньо розповсюдженою органічно-характерною, праворегулюючою, а також соціально- та ціннісно-регулюючою, морально-етичною складовою та рисою сучасного кримінального права є чітка криміналізація, тобто визнання очевидно злочинними діянь, які відтворюють об'єктивний факт, об'єктивні ознаки та об'єктивні складові навмисного, злісного, свідомого і, таким чином, безперечно, злочинного та неприпустимого невиконання громадянином/людиною своїх фундаментальних соціально-правових та морально-етичних зобов'язань, покладених на нього/неї інститутом сучасної соціально-орієнтованої, правової держави, певними нормами низки галузей національного права, оточуючим його/її суспільством та, безумовно, вимогами інституту історично обумовленої та кодифікованої морально-етичної традиції. Такі зобов'язання є закріплені в нормах конституційного, сімейного, кримінального та іншого галузевого права.

Одним із широко розповсюджених кримінальних правопорушень, яке являє собою яскравий приклад соціально небезпечного та морально неприпустимого нехтування людиною/громадянином своїми природними, фундаментальними соціально-правовими та морально-етичними обов'язками, вчинення якого відтворює віково-зрілістнісний та соціально-психологічний вимір особистості самого потенційного правопорушника, є свідоме, злісне та навмисне ухилення з боку дорослої, повнолітньої, розумово та фізично зрілої, здорової, працездатної та правоздатної людини від посильного, часто мінімально необхідного, але обов'язкового фінансово-матеріального утримання своїх похилих непрацездатних батьків.

Беззаперечна необхідність наявності та дії окремих правових норм щодо обов'язкового кримінального переслідування та покарання повнолітніх, працездатних та правоздатних осіб за встановленим фактом, ознаками та складовими злісного, свідомого, злочинного ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків відтворю-

ється та зумовлюється двома рівнозначними чинниками людського соціально-правового буття.

По-перше, інститут зазначеної норми кримінального права та кримінальна відповідальність за вчинення зазначеного правопорушення відтворюються та зумовлюються через природну, тисячолітню, імперативну соціально-сімейну традицію, яка закликає та іноді суворо зобов'язує людські спільноти до здійснення спадкового та взаємного піклування старших про молодших, а потім, навпаки, закликає та зобов'язує зрілих, дорослих людей піклуватися про непрацездатних, старих членів сімейних соціальних колективів.

В обох випадках піклування здійснюється у формі надання того чи іншого повного або часткового матеріального забезпечення особам, які у визначений природою людського організму час перебувають у стані часткової або повної непрацездатності. Проявами непрацездатності занадто молодих членів тих чи інших соціальних спільнот, тобто, наприклад, дітей, є обмеженість їхніх фізичних, психічно-розумових сил/ресурсів, хвороби та інші приклади й форми дитячої та підліткової фізичної, психологічної і соціальної вразливості. Якщо ж мова йде про людей похилого віку, то має місце природна вичерпаність та невідновність їхніх фізичних і психічно-розумових сил/ресурсів, а також, безумовно, хворобливість, що вимагає обов'язковості здійснення представниками молодого/молодшого, але дорослого та зрілого покоління зусиль, спрямованих на надання матеріальних та інших коштів для забезпечення принаймні мінімально необхідного рівня здорового та забезпеченого життєвого буття людей, які через досягнутий вік або втрату працездатності не можуть працювати та не є здатними самі піклуватися про себе.

По-друге, нагальна необхідність притягнення до кримінальної відповідальності у разі злісного, свідомого, злочинного ухилення повнолітньої та працездатної людини від сплати коштів на утримання своїх непрацездатних батьків відтворюється та зумовлюється через надзвичайно вірогідну небезпеку для життя, фізичного, а також психічного здоров'я непрацездатних людей похилого віку. Природними наслідками такої небезпеки можуть стати їхня смерть та серйозні захворювання через брак або незадовільне харчування, брак питної води та медичних препаратів, відсутність загального та медичного, зокрема і оплачуваного догляду, вплив шкідливих для їхнього життя та здоров'я комунально-побутових, житлових та інших умов.

Таким чином, злісне та свідоме ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків містить очевидні ознаки і складові поняття злочинних діянь та злочинних наслідків попри те, що за такого ухилення часто не відбувається те чи інше активне і свідоме злочинне зазіхання на життя, здоров'я та фізичну недоторканність потенційних жертв такого правопорушення – непрацездатних батьків, батьків-інвалідів тощо. Таке ухилення підлягає кримінальному переслідуванню та покаранню, враховуючи навіть те, що воно може бути опосередковано виключно такими поведінковими чинниками як повна байдужість, відсутність належної уваги до непрацездатних батьків, безвідповідальне ставлення до них, а не свідомою злою волею та злочинною навмисністю. Однак це не скасовує, як відомо, поняття інституту норм про кримінальну діяльність за той чи інший вид злочинної бездіяльності, злочинної байдужості, злочинної безвідповідальності.

Природно, що для джерел сучасного кримінального права окремих держав є характерним як наявність, так і повна відсутність більш або менш розгорнутих, більш або менш чітких та предметних, більш або менш суворих норм про кримінальну відповідальність за свідоме та злісне ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків.

Саме тому надзвичайно важливим та актуальним видається ґрунтовне осягнення, знання, розуміння та аналіз зарубіжних норм права про кримінальну відповідальність за вчинення означеного правопорушення. Здійснення новітніх наукових досліджень в рамках цієї окремо взятої проблематики зарубіжного кримінального права надасть українським науковцям-правникам сприятливу можливість не лише просто осягнути зазначені націона-

льні нормативно-правові стандарти тих чи інших окремих держав, а й за необхідності розробляти та вносити корисні, новаторські законотворчі пропозиції, спрямовані на виважене реформування відповідних частин/норм сучасного кримінального права України.

Метою даної статті є виявлення, наведення, розгляд та аналіз складових саме тих норм зарубіжного кримінального права, які передбачають ту чи іншу міру кримінальної відповідальності за свідоме та злісне, таким чином, злочинне ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків, та є діючими в державах, які належать до романсько-германської правової сім'ї.

Використані джерела. Досягнення зазначеної мети здійснюється завдяки зверненню до достатньо широкої низки джерел зарубіжного кримінального права, які є діючими в державах, що належать до романсько-германської правової сім'ї.

Виклад основного матеріалу. Джерела сучасного кримінального права держав романсько-германської правової сім'ї є прикладом більш або менш чіткої криміналізації діяння із свідомого та злісного ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків.

Варто однак одразу ж зазначити, що характерною та достатньо розповсюдженою рисою відповідних романсько-германських кримінально-правових норм є *не таке вже і часте виокремлення саме непрацездатних батьків з-поміж низки непрацездатних, інвалідних, соціально-вразливих осіб* (надалі – непрацездатні батьки та інші непрацездатні особи). Тому в нормах сучасного кримінального права держав романсько-германської правової сім'ї спостерігається відносно часте оперування дещо загальним, широким поняттям про особу, яка може постраждати від вчинення зазначеного правопорушення, під якою аргіогі розуміються також і непрацездатні батьки.

Так, наприклад, відповідні норми сучасного кримінального права Сербії (пп. 1 та 3 ст. 195), Чорногорії (пп. 1 та 3 ст. 221), Хорватії (пп. 1, 2 та 3 ст. 172), Словенії (пп. 1 та 2 ст. 194), Німеччини (п. 1 ст. 170) та Австрії (п. ст. 170), сукупно оперуючи дещо широким поняттям «особа, якій потенційний правопорушник, згідно з нормами права або за рішенням судової та іншої інстанції, зобов'язаний надавати фінансове утримання», передбачають покарання у вигляді або сплати певного (однак невизначеного, невстановленого) штрафу, або ж позбавлення волі на наступні терміни: а) в загальному порядку – до трьох років (Німеччина, Австрія), до двох років (Сербія), до одного року (Чорногорія, Хорватія, Словенія); б) у разі наявності або загрози виникнення тих чи інших тяжких наслідків для життя і здоров'я непрацездатних батьків та інших непрацездатних осіб – від трьох місяців до трьох років (Сербія, Чорногорія) і до трьох років (Хорватія, Словенія). Щодо пп. 2 щойно згаданих ст. КК Німеччини та Австрії, то збільшення терміну позбавлення волі до п'яти років відбувається лише у разі вчинення такого правопорушення по відношенню до вагітної жінки, а його результатом стало припинення її вагітності [1, с. 66; 2, с. 50; 3, с. 74; 4, с. 80; 5, с. 78; 6, с. 105].

Зазначені ж норми кримінального права Хорватії та Словенії, на відміну від відповідних норм Німеччини, Австрії, Сербії та Чорногорії, не передбачають сплати штрафів за вчинення даного правопорушення.

Достатньо відмінною рисою наведеної словенської норми кримінального права є також і загальна криміналізація, скажімо так, невикористання потенційним злочинцем об'єктивно існуючої можливості сплачувати кошти на утримання непрацездатних батьків та інших непрацездатних осіб [4, с. 80].

Однак криміналізація зазначеного діяння в сучасному кримінальному праві, наприклад, Сербії, Чорногорії та Хорватії, врівноважується нормативізацією, однак, без належного уточнення, причин, які можуть виправдовувати несплату коштів на утримання непрацездатних батьків та інших непрацездатних осіб і цілком звільняти підсудного від

винесення йому судового вироку (згідно з пп. 2 та 3 щойно наведених статей КК Сербії, Чорногорії та Хорватії) [1, с. 66; 2, с. 50; 3, с. 74].

Достатньо помітними, належно відтворюючими надзвичайно важливе кримінологічне поняття навмисності, є санкції відповідних норм сучасного кримінального права Чехії (ст. 196) та Словаччини (ст. 207), які, крім загального позбавлення волі тривалістю не більше одного року (Чехія) та не більше двох років (Словаччина), коли ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків та інших непрацездатних осіб відбувається протягом періоду, що перевищує чотири місяці (Чехія) та протягом трьох місяців на протязі двох років (Словаччина), передбачають, відповідно до пп. 2 наведених статей, і подовження тривалості тюремного ув'язнення до двох років (Чехія) та до трьох років (Словаччина) у разі, якщо встановлено, що потенційний правопорушник діяв навмисно. Тяжким наслідком для життя та здоров'я непрацездатних батьків та інших непрацездатних осіб, відповідно до пп. 3 цих самих статей, за наявності або загрози виникнення якого термін позбавлення волі становить від шести місяців до трьох років (Чехія) та від одного року до п'яти років (Словаччина), визначено злиденне існування [7; с. 8, 107].

Санкції ж, встановлені нормами сучасного кримінального права Румунії (підп. (с) п. 1 ст. 378), Боснії і Герцеговини (п. 1 ст. 223), Польщі (п. 1 ст. 209), Македонії (п. 1 ст. 202), Туреччини (п. 1 ст. 233), Швейцарії (п. 1 ст. 217) та Індонезії (ст. 304), містячи аналогічне за змістом загальне поняття особи, яка може постраждати від вчинення такого правопорушення, передбачають, крім штрафів, різні за тривалістю, однак єдині, загальні терміни позбавлення волі, а саме: а) від шести місяців до трьох років (Румунія); б) не більше трьох років (Боснія і Герцеговина, Швейцарія); в) не більше двох років та восьми місяців (Індонезія); г) не більше двох років (Польща); г) не більше одного року (Македонія, Туреччина), не містячи при цьому нормативних положень про додаткові подовжені терміни позбавлення волі ані у випадку наявності або загрози виникнення тих чи інших тяжких наслідків для життя та здоров'я низки непрацездатних осіб, ані у разі наявності злого умислу, який передував би вчиненню цього правопорушення [9, с. 136-137; 10, с. 77; 11, с. 74; 12, с. 76; 13, с. 56; 14, с. 88; 15, с. 51].

Відповідні норми кримінального права лише Польщі, Македонії та Швейцарії передбачають, крім позбавлення волі, і можливість сплати штрафу, а зазначена норма кримінального права Індонезії уточнює його розмір – не більше трьох сотень рупій [11, с. 74; 12, с. 76; 14, с. 88; 15, с. 51].

Варто також зазначити, що норми кримінального права деяких із цих держав дещо аналогічно із сербськими, чорногорськими та хорватськими нормами про виправдувальні причини передбачають незастосування покарання по відношенню до правопорушника у разі, якщо правопорушник виконував свої соціальні зобов'язання до вчинення правопорушення (Румунія) або ж виконував їх до закінчення судово-кримінального впровадження проти нього (Боснія і Герцеговина) [9, с. 137; 10, с. 77].

Позбавлення волі на термін не більше одного року або ж сплата штрафу є передбаченим і в сучасному кримінальному праві Албанії (ст. 125), де, однак, на відміну від наведених норм кримінального права чотирнадцяти перерахованих держав, чітко виокремленими є норми про покарання за ухилення від сплати коштів на утримання саме непрацездатних батьків [16, с. 64].

Набагато ширший та більш уточнений список осіб, які можуть бути визнані непрацездатними, інвалідними, соціально-вразливими, представлено у джерелах сучасного кримінального права Франції (ст. 227-3) та Латвії (ст. 170), норми яких передбачають загальне позбавлення волі на термін двох років (Франція) та не більше двох років (Латвія) за ухилення від сплати коштів на утримання: а) якщо мова йде про кримінальне право Латвії, то не тільки непрацездатних батьків, але й непрацездатних дідусів та бабусь, а також дітей і онуків, причому як власних, так навіть і чужих, якщо це є зобов'язанням згідно з судовим

рішенням; б) якщо мова йде про кримінальне право Франції, то дітей, народжених у шлюбі та поза ним, а також прийомних дітей, родичів висхідної (батьків, дідусів та бабусь) та низхідної лінії (діти, онуки), якщо це також є зобов'язанням згідно з судовим рішенням, а також згідно з укладеною угодою [17, с. 59; 18, с. 61].

Ще однією відмінною рисою зазначених латвійських та французьких норм сучасного кримінального права є уточнені розміри штрафів. Так, відповідно до зазначених статей КК Латвії та Франції, розмір штрафів за вчинення зазначеного правопорушення становить не більше п'ятдесяти місячних мінімальних заробітних плат та 15 000 € відповідно. Причому в кримінальному праві Латвії штраф може бути альтернативою позбавленню волі, а у Франції він сплачується поряд із відбуванням тюремного ув'язнення [17, с. 59; 18, с. 61].

Іншими, і далеко не єдиними, прикладами виокремлення непрацездатних батьків зпоміж інших непрацездатних осіб, а також прикладами нормативного уточнення розмірів штрафів, які мають сплачуватися у разі ухилення від сплати коштів на їхнє утримання, є норми сучасного кримінального права, наприклад, Киргизстану – не більше тисячі розрахункових показників (а також покарання через позбавлення волі на термін не більше двох років) (ст. 163), Азербайджану – не більше п'ятисот манатів (п. 2 ст. 176) та Узбекистану (аналогічно із латвійською нормою) – не більше п'ятдесяти місячних мінімальних розмірів заробітних плат (ст. 123) [19, с. 63; 20, с. 76; 21].

За нормами сучасного кримінального права окремої групи держав романсько-германської правової сім'ї, а саме держав пострадянського простору, наприклад, Росії (п. 2 ст. 157), Казахстану (п. 2 ст. 136), Таджикистану (ст. 178), Туркменістану (п. 2 ст. 160) та Узбекистану (та ж сама ст. 123), ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків та інших непрацездатних осіб карається, крім сплати штрафів, обмеженням та позбавленням волі, а також і відбуванням громадських, обов'язкових, виправних та інших робіт, терміни яких становлять, згідно з щойно наведених статей КК цих держав: а) Росії – обов'язкові роботи на час від ста двадцяти до ста вісімдесяти годин або виправні роботи на термін до одного року, або ж арешт на термін до трьох місяців; б) Казахстану – громадські роботи, аналогічно російській нормі, від ста двадцяти до ста вісімдесяти годин, обмеженням або позбавленням волі на термін до двох років; в) Таджикистану – громадські роботи, аналогічно російській та казахській нормам, від ста двадцяти до ста вісімдесяти годин або виправні роботи на термін до двох років, або позбавленням волі на той самий термін; г) Туркменістану – штрафом від п'ятнадцяти до тридцяти середньомісячних розмірів оплати праці або виправні роботи на термін до двох років; г) Узбекистану – виправні роботи на термін до трьох років або арешт на термін до шести місяців [22; 23; 24; 25; 21].

У рамках романсько-германської правової сім'ї представлено також і кількісно невеличку групу держав, відповідні норми кримінального права яких передбачають, у порівнянні із предметно-аналогічними кримінально-правовими нормами усіх перерахованих вище держав, або менш суворі міри та розміри деяких усталених, класичних кримінальних покарань, або ж покарання, скажімо так, альтернативного, некримінального характеру, які базуються, переважно, на силі, дієвості та ролі громадського морально-етичного впливу та спричиняють потенційному правопорушникові суто морально-психологічний дискомфорт.

Так, ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків карається в кримінальному праві: а) Азербайджану (п. 2 ст. 176) – позбавленням волі на термін не більше шести місяців; б) Іспанії (п. 1 ст. 226) – позбавленням волі на термін від трьох до шести місяців або штрафом, який має сплачуватися протягом періоду від шести до дванадцяти місяців; в) Болгарії (ст. 181) – застосуванням заходів із пробації та моральним осудом; г) Лаосу (ст. 127) – моральним осудом та сплатою штрафу від 300 000 до 3 000 000 кіпів [20, с. 76; 26, с. 79; 27, с. 54; 28, с. 40].

Висновок. Таким чином, у сучасному кримінальному праві держав романсько-германської правової сім'ї спостерігається наявність як дещо різних, так і спільних підхо-

дів до криміналізації та нормативізації діяння із злісного, свідомого, об'єктивно злочинного ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків.

Аналіз джерел сучасного кримінального права низки держав Західної, Південної та Східної Європи, а також Центральної та Південно-Східної Азії обумовлює наступні конкретні висновки.

Основоположною відмінністю між різними відповідними нормами національного кримінального права держав романсько-германської правової сім'ї є невиокремлення, або ж, навпаки, саме виокремлення непрацездатних батьків з-поміж низки непрацездатних, інвалідних, соціально-вразливих осіб; так чи інакше, відповідні норми кримінального права розглянутих держав оперують більш-менш чітким поняттям «особа, якій потенційний правопорушник, згідно з нормами права або за рішенням судової та іншої інстанції, зобов'язаний надавати фінансове утримання». Таким чином, має місце більш-менш чітка конкретизація рис та складових суб'єкту та об'єкту даного правопорушення, а також умов його здійснення.

Покараннями, які передбачені відповідними нормами розглянутих джерел національного кримінального права, є штрафи, терміни позбавлення волі, виправні, обов'язкові, громадські та інші роботи, пробація та громадський осуд. Норми розглянутих джерел національного кримінального права містять як точно встановлені, так і невизначені розміри штрафів, а терміни позбавлення волі становлять, у разі відсутності обтяжуючих обставин, до одного, до двох та до трьох років, а за наявності таких обставин – до трьох років та до п'яти років, причому норми кримінального права деяких держав передбачають виключно загальні терміни позбавлення волі за вчинення даного правопорушення, без нормативізації та криміналізації поняття тих чи інших обтяжуючих обставин. Терміни ж відбування та здійснення виправних, обов'язкових, громадських та інших робіт становлять, загалом, від ста двадцяти годин до трьох років.

Список використаних джерел:

1. Criminal Code of the Republic of Serbia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.legislationline.org/.../id/.../Serbia_CC_am2012_en.pdf. – Назва з екрана.
2. Criminal Code of Montenegro [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://www.icrc.org/ihl-nat.nsf/0/14f90763b0c620e4c12576ce004bf798/\\$FILE/CRIMINAL%20CODE.pdf](https://www.icrc.org/ihl-nat.nsf/0/14f90763b0c620e4c12576ce004bf798/$FILE/CRIMINAL%20CODE.pdf). – Назва з екрана.
3. Kazneni zakon Republike Hrvatske [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://pravosudje.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Kazneni%20zakon-neslu%C5%BEbeni%20pro%C4%8Di%C5%A1%C4%87eni%20tekst.pdf>. – Назва з екрана.
4. Criminal Code of the Republic of Slovenia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.legislationline.org/.../id/.../Slovenia_CC_2008_en.pdf. – Назва з екрана.
5. Criminal Code of the Federative Republic of Germany [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/german_criminal_code.pdf. – Назва з екрана.
6. Criminal Code of the Republic of Austria [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.use-of-force.info/images/un/use-of-force/western-europe-others/Austria/Criminal%20Code%20Austria%201998.pdf>. – Назва з екрана.
7. Trestní zákoník [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.trestnizakonik.cz/cast-II/hlava-4>. – Назва з екрана.
8. Criminal Code of the Slovak Republic [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes>. – Назва з екрана.
9. Penal Code of Romania [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/8>. – Назва з екрана.

10. The Criminal Code of the Federation of Bosnia and Herzegovina [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/40>. – Назва з екрана.

11. Penal Code of the Republic of Poland [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.imolin.org/doc/amlid/Poland_Penal_Code1.pdf. – Назва з екрана.

12. Penal Code of the Republic of Macedonia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=241273. – Назва з екрана.

13. Penal Code of the Republic of Turkey [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.unodc.org/res/cld/document/tur/2004/criminal_code_law_no_5237_html/Turkey_Criminal_Code_Law_No_5237_2004.pdf. – Назва з екрана.

14. Swiss Criminal Code [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.admin.ch/opc/en/classified_compilation/19370083/201501010000/311.0.pdf. – Назва з екрана.

15. Penal Code of the Republic of Indonesia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.unodc.org/res/cld/document/idn/indonesian_penal_code_html/I.1_Criminal_Code.pdf. – Назва з екрана.

16. Penal Code of the Republic of Albania [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eurallius.eu/en/albanian-legislation/send/10-criminal-law/56-criminal-code-en>. – Назва з екрана.

17. Penal Code of the Republic of Latvia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/unpan/unpan018405.pdf>. – Назва з екрана.

18. Penal Code of the French Republic [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.legifrance.gouv.fr/content/download/1957/13715/version/4/.../Code_33.pdf. – Назва з екрана.

19. Уголовный Кодекс Киргизской Республики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.prokuror.kg/images/docs/criminal-code.pdf>. – Назва з екрана.

20. Уголовный Кодекс Азербайджанской Республики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.taxes.gov.az/uploads/qanun/2011/mecelleler/cinayet_mecellesi_rus.pdf.

21. Уголовный Кодекс Республики Узбекистан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lex.uz/pages/getact.aspx?lact_id=111457. – Назва з екрана.

22. Уголовный Кодекс Российской Федерации [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ug-kodeks.ru/ug/ug-kodeks.ru/ugolovnij_kodeks_-_glava_20.html. – Назва з екрана.

23. Уголовный Кодекс Республики Казахстан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1008032&doc_id2=1008032#pos=173;-7&pos2=1788;86. – Назва з екрана.

24. Уголовный Кодекс Республики Таджикистан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30397325&doc_id2=30397325#pos=36;-7&pos2=1536;1. – Назва з екрана.

25. Уголовный Кодекс Туркменистана [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.unodc.org/tldb/pdf/TurkmenistanCriminalCode_Russian.pdf.

26. Código Penal [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://boe.es/legislacion/codigos/codigo.php?id=038_Codigo_Penal_y_legislacion_complementaria&modo=1. – Назва з екрана.

27. Penal Code of the Republic of Bulgaria [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/bg/bg024en.pdf>. – Назва з екрана.

28. Penal Code of Lao People's Democratic Republic [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=180194. – Назва з екрана.

Дегтярев Сергей Евгеньевич,
адъюнкт
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

**ИНСТИТУТ УГОЛОВНОЙ
ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА УКЛОНЕНИЕ ОТ
УПЛАТЫ СРЕДСТВ НА СОДЕРЖАНИЕ
НЕТРУДОСПОСОБНЫХ РОДИТЕЛЕЙ ПО
НОРМАМ СОВРЕМЕННОГО УГОЛОВНОГО
ПРАВА ГОСУДАРСТВ РОМАНСКИХ-
ГЕРМАНСКОЙ ПРАВОВОЙ СЕМЬИ**

Автор данной статьи, обращаясь к действующим источникам современного уголовного права государств романо-германской правовой семьи, рассматривает содержание тех уголовно-правовых норм, предусматривающих то или иное уголовное наказание за сознательное и злостное и, таким образом, объективно преступное уклонение от уплаты средств на содержание нетрудоспособных родителей. Автор обнаруживает, приводит и анализирует неотъемлемые и важные как общие, так и отличительно-индивидуальные составляющие, присутствующие указанным нормам современного уголовного права широкого ряда государств романо-германской правовой семьи.

Ключевые слова: уклонение от уплаты средств, содержание, нетрудоспособные родители и другие нетрудоспособные лица, уголовное право, романо-германская правовая семья, уголовная ответственность, наказание, лишение свободы, исправительные работы, штраф.

Serhiy E. Degtjarev,
adjunct
(Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal
Affairs)

**INSTITUTION OF CRIMINAL LIABILITY FOR
EVASION FROM PAYMENT OF FUNDS FOR
MAINTENANCE OF DISABLED PARENTS IN
ACCORDANCE WITH PRESENT PENAL LAW
NORMS OF ROMANO-GERMANIC LEGAL
SYSTEM STATES**

The author of this article, through referring to effective sources of the present penal law of states which jointly represent separated, relatively holistic, and relatively enclosed Romano-Germanic legal system and belong to different geographical and cultural and civilization world areas, considers the content of those penal and legal norms which provide a penalty for conscious and malicious then objectively criminal evasion from payment of funds for maintenance of disabled parents. The author reveals, adduces, and analyses integral and important, both common and individual-distinctive elements which are native to the considered penal law norms of a wide range of Romano-Germanic legal system states.

The conclusion is that in the modern criminal law states Romanesque-Germanic legal family there is the presence of a slightly different and common approaches to criminalization act of wilful, deliberate, objectively criminal evasion of funds for the maintenance of disabled parents.

Fundamental differences between the various rules of national criminal law states Romanesque-Germanic legal family is isolation or, on the contrary, it is the isolation of disabled parents with a range of disabled, wheelchair, socially vulnerable persons; anyway, the relevant criminal law under

consideration states operate more or less precise term «person who has the potential offender by law or judicial decision and other court is obliged to provide financial maintenance». There is a more or less clear specification of features and components of the subject and the object of the offense and the conditions for its implementation.

Keywords: *evasion from payment of funds, maintenance, disabled parents and other disabled persons, present penal law, Romano-Germanic legal system, criminal liability, penalty, imprisonment, correctional works, fine.*

Надійшла до редколегії 15.06.2016

УДК 343.97 (477)

Іщук Олександр Сергійович,
кандидат юридичних наук
(докторант Національної академії прокуратури
України)

ЩОДО КРИТЕРІЇВ ЯКОСТІ ПОКАЗНИКІВ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ

Розглянуто питання щодо актуальності визначення критеріїв якості й ефективності кримінологічної діяльності органів прокуратури. Акцентовано увагу на їх взаємообумовленості та нагальній необхідності подальшого дослідження як в теоретичному, так і в практичному плані в тісному взаємозв'язку з іншими факторами, що впливають на позитивний стан протидії злочинності.

Ключові слова: кримінологічна діяльність органів прокуратури, якість, ефективність, критерії оцінювання, нормативно-правовий аспект, інституційний аспект, соціальний аспект.

Протидія злочинності, як соціальний феномен в умовах стійкого загострення кримінальної ситуації в сучасній Україні, є найбільш актуальною проблемою, що потребує вирішення на державному рівні. А підвищення ефективності та якості цієї діяльності є найважливішим завданням як теоретичного, так і практичного плану.

Однак спостереження за перебігом її реалізації поки що засвідчує незадовільну якість законодавчого забезпечення та невисоку результативність застосування правових норм, що її регламентують. У зв'язку з цим актуальним стає з'ясування критеріїв якості та показників ефективності названої діяльності. Визначальними в цьому плані є категорії «якість» та «ефективність», які є базовими для подальших наукових пошуків у зазначеній сфері.

Слід відмітити, що серед наук кримінально-правового циклу єдиних критеріїв вимірювання ефективності діяльності у сфері протидії злочинності (тим більше – кримінологічної діяльності) не розроблено. Багато вчених звертали свою наукову увагу на дану проблематику і висвітлювали її окремі положення у своїх працях. Це, зокрема, такі вчені, як: Ю. М. Антонян, О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Б. М. Головін, О. М. Джуца, А. І. Долгова, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, В. В. Лунєєв, П. Л. Фріс, Ю. С. Шемшученко, О. О. Юхно, М. К. Якимчук, О. Н. Ярмиш.

Термін «ефективність» у юриспруденції належить до ключових. У сучасній науці поняття ефективності використовується дуже широко. Ним оперують, говорячи про науку в цілому, про її самостійні напрями, а також в окремих категоріях, включно з правовими [1, с. 61]. Слово походить від латинського *Effectus*, що означає «результат, наслідок яких-небудь причин, заходів, дій» [2, с. 214]. Термін «ефективний» тлумачиться як такий, що призводить до потрібних результатів, дає найбільший ефект або викликає ефект.

Існують різні підходи до визначення ефективності правової діяльності, зокрема шляхом оцінки результативності, ступеня досягнення певного соціально корисного, позитивного результату. Так, С. С. Алексєєв вважає, що така ефективність охоплює низку показників: 1) фактичну ефективність (співвідношення між фактично досягнутими результатами і безпосередньою, найближчою метою, для досягнення якої були ухвалені відповідні юридичні норми); 2) обґрунтованість і доцільність (умови й вимоги, які забезпечують такий зміст і порядок реалізації правових норм, котрий дозволяє йому бути високо результативним регулятором суспільних відносин); 3) корисність (фактичну ефективність, яка роз-

глядається під кутом зору досягнення реального позитивного ефекту); 4) економічність (корисність правового регулювання з урахуванням кількості витрат матеріального, людського, часового характеру). Зазначені показники виражають ефективність (оптимальність) права в цілому [3, с. 196]. Вони можуть отримати кількісний, математичний вираз. Проте в цілому оцінка ефективності кримінологічної діяльності повинна виходити з того, якою мірою досягається її мета.

М. М. Андрущенко відстоює погляд, що ефективність виступає мірою можливого, але не будь-якого, а лише того, що виражає мету людини, реалізує її ідею, тобто ефективність є мірою можливого з точки зору її близькості до найбільш доцільного, необхідного (корисного) людині результату [4, с. 45]. Слід зауважити, що така інтерпретація – це, швидше за все, формула встановлення ефективності. Сама ж ефективність є по суті ступенем досягнення мети, а такий ступінь можна вимірити шляхом порівняння (співвідношення) результатів кримінологічної діяльності з її цілями та завданнями.

Б. С. Нікіфоров визначав ефективність покарання як перевірену практикою боротьби зі злочинністю та попередження злочинів адекватність положень закону потребам життя, правильність призначення та виконання покарання і, нарешті, ефективність умов подальшого життя осіб, які відбули покарання [5, с. 4].

Отже, одним із засобів вимірювання ефективності кримінологічної діяльності органів прокуратури може стати співвідношення кількості заходів, які здійснені у межах кримінально-превентивної діяльності, з кількістю інших, наприклад, наглядових заходів. Однак на такий засіб вимірювання ефективності впливають внутрішні й зовнішні чинники, які або сприяють позитивним змінам у поведінці суб'єктів кримінологічної діяльності, або, навпаки, мінімізують чи унеможливають позитивний ефект.

Головним (але не єдиним) показником ефективності кримінологічної діяльності органів прокуратури має бути досягнення її універсальної мети – такого стану захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, коли забезпечуються постійний розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і припинення реальних та потенційних кримінальних загроз [6, с. 85]. Ця стратегічна мета деталізується у низці нормативних актів до такого рівня, за якого кожна конкретно визначена мета виступає як безпосереднє завдання кримінологічної діяльності органів прокуратури.

Показником результативності кримінологічної діяльності органів прокуратури може бути, крім досягнення мети, також факт виконання завдань, що стоять перед органами прокуратури України: захист особистості, її прав і свобод, суспільства, його матеріальних та духовних цінностей, держави, її конституційного ладу, суверенітету і територіальної цілісності. Кожне із зазначених завдань має самостійне значення, але в сукупності вони сприяють з'ясуванню змісту кримінологічної діяльності органів прокуратури.

У сучасних умовах поступово змінюється ставлення до розуміння ефективності кримінологічної діяльності органів прокуратури та до критеріїв її оцінки. Більшою мірою наголошується вже не на кількісних, а на якісних показниках (характеристиках), за якими можна зробити загальний висновок про ефективність цього напрямку державної політики.

Безумовно, ефективність кримінологічної діяльності органів прокуратури можна розцінювати і з точки зору статистики, кількісних показників. Однак цей шлях є регресивним, таким, що може призвести до необдуманих дій, результат яких – скалічені життя тисяч осіб, які потрапляють до орбіти кримінальної юстиції [7, с. 68].

Отже, виводити формулу ефективності («формулу успіху») кримінологічної діяльності органів прокуратури доцільно, перш за все, через якісні показники, ґрунтовний аналіз яких приведе, зокрема, і до усвідомлення змісту проблем досягнення певного рівня такої ефективності.

Водночас складова реалізації кримінологічної діяльності органів прокуратури, що досліджується, матиме високу ефективність лише у разі, якщо вона відповідає науковим

вимогам якості. При цьому до розуміння категорії «якість» у сучасній науці (у тому числі і у кримінології) немає єдиних підходів. Деякі вчені, взагалі, підмінюють поняття якості законодавства ефективністю його реалізації [8, с. 105], що призводить до підміни поняття якості й ефективності, оскільки ці категорії не є тотожними, хоча в більшості випадків від якості законодавства залежить ефективність його реалізації.

Зважаючи ж на зміст предмета цього дослідження, слід зазначити, що категорія ефективності є динамічною, а категорія якості – статичною, оскільки вона закладає «фундамент» для ефективності реалізації кримінологічної діяльності органів прокуратури.

Категорія «якість кримінологічної діяльності органів прокуратури» може розглядатись крізь призму нормативно-правового, інституційного та соціального аспектів.

Перш за все на увагу заслуговує *нормативно-правовий аспект якості кримінологічної діяльності органів прокуратури*. Його можна охарактеризувати з точки зору якості нормативно-правової основи (або законодавства в широкому розумінні цього терміна) кримінологічної діяльності органів прокуратури.

Як зазначає М. І. Панов, якість закону є вельми широкою за обсягом категорією й охоплює з точки зору його змісту різні ознаки (сторони або ж аспекти), що відображають сутність та особливості цього закону, які є для нього іманентними та якими він вирізняється з-поміж інших законів [9, с. 37]. Водночас якість кримінологічного законодавства завжди підкреслює його певну позитивну властивість – його придатність, необхідність та корисність, які, врешті-решт, і зумовлюють ефективність у досягненні завдань, що стоять перед кримінологічною діяльністю органів прокуратури.

Пропонуються різні критерії якості законодавства взагалі та конкретного нормативно-правового акту зокрема. Так, наприклад, О. І. Опанасенков вважає, що критеріями якості є: 1) ступінь наукової обґрунтованості закону; 2) відповідність реальним суспільним відносинам; 3) відповідність Конституції України; 4) відповідність міжнародно-правовим актам, а також законодавству Ради Європи; 5) мова закону, його доступність для пересічних громадян без додаткових коментарів та роз'яснень; 6) лаконічність, чіткість правових норм [8, с. 103].

Запропоновані вченим критерії якості закону можна узагальнити у такі групи: наукова розробленість (на думку автора – ступінь наукової обґрунтованості закону); відповідність вимогам, які висуває суспільство (на думку автора – відповідність реальним суспільним відносинам); дотримання правил юридичної техніки (на думку автора – відповідність Конституції України, відповідність міжнародно-правовим актам, а також законодавству Ради Європи, мова закону, його доступність для пересічних громадян без додаткових коментарів та роз'яснень, лаконічність, чіткість правових норм).

Зазначені критерії є більшою мірою технічними.

Основні проблеми *відповідності законодавства України міжнародним стандартам, а також законодавству Ради Європи* добре відомі і неодноразово розглядалися на сторінках спеціалізованих видань [10, с. 157-161]. У цій частині роботи наголосимо ще раз на тому, що чинний КК України закріплює низку положень, які вже значною мірою приведено до міжнародно-правових стандартів.

Міжнародні акти, які містять норми загального характеру, не допускають будь-яких відхилень від них як у законодавстві, так і в діяльності державних органів, що зазначено в ст. 30 Загальної декларації прав людини та в ст. 5 Міжнародного пакту про громадські і політичні права. Крім цього, необхідно враховувати, що в міжнародних правових актах поряд з нормами-принципами є норми-рекомендації, які не мають обов'язкового характеру для України, але мають максимально враховуватись у правотворчій діяльності [8, с. 105].

Зазначимо, що певних вад у кримінально-правовому законотворенні можна позбутися, якщо у нашій країні буде ухвалено Закон «Про нормативно-правові акти», який неодноразово обговорювався не лише в широких наукових колах, але і на державному рівні.

Як зазначає Т. С. Коханюк, у такому законі, окрім інших положень, можна було б закріпити певну методологію законодавчої техніки, структуру законодавства та наблизити законодавство до дійсно системного рівня без зауважень, які постійно виникають [11, с. 6].

Узагальнюючи зазначене, можна зробити попередній висновок про те, що до критеріїв якості законодавства даного різновиду можна віднести наступні: наукову та юридично-технічну розробленість, суспільну необхідність, економічну обґрунтованість, політичну нейтральність, культурну та соціальну прийнятність (допустимість). Критерій наукової та юридично-технічної розробленості можна умовно поділити на наукову розробленість та дотримання правил юридичної техніки.

Інституційний аспект якості кримінологічної діяльності полягає у встановленні конкретних вимог до органів, завданням яких є її реалізація.

Організація та здійснення кримінологічної діяльності вимагає постійного контролю держави за виконанням покладених на осіб правообмежень. З цією метою кримінологічна діяльність визнається виключною прерогативою (функцією) держави, для здійснення якої створюються спеціалізовані органи.

Органи, що входять у систему кримінальної юстиції, поділяються за положенням в ієрархії структури державного апарата. Так, органи прокуратури являють собою систему, що включає в себе Генерального прокурора України, обласних та місцевих прокурорів. Оперативно-розшукові апарати, органи досудового розслідування, органи виконання покарання також входять до різних за рівнем повноважень структур.

Соціальний аспект якості кримінологічної діяльності характеризується з точки зору дотримання вимог, що висуваються до її безпосередніх виконавців, так би мовити реалізаторів – персоналу суб'єктів протидії злочинності, зокрема органів прокуратури.

Як свідчить аналіз сучасної практики функціонування органів прокуратури України, забезпечення якісного виконання покладених на неї завдань та функцій є неможливим без належної організації діяльності її базової складової – персоналу відповідних органів. Слід відзначити, що вирішення цього завдання безпосередньо спрямовано на забезпечення виконання положень Концепції реформування органів кримінальної юстиції [12], одним із результатів реалізації якої визнано зміцнення кадрового потенціалу цих органів.

Слід визнати, що розглянуті вище критерії якості кримінологічної діяльності органів прокуратури не можуть гарантувати стовідсоткову ефективність її реалізації. Нормативно-правова основа, інституційний та соціальний аспекти кримінологічної діяльності є її базисом, але, на жаль, не показником її ефективності.

Подальше дослідження ефективності кримінологічної діяльності органів прокуратури вимагає поглиблення знань не лише про її цілі, а і про результати, реальні наслідки. До того ж такі наслідки можуть бути як запланованими (очікуваними суб'єктом кримінологічної діяльності), так і незапланованими (несподіваними), а також позитивними (корисними) і негативними (шкідливими). Тому завданням досліджень кримінологічної діяльності органів прокуратури є встановлення її сукупного результату, а головне – виокремлення з нього частки результату реалізації кримінологічної діяльності, оскільки її засоби також не є безмежними, а на стан справ у сфері протидії злочинності впливають і інші фактори (норми моралі, конкретні умови життя осіб тощо).

Список використаних джерел:

1. Москвич Л. М. Ефективність судової системи: концептуальний аналіз : монографія / Л. М. Москвич. – Харків : Фінн, 2011. – 376 с.
2. Словник іншомовних слів / уклад. : С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – Київ : Наукова думка, 2000. – 683 с.
3. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2-х т. / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1981. – Т. 1. – 361 с.

4. Андриющенко М. Н. Понятие эффективности и его философский смысл / М. Н. Андриющенко // Учен. зап. кафедр общ. наук вузов г. Ленинграда. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1971. – Вып. 12. – С. 43–47.
5. Эффективность уголовно-правовых мер борьбы с преступностью : [моногр.] / [под ред. Б. С. Никифорова]. – М. : Юрид. лит., 1968. – 255 с.
6. Кримінологічний довідник : довідкове видання / за наук. ред. д-ра юрид. наук, професора, академіка НАПрН України Бандурки О. М. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, професора Джужі О. М. і д-ра юрид. наук, професора Литвинова О. М. – Харків : Золота миля, 2013. – 412 с.
7. Москвич Л. М. Эффективность судебной системы: концептуальный анализ : монография / Л. М. Москвич. – Харків : Фінн, 2011. – 376 с.
8. Опанасенко О. І. Критерії та показники якості, що висуваються до кримінально-виконавчого законодавства / О. І. Опанасенко // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2008. – № 43. – С. 102–106.
9. Панов Н. И. Качество закона об уголовной ответственности и проблема точности правовых норм / Н. И. Панов // Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні : матеріали наук. конф. (м. Харків, 15 трав. 2009 р.) / редкол. : В. І. Борисов (голов. ред.) та ін. – Харків : Право, 2009. – С. 30–38.
10. Литвинов О. М. Про нормотворчу техніку в контексті ефективності кримінологічного законодавства / О. М. Литвинов // Право і безпека. – 2012. – № 1. – С. 157–161.
11. Коханюк Т. С. Системний підхід у кримінальному праві та системність Кримінального кодексу України / Т. С. Коханюк // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 2. – С. 1–10.
12. Концепція реформування кримінальної юстиції України : затверджена Указом Президента України від 8 квітня 2008 року № 311/2008 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 27. – Ст. 838.

Ищук Александр Сергеевич,
кандидат юридических наук
(докторант Национальной академии прокуратуры
Украины)

ОТНОСИТЕЛЬНО КРИТЕРИЕВ КАЧЕСТВА И ПОКАЗАТЕЛЕЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ КРИМИНОЛОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ ПРОКУРАТУРЫ

Рассмотрен вопрос относительно актуальности определения критериев качества и эффективности криминалогической деятельности органов прокуратуры. Акцентировано внимание на их взаимообусловленности и острой необходимости изучения как в теоретическом, так и в практическом плане в тесном взаимодействии с другими факторами, которые влияют на позитивную направленность противодействия преступности.

Ключевые слова: криминалогическая деятельность органов прокуратуры, качество, эффективность, критерии оценивания, нормативно-правовой аспект, институциональный аспект, социальный аспект.

Ischuk A. S.,
candidate of law science
(doctoral student National Academy of Prosecution of
Ukraine)

**CONCERNING THE CRITERIA OF QUALITY
AND PERFORMANCE INDICATORS
OF CRIMINOLOGICAL ACTIVITIES
OF THE PROSECUTION**

It is regarding the question of the relevance of the definition of the criteria of quality and efficiency of criminological activities of the prosecutor's office. Paid attention to their interdependence and the urgent need to study both in the theoretical and in practical terms, in close cooperation with other factors that affect on the positive direction of combating crime.

Keywords: *criminological activities of the prosecution, quality, efficiency, evaluation criteria, regulatory aspect, institutional aspect, social aspect.*

Надійшла до редколегії 15.06.2016

УДК 343.22

Мухамеджанова Аліна Равілівна,
аспірант
(Харківський національний університет внутрішніх
справ)

ОБ'ЄКТ НАСИЛЬСТВА НАД НАСЕЛЕННЯМ У РАЙОНІ ВОЄННИХ ДІЙ (СТ. 433 КК УКРАЇНИ)

Проаналізовано доктринальні підходи щодо визначення та змісту родового об'єкта злочинів проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини). Визначено основний безпосередній об'єкт насильства над населенням у районі воєнних дій, а також додаткові об'єкти цього злочину.

Ключові слова: безпека цивільних осіб, військова служба, військові злочини, об'єкт злочину, порядок проходження та несення служби, цивільне населення.

Сьогодення постійно вносить корективи в наше життя і вони, на жаль, не завжди позитивні. Зокрема, існування збройного конфлікту на території сучасної України, що так чи інакше вплинув на життя кожного українця, вимагає по-новому поглянути на діяльність, пов'язану із захистом суверенітету нашої держави, забезпеченням недоторканності її кордонів, проходженням військової служби у Збройних силах України (далі – ЗСУ) та інших військових формуваннях, утворених відповідно до Законів України. Злочинні порушення порядку проходження державної служби особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком осіб, пов'язаній із захистом України, та посягання на суспільні відносини, що виникають у зв'язку з її проходженням, знову почали привертати пильну увагу науковців-криміналістів. Розглядаючи питання відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення військової служби в цілому, не можна залишити без уваги і діяння, пов'язані з насильницькими діями над населенням у районі воєнних дій (ст. 433 Кримінального кодексу України (далі – КК України)). Зокрема, науковий інтерес викликає визначення тих суспільних відносин (або сфер життєдіяльності), яким завдається шкода під час вчинення зазначеного злочину або які ставляться ним під загрозу заподіяння такої шкоди. Указані питання є актуальними для сучасної доктрини кримінального права, а їх вирішення буде сприяти як розробці теоретичних положень галузі, так і правозастосовній діяльності, пов'язаній з протидією злочинам проти встановленого порядку несення військової служби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання кримінально-правової та кримінологічної характеристики військових злочинів розглядалися Г. М. Анісімовим, В. О. Бугаєвим, В. К. Гришуком, Ю. П. Дзюбою, С. І. Дячуком, М. І. Карпенком, В. І. Касинюком, М. І. Пановим, О. М. Сарнавським, М. М. Сеньком, М. С. Туркотом, М. І. Хавронюком, С. О. Харитоновим. Указаними науковцями розглядалась загальна характеристика цих посягань, зокрема й питання їх родового та (або) видових чи безпосередніх об'єктів, а також склади злочинів, безпосередньо пов'язаних з порушенням встановленого порядку несення військової служби. Водночас, питання відповідальності за насильницькі дії над населенням у районі воєнних дій поки що оминались увагою дослідників.

Метою статті (завданням) є огляд стану наукової розробки родового об'єкта військових злочинів, з'ясування змісту основного безпосереднього об'єкта насильства над населенням у районі воєнних дій та визначення кола додаткових об'єктів, яким поряд з основним заподіюється або може бути заподіяна шкода цим посяганням.

Розділ XIX КК України, який містить норму про кримінальну відповідальність за

насильство над населенням у районі воєнних дій, має назву «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)». При цьому в ч. 1 ст. 401 КК України конкретизовано поняття військових злочинів: це передбачені указаним розділом злочини проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними під час проходження ними навчальних (чи перевірних) або спеціальних зборів. Як слушно вказує О. М. Сарнавський, особливість цього розділу (в частині законодавчого визначення родового поняття) обумовила ототожнення окремими науковцями родового поняття групи злочинів (ч. 1 ст. 401 КК України) та поняття родового об'єкта військових злочинів [27, с. 87]. Однак, на думку науковця, з якою слід погодитися, це ототожнення є неприйнятним, оскільки у ч. 1 ст. 401 КК України надано визначення поняття військових злочинів (групи злочинів), а не групи суспільних відносин (однорідних чи тотожних), які охороняються кримінальним законом і визнаються у доктрині кримінального права родовим об'єктом злочину [27, с. 87-88].

У теорії кримінального права сформульовано достатню кількість визначень родового об'єкта військових злочинів. Однак деякі з них характеризуються зайвою лаконічністю, що пов'язана з вказівкою лише на порядок проходження/несення служби, інші ж надмірно конкретизують положення, які визначають такий порядок. Втім, беззаперечним є те, що усі відомі визначення спираються на легальну дефініцію військових злочинів, надану в ч. 1 ст. 401 КК України. Розглянемо найбільш поширені доктринальні підходи до визначення родового об'єкта військових злочинів.

Так, В. О. Бугаєв пропонує розуміти під таким об'єктом встановлений законодавством України порядок несення військової служби (військовий правопорядок), який є сукупністю суспільних відносин, що виникають у процесі життя і діяльності військ та сил флоту. При цьому науковцем обґрунтовується, що військовий правопорядок – об'єкт, загальний для всіх злочинів проти військової служби, який, у свою чергу, поділяється на види – конкретні сфери військово-службової діяльності, де вирішуються конкретні завдання забезпечення військової безпеки [4, с. 11]. Погоджуючись у цілому з тим, що існуючий військовий правопорядок спрямовано перш за все на забезпечення військової служби у певних її аспектах, слід вказати, що його функціональна сфера, у випадку її порушення, не вичерпується можливістю застосування заходів лише кримінально-правового впливу. Тому правопорядок становить лише частину сфери дії закону про кримінальну відповідальність в частині, що стосується забезпечення протидії військовим злочинам. Виходячи з цього, доцільно звернути увагу на суспільно небезпечні прояви його порушення посяганнями на безпеку невизначеного кола осіб (що, зокрема, має місце й у випадку насильства з боку представників державних збройних формувань над цивільним населенням).

У коментарі до законодавства про відповідальність за військові злочини за редакцією М. І. Хавронюка, С. І. Дячука та М. І. Мельника об'єктом посягання при військових злочинах визнається встановлений законодавством порядок несення або проходження військової служби [35, с. 80]. М. М. Сенько, розглядаючи питання про родовий об'єкт військових злочинів, виходить з того, що ним є суспільні відносини, які виникають із встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби [29, с. 8; 9, с. 64]. Розглядаючи питання про родовий об'єкт зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем, М. С. Туркот вказує, що ним є суспільні відносини, які виникають у зв'язку з регулюванням порядку проходження або (та) несення військової служби із забезпечення військової безпеки держави [32, с. 9]. У навчальному посібнику за редакцією М. І. Панова, В. І. Касинюка та С. О. Харитонова родовий об'єкт злочинів проти встановленого порядку несення військової служби визначається як встановлений порядок несення військової служби, який становить собою сукупність суспільних відносин, які виникають у процесі проходження служби різними категоріями військовослужбовців, їх

службової і бойової діяльності й регламентованих нормами права, підзаконними нормативними актами, існуючими у військовому середовищі звичаями, правилами співжиття в армійських колективах [21, с. 9]. В іншій публікації М. І. Панов родовим об'єктом вказаних злочинів пропонує визнавати встановлений порядок несення або проходження військової служби, який становить сукупність суспільних відносин, що виникають і функціонують у процесі проходження військової служби всіма військовослужбовцями, їх службової і бойової діяльності та регламентуються правовими нормами чинного законодавства і правилами співжиття у військових колективах [12, с. 11]. На думку В. П. Бодаєвського, родовим об'єктом військових злочинів є суспільні відносини, що виникають із встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби (військового правопорядку) [3, с. 258].

Слід погодитися з М. І. Карпенком, що родовим об'єктом військових злочинів виступають відносини з охорони встановленого чинним законодавством та іншими нормативно-правовими актами України порядку несення або проходження військової служби [13, с. 67]. У цьому визначенні знаходять відображення як вказівка на охоронну функцію закону про кримінальну відповідальність, що базується на певному порядку здійснення державної служби особливого характеру, так і включення до дефініції термінів «проходження» й «несення» служби, адже таким чином охоплюються усі сфери військової служби (наприклад, проходження служби у добровільному порядку і за призовом, несення вартової та внутрішньої служби тощо). До цього необхідно додати, що невід'ємним елементом військової служби (в усіх її формах: будь-то проходження чи несення) є забезпечення безпеки держави, а отже, і всіх осіб, які перебувають на території України. Згідно з ст. 17 Конституції України, оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на ЗСУ, а відповідно до ч. 1 ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», військова служба є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України, іноземців та осіб без громадянства, пов'язаних із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності [22]. Аналогічне положення міститься у ч. 1 ст. 1 Закону України «Про Збройні Сили України» [24]. При цьому воно конкретизується в окремих нормах, які передбачають, у тому числі, залучення збройних сил в мирний час (ст. 1-1 Закону України «Про Збройні Сили України»), засади діяльності ЗСУ (ст. 11 цього ж закону).

Слід підкреслити, що оборона України охоплює й захист її громадян, а також інших осіб, які перебувають на території держави. Безпека громадян є невід'ємною частиною безпеки країни в цілому. Тому основні та загальні положення, що визначають порядок несення або проходження військової служби (у тому числі визначають відповідальність за його порушення), що містяться у Законі України «Про Збройні Сили України» [24], Статуті внутрішньої служби Збройних Сил України [25] та Дисциплінарному статуті Збройних Сил України [23] тощо, покладають на військовослужбовців обов'язок дбати не лише про публічні інтереси держави, а й про права і свободи її громадян. Верховенство права, законність та гуманність, повага до людини, її конституційних прав і свобод є елементом основних засад діяльності ЗСУ (ст. 11 Закону України «Про Збройні Сили України»).

Слід зазначити, що, крім родового об'єкта, деякі науковці відзначають наявність у складі зазначених у цьому розділі злочинів видових об'єктів. Не наводячи повного переліку наявних визначень таких об'єктів, звернемо увагу, що діяння, відповідальність за яке передбачено ст. 433 КК України, деякі фахівці відносять до групи злочинів проти законів і звичаїв війни (В. О. Бугаєв) [4, с. 11]; інші ж, виділяючи в залежності від родового об'єкта групу злочинів проти законів і звичаїв війни, визнаних міжнародним співтовариством (статті 432–435 КК), визначають в якості його видового об'єкта порядок виконання війсь-

кового обов'язку під час бойових дій, передбачених міжнародними конвенціями (С. Г. Виноградов) [5, с. 127]. Втім, це питання потребує подальшого розгляду.

Безпосереднім об'єктом злочину виступає частина родового об'єкта, тобто певні відносини (суспільні відносини, правові блага, цінності (соціальні цінності), певні сфери життєдіяльності тощо), яким безпосередньо, в результаті вчинення суспільно небезпечного діяння, заподіюється шкода або які ставляться під загрозу заподіяння такої шкоди.

Поширеною в теорії кримінального права є позиція, що безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відносини. Однак визначення того, чому саме заподіюється шкода (суспільним відносинам, правовому благу, певній сфері життєдіяльності тощо) є предметом дискусії серед науковців. За підрахунками М. В. Сенаторова, на сьогодні існує вже близько десятка різних теорій об'єкта злочину [28, с. 133–140]. Так, А. В. Наумов вказує, що теорія, в якій суспільні відносини використовуються в якості об'єкта злочину, в низці випадків «не спрацьовує» (особливо це стосується злочинів проти особистості, в першу чергу – вбивства), що об'єктом злочину слід визнавати ті блага (інтереси), на які посягає злочинне діяння і які охороняються кримінальним законом [18, с. 180]. Іншими фахівцями в якості об'єкта конкретного посягання (безпосереднього об'єкта) було запропоновано визнавати матеріальні або нематеріальні цінності (А. Н. Трайнін) [31, с. 73-74], цінності (Є. В. Фесенко [34, с. 75; 33, с. 52], П. С. Матишевський [17, с. 98]) або соціальні цінності (П. П. Андрушко) [1, с. 10], соціально значимі цінності, інтереси, блага (А. В. Пашковська) [16, с. 204], люди або їх групи (Г. П. Новосолов) [20, с. 60-62], інтерес (інтереси) (Б. С. Нікіфоров [19, с. 4], В. М. Винокуров [6, с. 92-93]), правові блага (С. Б. Гавриш) [7, с. 15], блага (інтереси) (А. В. Наумов) [18, с. 147], явища реальної дійсності та (або) сфери життєдіяльності людей (В. П. Ємельянов) [10, с. 10; 11, с. 258], права, свободи, обов'язки та законні інтереси людини і громадянина (В. М. Трубников) [15, с. 109] тощо.

На наш погляд, слід погодитися з найбільш розробленою та апробованою практикою позицією з приводу визнання безпосереднім об'єктом злочину суспільних відносин, під якими слід розуміти «визначені зв'язки між суб'єктами відносин, що складаються у процесі їх матеріальної чи духовної діяльності» [30, с. 14]. Указаний підхід до визначення безпосереднього об'єкта підтримали М. Й. Коржанський [14], В. К. Глістін [8], М. І. Бажанов [2], В. Я. Тацій [30] та інші науковці. Зокрема, В. Я. Тацій зазначав, що «вчиняючи злочин, здійснюючи посягання на суспільні відносини, особа завжди заподіює шкоду, знищує або пошкоджує (змінює) об'єкт, що піддається такому впливу» [30, с. 9]. У цьому контексті слід додати, що, крім заподіяння реальної шкоди, об'єкт може бути поставлений у такі умови, коли створюється загроза заподіяння такої шкоди.

Керуючись «вертикальною» класифікацією об'єктів злочину, основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченим ст. 433 КК України, має бути визнана певна частина родового об'єкта – відносин з охорони встановленого чинним законодавством та іншими нормативно-правовими актами України порядку несення або проходження військової служби, пов'язана із «взаємодією» військовослужбовців із цивільними особами в районі воєнних дій або збройного конфлікту. Слід сказати, що в науковій та навчальній літературі було визначено цю «сферу взаємодії» через вказівку на групу злочинів, що посягають на певні суспільні відносини або виділення групи злочинів в залежності від безпосереднього об'єкта. Розглянемо їх більш детально.

В одному з коментарів законодавства про військові злочини основним безпосереднім об'єктом у складі передбаченого ст. 433 КК України посягання визнають порядок дотримання звичаїв та правил війни [35, с. 259]. На наш погляд, такий підхід не є достатньо обґрунтованим. Звичайі та правила ведення війни відносяться до сфери дії положень міжнародного гуманітарного права, а склад злочину, яким визначено відповідальність за вчинення діянь, що утворюють різні форми таких порушень, передбачено ст. 438 КК України (Порушення законів та звичаїв війни), яку розміщено в Розділі XX КК України «Злочини

проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку». При цьому саме через специфічність сфери посягання та суб'єкта злочину (на що вказують автори зазначеного коментарю), вчинення військовослужбовцями ЗСУ та подібними суб'єктами діянь, які пов'язані з насильством над цивільними особами на території України, слід відносити до сфери дії виключно національного законодавства (зокрема, кримінального). Хоча у диспозиції ст. 433 КК України не міститься вказівки на місце вчинення злочину як території України, але висновок про його наявність можна зробити з аналізу положень ч. 1 ст. 401 КК України, де мова йде, зокрема, про порушення певного порядку, що поширюється і на проведення зборів (що може відбуватись лише на державній території, а не за її межами). Крім того, коло суб'єктів військових злочинів, окреслене у ч. 2 ст. 401 КК України, охоплює представників виключно вітчизняних державних збройних формувань.

Не можна відносити склад насильства над населенням у районі воєнних дій і до злочинів, відповідальність за які передбачена міжнародними конвенціями та договорами, як це пропонується у навчальному посібнику за редакцією М. І. Панова [12, с. 21]. По-перше, кримінальна відповідальність за насильство над цивільними особами у районі воєнних дій була передбачена у кримінальному законодавстві України задовго до розробки відповідних міжнародних договорів. Про це свідчить історичний аспект виникнення та розвитку цієї норми. Так, приписи щодо кримінально караної заборони військовослужбовцям вчиняти насильство щодо цивільного населення знаходимо у законодавстві періоду Литовської держави: в Другому (Волинському) Литовському Статуті (1566 р.) – артикули 6, 20, 21, 26 розділу другого; у Третньому Литовському Статуті (1588 р.) – розділ другий «Про оборону земську»), актах Запорізькій Січі та періоду Гетьманщини, у «Правах, за якими судиться малоросійський народ» (1743 р.) – п'ята глава «Про службу государеву воєнну і про порядок військовий» тощо. По друге, конвенційні норми щодо законів, правил та звичаїв війни (зокрема, Гаазька Конвенція 1907 р. «Про закони і звичаї війни» та ін.), на наш погляд, спрямовані на врегулювання питань збереження миру, попередження сутичок між народами, безпеки людства та міжнародного правопорядку в цілому, а насильство над цивільними особами знаходиться у сфері дії виключно національного законодавства.

Більш обґрунтованим, на наш погляд, видається підхід авторів, які, в залежності від безпосереднього об'єкта, насильницькі дії над населенням у районі воєнних дій (ст. 433 КК України) віднесли до злочинів проти порядку несення військової служби на полі бою та в районі бойових дій [21, с. 16]. Разом з цим указана сфера потребує конкретизації, адже розділом XIX Особливої частини КК передбачено відповідальність, зокрема, і за порушення наказів, правил експлуатації військової техніки тощо – а це вже сфера військового правопорядку, який, зокрема, регулює відносини проходження та несення служби у звичайних умовах (за відсутності воєнних дій чи збройного конфлікту).

Якщо питання щодо проходження або несення військової служби вже було розглянуто у літературі, то забезпечення безпеки цивільних осіб в районі воєнних дій чи збройного конфлікту потребує додаткового розгляду. Так, в комплексі, враховуючи їх взаємобумовленість, пропонує розглядати питання безпеки військової служби та воєнної безпеки В. В. Шаблистий. При цьому воєнну безпеку людини науковець вважає загальним поняттям щодо безпеки військової служби. Такий підхід було вироблено шляхом формулювання (аналізу) визначень вказаних понять: «воєнною безпекою людини» автор вважає стан захищеності її життєво важливих інтересів від посягань із застосуванням різних форм та методів ведення війни, а «безпеку військової служби» – такий стан і організацію повсякденної життєдіяльності з'єднань та військових частин, службової діяльності військовослужбовців, при якому забезпечується надійна захищеність життя і здоров'я військовослужбовців, осіб цивільного персоналу і місцевого населення від впливу небезпечних факторів військової служби та військової діяльності [36, с. 269].

Вказане дозволяє зробити висновок, що військовослужбовці у своїй повсякденній

(цивільній) та професійній (воєнні дії чи збройний конфлікт) діяльності зобов'язані забезпечувати захист як свого життя і здоров'я, так і захист цивільного населення від впливу небезпечних факторів військової служби та військової діяльності. Фактично військові формування є джерелом підвищеної небезпеки, порушення порядку функціонування якого може створювати небезпеку та (або) заподіювати шкоду іншим об'єктам кримінально-правової охорони, зокрема і суспільним відносинам, функціонування яких врегульовано іншими галузями законодавства (наприклад, цивільним – щодо права власності).

На здатність військових формувань проявляти себе в якості джерела підвищеної небезпеки вказує і О. М. Сарнавський, зазначивши при цьому, що «низка фактів, пов'язаних із спричиненням численних людських жертв та іншої значної шкоди, в силу їх масштабності та високого ступеня суспільної небезпечності, набули в українському суспільстві досить широкого розголосу» [26, с. 79]. Зважаючи на такий аспект проходження або несення військової служби, О. М. Сарнавський робить висновок, що у разі виникнення суспільної необхідності розширення меж кримінально-правової охорони тих суспільних відносин військової сфери, які органічно поєднані із питаннями безпеки людини, конструювання нових складів військових злочинів має здійснюватись із врахуванням конституційного визнання безпеки людини найвищою соціальною цінністю [26, с. 82].

Викладене дозволяє запропонувати визначення безпосереднього об'єкта злочину у складі насильства над населенням у районі воєнних дій як суспільних відносин щодо проходження або несення військової служби в частині забезпечення безпеки цивільних осіб від незаконних дій з боку військовослужбовців ЗСУ та інших утворених, відповідно до законів України, військових формувань, які перебувають у районі воєнних дій чи збройного конфлікту (порядок проходження або несення військової служби в частині забезпечення безпеки цивільних осіб).

Необхідно вказати, що порушення порядку проходження або несення військової служби багато у чому схоже з порушеннями, що вчиняються у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. У цьому випадку відбувається порушення порядку нормальної службової діяльності в окремих ланках державного і громадського апарату, а також апарату управління окремих підприємств, установ та організацій. Військова служба, згідно з ч. 1 ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», є державною службою особливого характеру [22], тому до військовослужбовців висуваються додаткові вимоги (в частині професіоналізму, моральних та ділових якостей тощо) та покладаються на них додаткові обов'язки (в частині забезпечення дотримання конституційних приписів щодо прав і свобод людини і громадянина), пов'язані, зокрема, з використанням (застосуванням) зброї та бойової техніки.

Крім вказаного основного безпосереднього об'єкта, насильство над населенням у районі воєнних дій заподіює чи створює загрозу заподіяння шкоди певним додатковим безпосереднім об'єктам. Так, порушення порядку проходження або несення військової служби у вигляді насильства над цивільними особами (ст. 433 КК України), викликаючи негативні зміни в основному безпосередньому об'єкті, посягає також на безпеку цивільних осіб та заподіює (виходячи з положень диспозиції статті) шкоду суспільним відносинам з охорони життя та здоров'я особи та (або) суспільним відносинам у сфері власності, які виступають додатковими обов'язковими об'єктами посягання.

Розглядаючи механізм заподіяння шкоди основному безпосередньому об'єкту, слід вказати, що винна особа, під приводом воєнної необхідності (користуючись своїм статусом як військовослужбовця, всупереч встановленого порядку, а також за відсутності крайньої воєнної необхідності) заподіює йому шкоду шляхом впливу на інші об'єкти – суспільні відносини у сфері охорони життя та здоров'я особи, суспільні відносини з приводу права власності. Можна сказати, що у вказаному механізмі порядок проходження або несення військової служби являє собою «первинний об'єкт» заподіяння злочинної шкоди, а життя,

здоров'я та власність – «вторинний». Указані обставини визначають характер суспільної небезпеки аналізованого складу та дозволяють розмежувати його із суміжними (злочини проти життя та здоров'я, злочини проти власності тощо).

Висновок: Проведеним аналізом позицій щодо визначення родового об'єкта військових злочинів виявлено, що найбільш повно він характеризується як суспільні відносини з охорони встановленого чинним законодавством та іншими нормативно-правовими актами України порядку несення або проходження військової служби. Основним безпосереднім об'єктом складу насильства над населенням у районі воєнних дій слід вважати суспільні відносини щодо проходження або несення військової служби в частині забезпечення безпеки цивільних осіб від незаконних дій з боку військовослужбовців ЗСУ та інших утворених, відповідно до законів України, військових формувань, які перебувають у районі воєнних дій чи збройного конфлікту (порядок проходження або несення військової служби в частині забезпечення безпеки цивільних осіб). Додатковими обов'язковими об'єктами посягання (в залежності від форми суспільно небезпечного діяння) можуть виступати суспільні відносини з охорони життя та здоров'я особи, суспільні відносини у сфері права власності.

Список використаних джерел:

1. Андрушко П. П. Об'єкт кримінально-правової охорони, об'єкт злочину, об'єкт злочинного посягання та об'єкт злочинного впливу: основний зміст понять та їх співвідношення / П. П. Андрушко // Адвокат. – 2011. – № 12. – С. 3–10.
2. Бажанов М. И. Уголовное право. Общая часть / М. И. Бажанов. – Днепропетровск : Пороги, 1992. – 168 с.
3. Бодаєвський В.П. Проблеми визначення об'єкта та предмета складу злочину, передбаченого статтею 410 Кримінального кодексу України / В. П. Бодаєвський // Університетські наукові записки. – 2008. – №4 (28). – С. 256–260.
4. Бугаєв В. О. Військові злочини і покарання : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. О. Бугаєв. – Одеса, 2002. – 21 с.
5. Виноградов С. Г. Проблема об'єкта військових злочинів / С. Г. Виноградов // Проблеми законності. – Вип. 85. – 2007. – С. 124–128.
6. Винокуров В. Н. Интересы как способ конкретизации непосредственного объекта преступления / В. Н. Винокуров // Журнал российского права. – 2009. – № 5. – С. 85–93.
7. Гавриш С. Б. Теоретические предпосылки исследования объекта преступлений / С. Б. Гавриш // Право и политика. – 2000. – № 11. – С. 4–15.
8. Глистин В. К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация преступлений) / В. К. Глистин. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1979. – 128 с.
9. Грищук В.К., Сенько М.М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : монографія. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2007. – 308 с.
10. Емельянов В. П. Понятие объекта преступлений в уголовно-правовой науке / В. П. Емельянов // Право і безпека. – 2002. – № 4. – С. 7–11.
11. Емельянов В. П. Дискусійні питання щодо загального поняття об'єкта злочинів / В. П. Емельянов, А. В. Коростиленко // Часопис Київського університету права. – 2016. – №1. – С. 255–259.
12. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : навч. посіб. / Г. М. Анісімов, Ю. П. Дзюба, В. І. Касинюк та ін. ; за ред. М. І. Панова. – Харків : Право, 2011. – 184 с.

13. Карпенко М. І. Кримінальна відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : монографія / за заг. ред. Матвійчука В. К. – Київ: КНТ, 2006. – 232 с.
14. Коржанский Н. И. Объект посягательства и квалификация преступлений : учеб. пособие / Н. И. Коржанский. – Волгоград : НИиРИО ВСШ МВД СССР, 1976. – 120 с.
15. Кримінальне право України. Загальна частина : навчальний посібник / [В. М. Трубников, М. В. Даньшин, О. О. Житний та ін.] ; за заг. ред. В. М. Трубникова. – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. – 444 с.
16. Курс уголовного права. Общая часть : учебник для вузов / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. – М.: Зерцало-М, 2002. – Т. 1 : Учение о преступлении. – 624 с.
17. Матишевський П. С. Кримінальне право України: Загальна частина : підруч. для студ. юрид. вузів і фак. / П. С. Матишевський. – Київ : А.С.К., 2001. – 352 с.
18. Наумов А. В. Российское уголовное право. Курс лекцій : в двух томах. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрид. лит., 2004. – Т. 1 : Общая часть. – 496 с.
19. Никифоров, Б. С. Объект преступления по советскому уголовному праву / Б. С. Никифоров. – М. : Юрид. лит., 1960. – 232 с.
20. Новоселов Г. П. Учение об объекте преступления. Методологические аспекты / Г. П. Новоселов. – М. : НОРМА, 2001. – 208 с.
21. Панов М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (Військові злочини) / М. І. Панов, В. І. Касинюк, С. О. Харитонов. – Харків : Харків юридичний, 2006. – 172 с.
22. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 № 2232-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2232-12/print1466944848920635>.
23. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 № 551-ХІV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/551-14/print1467122536294968>.
24. Про Збройні Сили України : Закон України від 06.12.1991 № 1934-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1934-12/print1467481586839658>.
25. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 № 548-ХІV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/548-14/print1467122444121315>.
26. Сарнавський О. М. Безпека людини як додатковий безпосередній об'єкт військових злочинів / О. М. Сарнавський // Вісник Академії адвокатури України. – 2013. – № 2. – С. 78–83.
27. Сарнавський О. Родовий об'єкт злочинів проти встановленого порядку несення військової служби / О. Сарнавський // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. – 2015. – №2. – С. 86–91.
28. Сенаторов М. В. Об'єкт злочину та його відображення в законі про кримінальну відповідальність / М. В. Сенаторов // Питання боротьби зі злочинністю. – 2003. – Вип. 7. – С. 133–145.
29. Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / М. М. Сенько. – К., 2005. – 18 с.
30. Таций В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве / В. Я. Таций. – Харків : Вища шк., изд-во при Харьк. гос. ун-те, 1988. – 198 с.

31. Трайнин А. Н. Избранные труды / А. Н. Трайнин ; составление, вступительная статья докт. юрид. наук, профессора Н. Ф. Кузнецовой. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – 898 с.
32. Туркот М. С. Кримінальна відповідальність за зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / М. С. Туркот. – Х., 2007. – 18 с.
33. Фесенко Є. В. Злочини проти здоров'я населення та системи заходів з його охорони : монографія / Є. В. Фесенко. – Київ : Атіка, 2004. – 280 с.
34. Фесенко Є. Цінності як об'єкт злочину / Є. Фесенко // Право України. – 1999. – № 6. – С. 75–78.
35. Хавронюк М. І. Військові злочини : комент. законодавства / М. І. Хавронюк, С. І. Дячук, М. І. Мельник ; відп. ред. : М. Д. Дрига, В. І. Кравченко. – Київ : А.С.К., 2003. – 272 с.
36. Шаблистий В. В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження : монографія / В. В. Шаблистий. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ : Ліра ЛТД, 2015. – 420 с.

Мухамеджанова Алина Рауиловича,
аспірант
(Харьковский национальный университет внутренних дел)

ОБЪЕКТ НАСИЛИЯ НАД НАСЕЛЕНИЕМ В РАЙОНЕ ВОЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ (СТ. 433 УК УКРАИНЫ)

Проанализированы доктринальные подходы к определению и содержанию родового объекта преступлений против установленного порядка несения воинской службы (воинские преступления). Определен основной непосредственный объект насилия над населением в районе военных действий, а также дополнительные объекты этого преступления.

Ключевые слова: безопасность гражданских лиц, военная служба, военные преступления, объект преступления, порядок прохождения и несения службы, гражданское население

Mukhamedzhanova Alina,
graduate student
(Kharkiv National University of Internal Affairs)

TARGET OF VIOLENCE AGAINST THE POPULATION IN WAR ZONES (ART. 433 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE)

The paper touches upon analyzing of doctrinal approaches to definition of generic and direct (basic and additional) object of violence against a population within an area of military activities (art. 433 of Penal Code of Ukraine) as a crime against a provided order of doing military service (military crime).

It has been established that in the fullest detail the generic object of military crimes, which are provided by the Chapter XIX of Penal Code of Ukraine, can be defined as social relations in the field of protection of and order of doing military service in accordance with effective legislation and the other legal acts of Ukraine. To the author's point of view this definition adequately reflects protective

function of penal law concerning securing of order of doing military service as a special government service including all its fields (serving and doing).

The basic and direct object of violence against a population within an area of military activities is, under the author`s suggestion, social relations in the field of doing military service, namely in the field of protecting civilians from illegal actions of Armed Forces of Ukraine military servants and the other military groups which were established under the laws of Ukraine and which are in the territory of military activities or armed conflict (order of doing military service and ensuring civilian security). As additional obligatory objects of the infringement referred to above (depending on the form of socially dangerous action) we can regard social relations in the field of securing human life and health and (or) social relations in the field of property rights securing.

Keywords: *security of civilians, military service, military crimes, object of a crime, order of doing military service, civilians.*

Надійшла до редколегії 15.06.2016

УДК 343.23/26

Палій Максим Валерійович,
кандидат юридичних наук, доцент
(Інститут кримінально-виконавчої служби)

Юрченко Ярослав Леонідович,
слухач
(Інститут кримінально-виконавчої служби)

СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНЕ ЗАПОБІГАННЯ НАРКОЗЛОЧИННОСТІ У МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ХРИСТІЯНСЬКИМИ ЗАСОБАМИ

У статті розглянуто питання діяльності релігійних організацій щодо роботи з наркозалежними як засудженими, так і тими, хто відбув покарання. Надається авторське визначення поняттю спеціально-кримінологічного запобігання наркозлочинності у місцях позбавлення волі та визначення християнських засобів такого запобігання. Наводяться результати авторського емпіричного дослідження щодо засобів звільнення від немедичного вживання наркотичних засобів.

Ключові слова: спеціально-кримінологічне запобігання, наркозлочинність, християнські засоби, місця позбавлення волі, релігійні організації, капелланство, взаємодія, засуджені.

Актуальність. Донедавна теза про те, що релігія «відмирає», здавалося, ні в кого не викликала сумніву. Так вважали мислителі ХХ ст., які вважалися авторитетними, зокрема К. Маркс, Ф. Ніцше, З. Фрейд, М. Вебер, проте поширення мережі релігійних організацій, збільшення кількості послідовників різних релігій, підвищення ролі релігії у житті суспільства – довели зворотне.

За цих умов посилилась увага дослідників до аналізу державно-церковних відносин і ролі релігійного чинника у світі взагалі та в Україні зокрема. З'явилися відповідні наукові праці історичного та історико-політологічного характеру, зокрема, таких авторів, як: С. Здіорук, М. Кирюшко, М. Рибачук, П. Фешенко, О. Шуба, А. Юраш та ін. У релігієзнавчому ракурсі значний внесок у розроблення окресленої проблематики зробили М. Бабій, В. Бондаренко, В. Єленський, В. Лубський, А. Колодний, Н. Кочан, М. Новиченко, П. Саух, О. Саган, О. Уткін, Л. Филипович та ін.

Нині загальновідомою є діяльність релігійних організацій щодо роботи з наркозалежними як засудженими, так і тими, хто відбув покарання. Вона стає особливо актуальною з огляду на те, що останні п'ять років у структурі пенітенціарної злочинності поступово збільшується кількість злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, з одного боку, а з другого – набуває законодавчого закріплення та інституалізації діяльність з душпастирської опіки засуджених, ув'язнених і персоналу Державної пенітенціарної служби (ДПтС) України.

Аналіз використаних джерел. При цьому деякі проблеми запобігання наркотизму в місцях позбавлення волі досліджували такі вчені, як: А. В. Градецький, О. М. Гумін, І. І. Метрофінов, А. А. Музика, О. С. Стеблинська, С. О. Стефанов та ін. Проте релігія взагалі і християнство зокрема лише згадувалися як неспеціалізовані суб'єкти запобігання наркозлочинності. Окремого дослідження християнських засобів запобігання злочинності не проводилося.

Метою даної статті є визначення діючих нині та перспективних християнських засобів спеціально-кримінологічного запобігання наркозлочинності у місцях позбавлення волі.

Виклад основного матеріалу. Необхідно зазначити, що питанням структури та рівнів запобігання злочинності присвячені праці більшості відомих кримінологів, зокрема це: А. Геррі, М. Гернет, В. Голіна, Д. Дриль, Е. Дюркгейм, А. Герцензон, А. Кетле, Ч. Ломброзо, О. Литвак, Г. Тард, Е. Феррі, О. Радищев, О. Кистяковський, Н. Кузнецова, В. Кудрявцев, Ю. Антонян, О. Сахаров, І. Карпець, А. Зелінський, А. Закалюк та багато ін. Проте питання релігійних і християнських засобів спеціально-кримінологічного запобігання злочинності, взагалі, та наркозлочинності у місцях позбавлення волі, зокрема, належним чином не досліджено, але праці зазначених учених є основою для розуміння нами спеціально-кримінологічного запобігання злочинності.

Так поділяємо бачення В. В. Голіни, що завданням спеціально-кримінологічного запобігання злочинності є як запобігання виникненню детермінуючих злочинні вияви негативних явищ і процесів, їх обмеження та усунення, так і оперативне реагування на формування і розвиток злочинної поведінки [1]. Адже з огляду на констатовану довіру суспільства і засуджених до Церкви та сучасне запровадження душпастирської опіки засуджених і ув'язнених нерідко першими, хто буде дізнаватися про формування та розвиток злочинної поведінки, будуть саме пенітенціарні душпастирі.

З точки зору теоретичного аспекту визначення спеціально-кримінологічного запобігання, як особливого феномену попереджувальної діяльності, цікавою є думка О. М. Литвака, який розмежовує спеціально-кримінологічне попередження та репресивну діяльність держави, а також визначає якісні відмінності попереджувальної діяльності, яка орієнтована на досягнення запобіжної мети без застосування примусу. Згаданий автор також визначає спеціалізованих суб'єктів, до яких належать лише органи виконавчої влади, для яких запобігання злочинності є однією з основних статутних функцій, і неспеціалізованих, для яких здійснення попереджувального впливу є не основною функцією [2, с. 22–23].

В. В. Голіна розглядає ще більше коло суб'єктів спеціально-кримінологічного запобігання і відносить до них законодавчі органи, виконавчо-розпорядчі, державні координуючі, правоохоронні та правозастосовні органи, органи державного, культурно-виховного і господарського управління, учбові, медичні органи і установи, **релігійні** (виділено нами – *М. П та Я. Ю.*), громадські та інші організації, рухи, воєнізовані формування, фонди, соціальні групи, об'єднання батьків, сусідів, громадян [3, с. 12–25].

На нашу думку, наведені вище бачення щодо визначення сутності спеціально-кримінологічного попередження та його суб'єктів вбачають суб'єктами такого запобігання релігійні організації. Але, врахувавши позицію учених, маємо власне бачення щодо визначення поняття спеціально-кримінологічного запобігання, яке ґрунтується на проблематиці відповідного впливу відносно специфічної категорії громадян – осіб, які немедично вживають наркотичні засоби та перебувають в особливих умовах і соціальному середовищі, мають специфічний правовий статус, і відносно яких застосовуються специфічні заходи і засоби впливу. Тому, на наш погляд, спеціально-кримінологічне попередження наркозлочинності становить собою комплексну діяльність ДПтС України, прокуратури, омбудсмена, медичних, громадських і релігійних організацій та здійснення ранньої профілактики (виявлення та нейтралізація причин, умов, інших детермінант наркозлочинності на мікросоціальному, груповому та індивідуальному рівнях), відвернення злочинів на стадії виявлення наміру чи готування до злочину, а також на етапі припинення розпочатої протиправної (у тому числі злочинної) діяльності. І на підтримку, а також дещо на відміну від наведених вище бачень відносно суб'єктів спеціально-кримінологічного попередження, пропонуємо визначений, конкретний перелік спеціальних суб'єктів такого запобігання, не намагаючись його штучно розширити або звужити. При цьому наркозлочинність розуміємо і як сукуп-

ність злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, і як загальнокримінальні злочини – вбивства, нанесення тілесних ушкоджень, крадіжки, зловживання службовим становищем, які здійснюються на ґрунті організації немедичного вживання наркотичних засобів у місцях позбавлення волі.

Отже, спеціально-кримінологічне запобігання наркозлочинності у місцях позбавлення волі здійснюється шістьма зазначеними вище суб'єктами в процесі виконання ними своїх статутних завдань за допомогою спеціально-кримінологічних заходів та засобів. Таким чином, спеціально-кримінологічні заходи відповідного запобігання наркозлочинності розуміємо як діяльність, що спрямована та сприяє зменшенню рівня наркозлочинності у місцях позбавлення волі, й усунення причин, що її породжують. При цьому належними спеціально-кримінологічними засобами вважаємо все те, що забезпечує зазначені спеціально-кримінологічні заходи на правовому, організаційному, тактичному, психологічному, віросповідному та інших рівнях. Без належного визначення та застосування засобів неможливе ефективне здійснення заходів. Так, засоби ДПтС України – порядок проведення обшуків, оглядів – передбачені відповідними положеннями чинного законодавства. Так само порядок прокурорського нагляду, дії омбудсмена та громадських, зокрема правозахисних організацій, також передбачені чинним законодавством. А засоби релігійних організацій регламентовані чинним законодавством не так детально та не в такій мірі, як у інших суб'єктів запобігання наркозлочинності у місцях позбавлення волі. Так, відповідно до ч. 4 ст. 21 Закону України «Про свободу совісті і релігійні організації», богослужіння та релігійні обряди в місцях попереднього ув'язнення і відбування покарання проводяться на прохання громадян, які перебувають в них, або за ініціативою релігійних організацій. Тобто на законодавчому рівні визначено лише те, що богослужіння та релігійні обряди проводяться в тому числі і за ініціативою релігійних організацій. Зміст богослужіння та релігійного обряду кожна релігійна організація може визначати самостійно. Згідно зі ст. 35 акта прямої дії – Конституції України, громадяни України, особи без громадянства, іноземні громадяни мають також право на релігійну діяльність, зміст якої законодавчо не визначений. Більше того, Європейський суд з прав людини у справі «Мануссакіс та інші проти Греції» ухвалив, що вирішення питання про те, чим є і чим не є релігія – **не справа держави** (виділено нами – *М. П., Я. Ю.*). Достатньо, що члени певної спільноти щиро об'єднуються для сповідання тієї чи іншої релігії [4]. Але різні галузі наукових знань, зокрема кримінологія, пеналогія та пенітенціарна психологія, можуть визначати, які саме релігійні засоби найбільше впливають на виправлення засуджених і запобігають наркозлочинності.

Не можна заперечувати й те, що відсутність попиту на наркотичні засоби для немедичного їх вживання позбавляє підґрунтя весь комплекс наркозлочинності. Саме на усунення немедичного вживання наркотичних засобів, насамперед, спрямована діяльність релігійних організацій як у місцях позбавлення волі, так і поза ними.

Можна зробити висновок, що християнські засоби спеціально-кримінологічного запобігання будь-якій злочинності – це богослужіння, релігійні обряди та релігійна діяльність. А стосовно наркозлочинності у місцях позбавлення волі, то, згідно з нашими дослідженнями, найбільша кількість осіб, які звільнилися від наркозалежності у місцях позбавлення волі (близько 70 % від 755 опитаних осіб, які позбулися практики немедичного вживання наркотичних засобів), припадає на протестантські конфесії. На нашу думку, це пояснюється тим, що в богослужінні, обрядовій практиці та релігійній діяльності зазначених конфесій більше проповідується, відзначається, пояснюється, втілюється та наголошується на вченні про любов Бога до людей, взагалі, та кожної особистості, зокрема, на примиренні з Богом через жертву Ісуса Христа, праведність через віру. Опитані нами представники більш традиційних для України конфесій – православних, римо- та греко-католиків, які теж звільнилися від наркотичної залежності, також головними чинниками

позбавлення від немедичного вживання наркотичних засобів вважають саме зазначені християнські вчення, які є спільними для всіх християнських конфесій. На наше бачення, наркотична залежність є наслідком асоціалізації особистості, неприйнятності для неї сучасного світу, який сповнений байдужості, ненависті та жорстокості, тому усвідомлення Божої любові та жертви Сина Божого Ісуса Христа за гріхи світу кожним особисто є початком ресоціалізації особистості, реінтеграції її у суспільство, за життя якого загинув і воскрес Сам Господь. Тому богослужіння та релігійні обряди, які спрямовані на практику виправдання гріховності через віру в жертву Ісуса Христа, любов Бога Отця та спілкування Святого Духа представляються найефективнішими християнськими засобами протидії немедичному вживанню наркотичних засобів. У свою чергу і релігійна діяльність тих засуджених та ув'язнених, які повірили або відновили свою віру у зазначене, діяльність, яка пов'язана зі справами милосердя, допомоги ближньому, прощення на підставі зазначеної віри, є найефективнішим засобом повної переорієнтації ціннісних установок особистості, яка мала досвід немедичного вживання наркотичних засобів. До того ж важливо підкреслити, що формальна богослужбова або обрядова практика у будь-якій конфесії, подібно до будь-якого формалізму, зокрема у роботі або спілкуванні (за принципом «відбуття номеру»), не може призводити до позитивних результатів. Тому винятково формальне відвідування ув'язненими богослужінь будь-якої конфесії, на яких не затверджуються, не практикуються та не роз'яснюються вказані основи християнського віровчення – спільного для всіх християнських конфесій, не тільки не дає позитивних результатів, а й може, на нашу думку, створювати своєрідне психологічне підґрунтя для подальшого немедичного вживання наркотичних засобів. Ми називаємо цей феномен безсуттєвою та беззмістовною релігійною циклічністю. Згідно з чинним законодавством, таке явище є цілком законним, а науково довести його шкідливість – дуже складно. Проте воно вбачається принаймні найменш ефективним християнським засобом спеціально-кримінологічного запобігання будь-якій злочинності. Адже формально відвідавши богослужіння або здійснивши релігійний обряд і не змінюючи свідомість під впливом подальшого пізнання зазначених аспектів віровчення, людина набуває стереотипів поведінки «грішу і каюсь, каюсь і грішу», «не грішиш – то не каєшся, а не каєшся – то не врятуєшся». Ще раз зазначаємо, що подібно до формального приходу на роботу, формальна участь у релігійних заходах (або формальне їх проведення) не може бути ефективним апріорі.

Загалом, український народ, відповідно до показників релігійності населення країни, можна вважати християнським народом, адже за різними оцінками від 70 до 80 % дорослого населення країни вважають себе християнами. При цьому маємо ситуацію (яку підтверджують і відомі релігієзнавці, зокрема Л. О. Філіпович) гострого дефіциту моральних християнських установок і орієнтацій у суспільстві та християнстві взагалі. При тому, що саме християнські моральні цінності, які є основою гуманістичних цінностей, відіграють дедалі вагомішу роль у сучасному світобудуванні взагалі та протидії злочинності зокрема.

Особлива цінність застосування християнських засобів полягає в тому, що вони доступні для кожної людини та не потребують значних затрат і ресурсів з державного бюджету. Єдина важлива умова для участі в цих програмах – віра та настановлення у вірі. Зазначені релігійні засоби підтримують людей протягом тривалого часу, допомагають вибудувати правильну лінію поведінки, напрацювати нові засоби спілкування та/або взаємодії між представниками однієї або кількох християнських спільнот, адміністрацією установи виконання покарань, позбутися кримінальної та наркотичної субкультури, що, в свою чергу, сприяє духовному зростанню і відновленню, переформатуванню соціальних зв'язків. Адже, згідно з А. В. Градецьким, наркотизм – це соціальне явище, яке полягає в масовій адекватній поведінці, котра тягне за собою формування особливих соціальних груп, виникнення особливої субкультури і специфічних соціальних відносин, що призво-

дить до трансформації соціальної структури й утворення нових соціальних інститутів [5, с. 46].

Що стосується місць позбавлення волі, то з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання діяльності капеланів в органах та установах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України» № 419-VIII ситуація щодо діяльності релігійних організацій дещо поліпшилася, адже закон запроваджує душпастирську опіку засуджених та осіб, взятих під варту та персоналу ДПтС України, здійснення якої покладається на священнослужителів (капеланів), уповноважених релігійними організаціями, статuti яких зареєстровані у встановленому законом порядку. Після запровадження душпастирської опіки створено Душпастирську раду, тобто це міжконфесійний дорадчий орган для здійснення координації душпастирської опіки засуджених, персоналу, а також спеціальної підготовки священнослужителів. Уважаємо, що в Україні з боку держави повинна надаватися допомога (як це передбачено новітнім чинним законодавством) церковній общині будь-якої християнської конфесії у поширенні та практиці Євангелія перш за все у місцях позбавлення волі. Про таку необхідність свідчить те, що нині понад 80 % засуджених відбувають покарання у колоніях середнього рівня безпеки, де понад 50 % осіб відбувають покарання за повторні злочини. Такий стан призводить до криміналізації світогляду вперше засуджених. Наслідок цього – приблизно кожна 2–3 особа після відбування покарання в установах закритого типу знову вчиняє злочин, тоді як рівень рецидиву осіб, покарання яких не було пов'язане із позбавленням волі, становить відповідно 5–6 осіб. Масове зниження кількості осіб в установах закритого типу без належного застосування християнських засобів може призвести до поширення немедичного вживання наркотичних засобів і вчинення низки важких злочинів особами, криміналізованими у своїй свідомості та професійно підготовленими до уникнення відповідальності.

Для протидії наркозлочинності у місцях позбавлення волі необхідною є робота з духовним світом людей. Важливо враховувати, що самі особи, які немедично вживають наркотичні засоби або торгують ними у місцях позбавлення волі, до релігійних організацій, як правило, не звертаються. Тому прийти до них мають самі релігійні організації за сприяння адміністрації відповідних установ, прийти зі словом і переконати. Душу наркозалежних можна лікувати їх власною вірою, каяттям і добрими справами.

Необхідно зазначити, що, коли серед різних верств суспільства обговорюється питання профілактики наркоманії, рідко фіксується увага на надзвичайно важливому питанні вищевизначених основ християнської віри та відповідних цінностях. Духовність нерідко фактично зводять до необхідності здорового способу життя. Але ефективність пропаганди здорового способу життя без щирої віри і духовного виховання також представляється сумнівною. Тема здорового способу життя не нова і, подібно до морального кодексу будівників комунізму, без коріння в основах християнської віри не може дати бажаних результатів. Здоровий спосіб життя без християнської турботи про головне, про душу, навряд чи зможе бути ефективним і навіть має ризик набуття ознак засуджуваного християнством ідолопоклонства.

Важливо також зазначити, що духовний підхід і християнські засоби запобігання наркозлочинності мають обов'язково враховувати гріховність кожної людини. Зараз багато говорять про об'єднання зусиль. Але принципове запитання: на якій основі? Коли говоримо про зло, то і протистояти йому можна тільки духовно, особистим досвідом духовного життя, через турботу про душу свою всім разом і кожному окремо члену суспільства. Тобто багато хто може прагнути допомогти наркоманам, але кожен з нас схильний до безлічі інших вад. Це, зокрема, гордість, блуд, грошолобство, жадібність, обжерливість, лицемірство, корисливість, брехня, ворожнеча, заздрість, пияцтво і багато-багато іншого. Неefективність боротьби з наркоманією можна пояснити саме цим: гріх усе більше і більше вхо-

дить в життя суспільства, поступово стаючи нормою для нього, (так звані «цивільні шлюби» і багато іншого). Нормою суспільного життя стає дещо «наркоманська» ідеологія споживацтва і вседозволеності, заснована на егоїзмі, гордості, самовпевненості, зарозумілості та ін. «Бери від життя все!» – девіз нинішнього часу. Багато хто навіть не вважає це проблемою. Наркоманія і є логічним завершенням подібних «норм», плодом, який вказує на якість дерева, яке його живить. Безумовно, що проблема немедичного застосування наркотичних засобів і відповідної наркозлочинності полягає не в наркозалежності, а в самому способі життя суспільства. Наркоманію в таких умовах подолати вкрай важко. Їй можна більш-менш ефективно протидіяти, тільки коли використовуються ті умови і засоби, якими християнство віками перемагало гріховність та залежність. Сьогодні час сприятливий для того, щоб принципово змінити ситуацію з проблемою немедичного вживання наркотичних засобів і відповідної наркозлочинності. І те, що зараз здається неможливим, цілком може стати реальністю, якщо всі, хто вважає себе християнами, повірять в слова Ісуса Христа, що «Неможливе це людям, та можливе все Богові» (Матф.19: 26), і цією вірою та відповідними їй справами максимально досягнуть належних результатів.

Християнська релігія розглядає наркозалежність не як тілесну, а як духовну хворобу, бо всякий гріх – хвороба душі, відступ від істинної природи людини. А лікування духовних недуг передбачає роботу з свідомістю хворого. Священики допомагають своїм підопічним усвідомити всю глибину морального падіння особи та суспільства, з одного боку, та любов Божу і жертву за них – з другого, приводять їх до каяття і зміни способу життя.

До християнських засобів спеціально-кримінологічного запобігання наркозлочинності також можна віднести такий елемент релігійної діяльності, як християнсько-виховна робота, основні зусилля якої спрямовуються на вивільнення у пізнанні Ісуса Христа через все, сказане про Нього та Його місію у Старому та Новому Заповітах. Виховання на цій основі відповідної, взаємної любові до Бога та ближнього, відповідальності, працьовитості, братолюбства і добродійності, а також навичок зрілого спілкування, співпереживання, доброзичливості, патріотизму, орієнтації на традиційні сімейні та культурні цінності. Крім того, суттєвими складовими цього компонента реабілітаційної програми є руйнування деструктивних життєвих установок, помилкових уявлень і цінностей, руйнівних мотивів, згубних стереотипів поведінки і формування нових – здорових, зрілих, одухотворених. Така робота спрямована на подолання конфліктів «особистість – особистість», «особистість – сім'я», «особистість – суспільство». Уся система корекційно-педагогічної роботи спрямована на те, щоб реабілітувати і соціально адаптувати засудженого наркозалежного до реальній навколишнього світу, зробити його повноправним і активним членом суспільства. Тому в місцях позбавлення волі створюються християнські бібліотеки, роздаються пристрої для особистого прослуховування християнського віровчення. З метою духовної освіти й інтелектуального розвитку з ними проводяться заняття в недільній школі. На уроках освітніх програм враховується певна специфіка і колишній спосіб життя реабілітантів. При цьому і початкові, і всі подальші викладання закріплюють ті духовні знання, досвід, які кожен набуває, беручи участь в повноцінному житті певної громади (або громад споріднених конфесій).

Дуже важливим християнським засобом протидії наркозлочинності є духовні бесіди. Вони можуть бути як загальні, з участю кількох вихованців, так і індивідуальні. Бесіди можуть проводитися як на прохання вихованця, так і з ініціативи священика або його найближчого помічника. Духовна бесіда, як і сповідь, зберігається в таємниці. Вона не обмежується тільки рішенням доктринальних питань, духовно-емоційних проблем, а й принагідно може розглядати питання побутового, сімейного та іншого характеру.

Висновок. Підсумовуючи все викладене вище, можна зазначити, що діючими нині та перспективними християнськими засобами спеціально-кримінологічного запобігання

наркозлочинності у місцях позбавлення волі є богослужіння, релігійні обряди та релігійна діяльність, які спрямовані на проповідь, відзначення, пояснення, втілення та пропаганду вчення про любов Бога до людей, взагалі, та кожної особистості, зокрема, на примирення з Богом через жертву Ісуса Христа, праведність через віру. Складовими таких засобів також є християнсько-виховна робота та духовні бесіди.

На нашу думку, як перспективи подальших досліджень слід активно розробляти нові програми з християнсько-ціннісного оздоровлення нації на рівні держави і регіонів, вдосконалювати організацію роботи експертних громадських рад з духовно-моральних питань при адміністраціях областей і міст із залученням до них представників офіційно зареєстрованих в Україні релігійних конфесій, психологів, лікарів. Розробляти заходи щодо заохочення проведення в молодіжному середовищі бесід зі священниками, внести духовний компонент у лікувальні та державні установи з реабілітації наркозалежних із залученням представників Всеукраїнської ради Церков і релігійних організацій, представників конфесій, які входять до складу душпастирської ради при ДПтС України.

Список використаних джерел:

1. Голина В. В. Поняття і структура спеціально-кримінологічного запобігання злочинності / В. В. Голина // Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5-ти т. – Т. 5: Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні / за заг. ред. В. В. Сташиса. – Харків : Право, 2008. – С. 357 – 400.
2. Литвак О. М. Державний контроль за злочинністю (кримінологічний аспект) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / О. М. Литвак. – Харків, 2002. – 36 с.
3. Голина В. В. Специально-криминалогическое предупреждение преступлений (теория и практика) : дис. ... д-ра юрид. наук / В. В. Голина – Харків, 1994. – 569 с.
4. Проблема новітніх релігійних рухів в Європарламенті // Людина і світ. – 1998. – № 8. – С. 30–32.
5. Градецький А. В. Запобігання наркотизму в установах виконання покарань України / А. В. Градецький // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 261–266 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.

Палий Максим Валерьевич,
кандидат юридических наук, доцент
(Институт уголовно-исполнительной службы)

Юрченко Ярослав Леонидович,
слушатель
(Институт уголовно-исполнительной службы)

СПЕЦИАЛЬНО-КРИМИНОЛОГИЧЕСКОЕ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ НАРКОПРЕСТУПНОСТИ В МЕСТАХ ЛИШЕНИЯ СВОБОДЫ ХРИСТИАНСКИМИ СРЕДСТВАМИ

В статье рассмотрены вопросы деятельности религиозных организаций по работе с наркозависимыми осужденными и теми, кто отбыл уголовное наказание. Дается авторское определение понятию специально – криминалогического предупреждения наркопреступности в местах лишения свободы и христианских средств такого предупреждения. Приводятся результаты авторского эмпирического исследования средств освобождения от немедицинского употребления наркотических средств.

Ключевые слова: *специально-криминологическое предупреждение, наркопреступность, христианские средства, места лишения свободы, религиозные организации, капелланство, взаимодействие, осужденные.*

Paliy Maxim,
candidat of law sciences, docent
(Institute of Penal Service)

Yurchenko Yaroslav,
listener
(Institute of Penal Service)

SPECIAL WARNING-KRIMINOLOGICHESKOE DRUG TRAFFICKING CONFINEMENT MEANS CHRISTIAN

The article discusses the activities of religious organizations working with drug addicts as prisoners and those who have served their prison sentences. We give the author's definition of specially – criminological prevention of drug-related crimes in prisons and Christian means of such warning. The results of original empirical research regarding the means liberation from the non-medical use of drugs.

Key words: *specially-criminological prevention, drug crime, Christian means, prisons, religious organizations, Chaplaincy, interaction, convicts.*

Надійшла до редколегії 15.06.2016

УДК 343.3/7:796.03 (043)

Петренко Олександр Іванович,
кандидат юридичних наук
(Донецьке вище училище олімпійського резерву ім.
С. Бубки)

Лосич Сергій Васильович,
кандидат юридичних наук
(Донецький юридичний інститут МВС України)

**ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТА
ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ
ТА СПОРТУ**

Статтю присвячено дослідженню проблем визначення загальних ознак суб'єкта злочинів, які посягають на сферу фізичної культури та спорту. Авторами, враховуючи критерій, які покладені законодавцем в основу правового інституту суб'єкта злочину, розглянуто та проаналізовано такі ознаки, як фізична, осудна особа, вік кримінальної відповідальності у контексті злочинів у сфері фізичної культури та спорту.

Ключові слова: *фізична культура, спорт, склад злочину, суб'єкт злочину.*

Одним із пріоритетних завдань сучасної держави є формування здорової нації. Загальновідомо, що провідну роль в успішному його виконанні відіграє сфера фізичної культури та спорту. На жаль, за інерцією, яка бере свій початок з радянського періоду української державності, дану сферу вважають такою, що позбавлена злочинного втручання, ніби «недоторканою». Вказаний підхід породжує відсутність належної уваги правоохоронних органів до стану правопорядку в ній, що призвело сьогодні до появи численної кількості суспільно небезпечних проявів.

Слід зазначити, що на сьогодні чинний КК України містить лише дві статті, які безпосередньо охороняють суспільні відносини у сфері фізичної культури та спорту, а саме ст. 323 «Спонування неповнолітніх до застосування допінгу» та ст. 369³ «Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань». Такий підхід до вирішення проблеми протидії злочинам у сфері фізичної культури та спорту нами не підтримується. У попередніх наукових працях нами обґрунтовувалася необхідність у криміналізації інших найбільш розповсюджених суспільно небезпечних діянь, зокрема «Грубого порушення правил та регламентів спортивних змагань» з причини того, що дане діяння має доволі високий рівень (характер і ступінь) суспільної небезпечності, існує в умовах, які неможливо усунути без застосування кримінальної відповідальності та є суттєвим порушенням прав людини і суспільної моралі.

Загальновідомо, що ефективність застосування наведених статей залежить від чіткого усвідомлення складу злочину, зокрема ознак суб'єкта. Також слід звернути увагу на те, що цільового дослідження вказаної проблематики в Україні не проводилося. Зазначену та суміжні теми розглядали у своїх працях вітчизняні та зарубіжні учені, а саме: Є. Л. Стрельцов, П. П. Михайленко, Н. Н. Ярмиш, Г. В. Чеботарьова, А. А. Скворцов, М. І. Мельник, М. Й. Коржанський, М. І. Хавронюк та багато інших дослідників.

Метою цієї статті є комплексне дослідження загальних ознак суб'єкта злочинів, що посягають на сферу фізичної культури та спорту, а також вироблення на цій основі відповідних пропозицій щодо удосконалення чинного кримінального законодавства.

Питання, які стосуються суб'єкта, по суті, є питаннями про особу, яка вчинила злочин і підлягає кримінальній відповідальності. Злочинна дія може бути скоєна лише люди-

ною, тому ми і говоримо, що злочинність – це визначена сукупність не тільки певних кримінально-караних діянь, але й осіб, які їх вчинили [1, с.9].

Серед істотних ознак злочину, закріплених у формально-матеріальному його визначенні (ч. 1 ст. 11 КК), чільне місце відведено вчиненню його суб'єктом злочину, оскільки злочин являє собою певний вид поведінки людини, конкретний акт людської поведінки, що відбувається у певній обстановці, місці і часі і завжди виявляється в конкретній дії чи бездіяльності. Разом з тим злочин може бути вчиненим не будь-якою особою, а лише тією, якій притаманні визначені законом про кримінальну відповідальність правові ознаки [2, с.122]. Тобто нормативно визначені ознаки суб'єкта злочину у сукупності з іншими об'єктивними та суб'єктивними ознаками визначають конкретне суспільно небезпечне діяння як злочинне та виступають правовою підставою для визнання наявності складу злочину у конкретному діянні особи. [3, с. 150-151].

Згідно з ч.1 ст.18 КК України суб'єктом злочину є фізична, осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до цього кодексу може наставати кримінальна відповідальність [4]. Відштовхуючись від цього визначення, можна виокремити такі його ознаки: а) фізична особа; б) осудність такої особи; в) досягнення такою особою встановленого кримінальним законом віку.

Як витікає з описання суб'єкта злочину, вказаного у ст. 18 КК, законодавець, в першу чергу, наголошує на фізичній природі суб'єкта злочину. Суб'єктом злочину, таким чином, може бути лише жива людина [5]. Це положення також впливає зі змісту статті 6 КК України, в якій вказано, що особи, які вчинили злочин на території України, підлягають кримінальній відповідальності за Кримінальним кодексом України. Таким чином, мова йде і про громадян України, і про іноземних громадян, і про осіб без громадянства або із подвійним громадянством [4].

Дійсно, не слід виключати можливості вчинення злочинів у сфері фізичної культури іноземними громадянами та особами без громадянства. Зокрема, можливе грубе порушення правил спортивних змагань по відношенню до українських спортсменів представниками іноземних країн або їх «підкуп». Також можливе і розповсюдження на території України вказаною категорією осіб допінгових засобів або їх контрабанда.

Отже, якщо громадянин України вчинить будь-який із злочинів у сфері фізичної культури та спорту, він буде нести кримінальну відповідальність за відповідними статтями КК України. Аналогічно вирішується питання щодо іноземних громадян, які не користуються імунітетом, та осіб без громадянства, якщо вони вчинять такі злочини на території України.

Наступною обов'язковою ознакою суб'єкта є *осудність*. Осудність- це одна з невід'ємних властивостей, без якої при скоєнні суспільно небезпечного діяння особа не може бути визнана суб'єктом злочину [6, с. 52]. Інакше кажучи, осудність відбиває ту міру вимогливості до психіки суб'єкта, наявність якої дозволяє покласти на нього кримінальну відповідальність у разі порушення ним кримінально-правової заборони.

У колишньому КК України визначення осудності і її критерії не подавалися, а тільки малися на увазі. Саме поняття осудності надавалося лише доктриною кримінального права і виводилося зі свого антипода – неосудності. На відміну від КК 1960 р., у чинному КК України (ч. 1 ст. 19) визначено поняття осудної особи: «Осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними» [4].

Таким чином, задля притягнення особи до кримінальної відповідальності необхідно встановити, що конкретний злочин, який посягає на сферу фізичної культури та спорту, було вчинено у стані осудності.

Якщо такі ознаки, як фізична особа та її осудність не пов'язані з тим, якого саме суб'єкта злочину вони характеризують, то ознака «вік», з якого може наступати кримінальна відповідальність, такої універсальності не має [7,с. 90].

Згідно з ч. 1 ст. 18 КК фізична, осудна особа, що вчинила суспільно небезпечне діяння, визначене КК як злочин, визнається суб'єктом конкретного злочину та підлягає кримінальній відповідальності за умов досягнення на момент вчинення такого діяння встановленого кримінальним законом віку [4].

За загальним правилом, закріпленим у ч. 1 ст. 22 КК, кримінальній відповідальності підлягають фізичні осудні особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років [4]. Цей вік у науці називають «загальним».

Що стосується злочинів у сфері фізичної культури та спорту, то до кримінальної відповідальності, у разі досягнення цього віку, особа може притягатися за ст. 369³ «Противправний вплив на результати офіційних спортивних змагань».

Слід зазначити, що в теорії кримінального права також виділяється «знижений» вік кримінальної відповідальності. Так, згідно із ч.2 ст.22 КК України за вичерпний перелік злочинів відповідальність настає з 14-річного віку [4]. Як підкреслюють науковці, це, як правило, умисні середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі злочини насильницького чи майнового характеру. В основу зниження віку кримінальної відповідальності за злочини покладені також їх значна поширеність та підвищена суспільна небезпечність. Наявне на даний момент розширення кола злочинів, за які настає кримінальна відповідальність із 14-річного віку, виправдовується постійним і досить різким зростанням в Україні злочинності серед неповнолітніх [8, с. 166].

Слід звернути увагу на те, що серед злочинів, що скоюються у сфері фізичної культури та спорту, немає тих, які за своїм ступенем суспільної небезпечності та «масовості» серед молоді потребують встановлення зниженого віку кримінальної відповідальності.

Окрім названих різновидів віку кримінальної відповідальності, науковцями абсолютно безспідставно виділяється, так званий, «підвищений» вік кримінальної відповідальності. Вказаний висновок базується на підставі аналізу певних норм КК України, звідки випливає, що суб'єктами окремих злочинів можуть бути особи, яким виповнилося більше шістнадцяти років.

Зокрема, вказівка на підвищений вік кримінальної відповідальності суб'єкта злочину, передбаченого ст.323 КК України, міститься у п.3 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 2 від 27.02.2004р. «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» де вказано, що суб'єктом спонукання неповнолітніх до застосування допінгу може бути особа, яка досягла 18-річного віку [9, с. 292].

Дійсно, сьогодні у науці кримінального права утвердилася думка, що суб'єктом злочинів, пов'язаних із злочинним впливом на неповнолітніх, може бути особа, яка досягла 18-річного віку [6, с.611]. Як правило, її обґрунтування зводиться до аргументів на користь великого життєвого досвіду дорослих, а також до того, що кримінальним законом немовби передбачено деякі склади злочинів, з характеру яких та специфіки дій суб'єкта злочину (у винятку із загального правила) прямо витікає підвищення віку, з якого настає кримінальна відповідальність [10, с. 102].

Однак така точка зору є достатньо дискусійною. Так, деякі вчені-юристи безспідставно визначають вік суб'єкта таких злочинів з 16 років [11, с. 866]. На нашу думку, для цього висновку в них є вагомі підстави.

Сьогодні існуюча практика тотожних злочинів підтверджує тенденцію приблизно рівного віку спонукачів та неповнолітніх, потерпілих від їхніх дій. Йдеться про тих неповнолітніх, які у своїх спортивних командах, секціях, клубах, навіть у неорганізованих, користуються авторитетом завдяки існуючим вже досягненням у спорті чи взагалі кращим результатам від спортивних тренувань. Ці особи у більшості випадків складають ядро своїх колективів. На таку обставину вказують і психологи, підкреслюючи, що значна кількість антигромадських дій вчиняється неповнолітніми саме у групах та колективах, у яких непо-

внолітні-лідери ще частіше за дорослих правопорушників втягують неповнолітніх до девіантної поведінки. Зокрема, Л.В. Нерівня, досліджуючи групові правопорушення неповнолітніх, підкреслює: «Частіше у такі групи потрапляють морально не стійкі підлітки, а іноді і дорослі із певним стажем асоціальної поведінки. Вони, як правило, стають лідерами груп та очолюють асоціальну спрямованість їх діяльності» [12, с. 81].

На користь висловленої думки непрямо говорить і та обставина, що між різними віковими періодами немає чітко окреслених меж у вигляді встановленого за документами віку: певні особливості індивідуального розвитку кожної людини можуть в ту чи іншу сторону змістити вікову межу.[13, с. 30]. За даними М.І. Блум, яка вивчила 167 кримінальних справи за ст.304 КК України, злочинці у віці 18-20 років склали 50% серед дорослих організаторів, які втягують неповнолітніх у злочинну діяльність чи в іншу антигромадську діяльність. При цьому звертає на себе увагу той факт, що частину вісімнадцятирічних осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, склали ті, які були старші за віком втягнених ними неповнолітніх менш ніж на рік, а в деяких випадках – всього на декілька місяців [14, с. 178].

Говорячи про таку вікову близькість тих, що втягують, та втягнутих, Г. Г Липнявучис підкреслював, що підлітки у віці 17 –18 років нерідко ставляться до осіб у віці 18–19 як до ровесників [15, с. 197].

На нашу думку, додатково на користь можливості настання відповідальності з 16 років за спонукання неповнолітніх до застосування допінгу говорить і сам механізм такої дії, який є єдиним для спонукача-неповнолітнього та дорослих осіб. У цьому випадку спонукач виступає не як власник певного віку, а як антисоціальний «магніт», «авторитет». Іншими словами, у дорослість, яка розуміється неправильно, може втягувати не тільки доросла, а й антисоціально спрямована людина. Від реакції оточуючих у багатьох випадках залежить, чи буде такого роду вчинок посилений соціально-психологічною підтримкою (увагою, подякою, похвалою) чи він не отримає такого підкріплення. Неважко переконатися, що в підкреслено цинічній поведінці підлітків об'єктивно проглядається прагнення затвердити себе у певній ролі, а саме – у ролі значущої людини, бути прийнятим в ту чи іншу соціальну групу [16, с. 71].

Вирішення проблеми суб'єкта спонукання неповнолітніх до застосування допінгу повинно лежати у площині максимально повного врахування соціально-політичного змісту правової норми, яку ми розглядаємо, інтересів найбільш ефективної охорони нормального розвитку та правильного виховання неповнолітніх, а також основних принципів української кримінальної політики. У зв'язку із цим не можна не враховувати, що притягнення до кримінальної відповідальності за спонукання неповнолітніх до застосування допінгу є важливим засобом профілактики цього діяння. Загально профілактичне значення ст. 323 КК полягає в тому, що частіше всього для спонукання неповнолітніх до застосування допінгу використовуються такі засоби, як насильство, погрози, обман, підкуп, обіцянки, залякування та інші небезпечні засоби. Цей факт і обґрунтовує нашу позицію проти спроб обмеженого тлумачення ст. 323 КК за суто віковим критерієм. Будь-яка спроба звузити сферу застосування ст. 323 КК повинна розглядатися як недоцільна вже тому, що цій статті притаманна велика запобіжна функція. За висловлюванням І. Н. Даньшина, законодавець за допомогою норм цього роду встановлює заборонну зону найбільш розповсюджених та небезпечних злочинів [17, с. 136].

Підкреслимо, що ми все ж не є прибічниками концепції зниження мінімального віку для настання кримінальної відповідальності. Ми також проти посилення по відношенню до неповнолітніх кримінальної репресії. Навіть з урахуванням акселерації слід погодитися з тим, що не є переконливою аргументація пропозицій про підвищення або зниження вікової межі відповідальності неповнолітніх. Йдеться про точну інтерпретацію ст. 323 КК, яка не виключає відповідальності неповнолітніх. До того ж спонукання неповнолітніх до застосування допінгу – злочин, не менш небезпечний у порівнянні з абсолютною більшістю

інших злочинів, за які неповнолітні несуть кримінальну відповідальність. Неповнолітній спонукач не менш небезпечний, ніж неповнолітній-хуліган чи крадій.

Отже, враховуючи наведені вище аргументи, на нашу думку, доцільним виглядає рішення щодо визнання суб'єктом спонукування до застосування допінгу будь-якої особи, фізичної, осудної особи, яка досягла 16-річного віку.

Таким чином, враховуючи критерії, які покладені законодавцем в основу правового інституту суб'єкта злочину, ми погоджуємося, що суб'єктом злочинів, які посягають на сферу фізичної культури та спорту, згідно з положеннями статті 22 КК України, є фізична осудна особа (громадянин України, іноземний громадянин, особа без громадянства або з подвійним громадянством), яка на момент вчинення злочину досягла віку кримінальної відповідальності. Окрім цього, на нашу думку, враховуючи підвищений ступінь суспільної небезпеки спонукування неповнолітніх до застосування допінгу та його масовість у середовищі неповнолітніх, доцільним виглядає рішення щодо визнання суб'єктом спонукування до застосування допінгу будь-якої особи, яка досягла 16-річного віку. Такий підхід цілком відповідає як вимогам закону, так і потребам практики.

Список використаних джерел:

1. Долгова А.И. Теоретические посылки и общая характеристика результатов дальнейшего криминологического изучения личности / А. И. Долгова – М.: Изд-во Всесоюзного института по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности. – 1981. – С. 7–32.
2. Кримінальне право України (Загальна частина): підручник / А. М. Бабенко, Ю. А. Ванева, В. К. Гришук та ін.; за заг. ред. О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : Вид-во ХНУВС, 2011. – 378 с.
3. Кримінальне право України. Загальна частина: підруч. для студентів юрид. вузів і фак. / Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, В. В. Банківський та ін.; За ред. П. С. Матишевського та ін. – Київ : Юрінком Інтер, 1997. – 512 с.
4. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. – Київ : Атіка, 2016. – 165 с.
5. Чеботарьова Г. В. Кримінально-правова охорона правопорядку у сфері медичної діяльності: монографія / Г. В. Чеботарьова. – К. : Національна академія наук України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького 2011. – 690 с.
6. Уголовный кодекс Украины. Комментарий / Под ред. Кармазина Ю. А. и Стрельцова Е. Л. — Харьков : ООО «Одиссей», 2001. – 960 с.
7. Лочич С. В. Кримінальна відповідальність за схилення неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.08 / С. В. Лосич. – Запоріжжя, 2013. – 210 с.
8. Михайленко П. П. Кримінальне право України. Загальна частина / П. П. Михайленко, В. В. Кузнецов, В. П. Михайленко, Ю. В. Опалинський / За ред. академіка П. П. Михайленка – Київ, 2006. – 440 с.
9. Постанови Пленуму Верховного суду України в кримінальних справах / За заг. ред. Маляренка В. Т. – Київ : Юрінком-інтер, 2006. – 367 с.
10. Орлов В.С. Субъект преступления / В. С. Орлов. – М. : Госюриздат, 1958. – 178 с.
11. Науково-практичний коментар до КК України / За ред. Маляренка В. Т., Сташиса В. В, Тація В. Я. – Харків : – Одісей, 2004. – 1148 с.
12. Неровня О. В. Психологическое изучение микрогрупп несовершеннолетних правонарушителей / О. В. Неровня – Киев : Высшая школа, 1980. – 167 с.
13. Кривоченко Л. Н. Борьба за ликвидацию преступности несовершеннолетних / Л. Н. Кривоченко. – Харьков : Харьковский юридический институт, 1965. – 154 с.
14. Блум М. И. Уголовная ответственность за вовлечение несовершеннолетних в преступную деятельность и п'янство / М. И. Блум. – Рига : Право, 1971. – 189 с.

15. Липнявичус Г. Г. Криминологическая характеристика преступной деятельности несовершеннолетних с участием взрослых / Г. Г. Липнявичус. – Рига : Право, 1971. – 213 с.

16. Яковлев. А. М. Индивидуальная профилактика преступного поведения / А. М. Яковлев. – Горький : Изд-во ГВШ МВД, 1977. – 231 с.

17. Даньшин И. Н. Уголовно-правовая охрана общественного порядка / И. Н. Даньшин. – Харьков : Изд-во ХАИ, 1973. – 136 с.

Лосич Сергей Васильевич,
кандидат юридических наук
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

Петренко Александр Иванович,
кандидат юридических наук
(Донецкое высшее училище олимпийского резерва
им. С. Бубки)

ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ СУБЪЕКТА ПРЕСТУПЛЕНИЯ В СФЕРЕ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА

Статья посвящена исследованию проблем определения общих признаков субъекта преступлений, посягающих на сферу физической культуры и спорта. Авторами, учитывая критерии, положенные законодателем в основу правового института субъекта преступления, рассмотрены и проанализированы такие признаки, как физическое, вменяемое лицо, возраст уголовной ответственности в контексте преступлений в сфере физической культуры и спорта.

Ключевые слова: физическая культура, спорт, состав преступления, субъект преступления.

Losich Sergey,
candidat of law sciences
(Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal
Affairs)

Alexander Petrenko,
candidat of law sciences
(Donetsk Higher School of Olympic reserve S.Bubki)

PROBLEMS OF DETERMINING THE SUBJECT OF THE CRIME IN THE FIELD OF PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS

The article investigates the problem of defining common features of the subject of the crimes encroaching on the sphere of physical culture and sports. The authors, considering the criteria required by the legislator in the framework of the legal institution of the subject of crime, reviewed and analyzed such features as natural, responsible person, the age of criminal responsibility in the context of crimes in the sphere of physical culture and sports.

Key words: physical culture, sport, constitutes a crime, subject of crime.

Надійшла до редколегії 15.06.2016

УДК 343.3/7

Пилипенко Євген Вікторович,
здобувач
(Луганський державний університет внутрішніх
справ імені Е.О. Дідоренка)

ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ПОЛЯГАЮТЬ У ПЕРЕШКОДЖАННІ ЗАКОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена аналізу об'єкта злочинів, що полягають у перешкодженні законній діяльності. Автор викладає власний погляд на об'єкт злочину взагалі та видовий об'єкт перешкодження діяльності зокрема. На підставі викладеного робиться висновок, що видовим об'єктом злочинів, які полягають у перешкодженні діяльності, є право особи на здійснення певної діяльності, не забороненої законом, та необхідність перенесення окремих складів злочинів, що розглядаються, до розділу V Особливої частини КК України.

Ключові слова: перешкодження, законна діяльність, об'єкт злочину, відповідальність, сутнільна небезпека.

Існування правової держави неможливе без забезпечення належного захисту законної діяльності як осіб, що представляють державу, так і простих громадян, а також їх об'єднань, створення умов для реалізації ними своїх законних прав. Такий захист досягається в тому числі і за допомогою кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за перешкодження законній діяльності.

Окремим проблемам кримінальної відповідальності за вчинення злочинів, що полягають у перешкодженні законній діяльності, присвятили свої роботи такі вчені, як: Т. К. Агузаров, Я. С. Безпала, Є. М. Блажівський, Л. В. Дорош, О. О. Дудоров, І. М. Залялова, І. О. Зінченко, О. О. Кваша, В. І. Маркін, Л. П. Медіна, М. О. Мягков, Т. Д. Нурахмедов, В. І. Осадчий, Т. Д. Устінова та інші.

Проте праці цих вчених, як правило, стосуються лише кримінально-правової характеристики окремих злочинів, що передбачені Особливою частиною КК України. Разом з тим у науковій літературі недостатньо уваги приділяється саме системному підходу до характеристики злочинів, що полягають у перешкодженні законній діяльності, зокрема характеристиці об'єкта цих злочинів.

Метою цієї роботи є визначення об'єкта злочинів, що полягають у перешкодженні законній діяльності.

У науковій літературі немає єдиної точки зору щодо визначення об'єкта злочину та його ознак. Єдине, що не викликає сумнівів у дослідників, це теза про те, що об'єктом злочину є те, чому він спричиняє шкоду або створює загрозу спричинення шкоди. При цьому, крім об'єкта злочину, в науковій літературі можна зустріти й інші терміни, які позначають тотожні або суміжні явища. Так, П. П. Андрушко зазначає, що для позначення феномену, який береться під охорону кримінального закону і в класичній теорії кримінального права іменується об'єктом злочину та визнається складовою частиною складу злочину, в літературі вживаються поняття (терміни та термінологічні звороти) «об'єкт кримінально-правової охорони», «об'єкт злочину», «об'єкт злочинного посягання», «об'єкт злочинного впливу» [1, с. 5].

На наш погляд, така термінологічна розбіжність з'явилась у зв'язку з тим, що дослідники не завжди розділяють фактичний та юридичний склади злочинів. Можна погодитись з П.П. Андрушком, який зазначає, що на рівні конкретного (певного) юридичного складу злочину, «специфічна» частина якого сформульована у статті (її частині) Особливої части-

ни КК, з урахуванням загальних ознак складу кожного конкретного злочину, викладених у статтях Загальної частини КК, мова може йти про об'єкти кримінально-правової охорони кримінально-правових норм, якими передбачені відповідні склади злочинів, а також про об'єкт юридичного складу злочину, але не про об'єкт злочину чи про об'єкт злочинного посягання. Про поняття «об'єкт злочину» можна говорити лише щодо діянь, фактично вчинених особою, які містять склад конкретного злочину. Тобто об'єкт злочину – це ті соціальні цінності (чи то суспільні відносини, правовідносини, правові блага тощо з позиції інших концепцій об'єкта злочину), яким вчиненням суспільно небезпечного діяння фактично заподіяна шкода чи які поставлені під загрозу заподіяння шкоди [2, с. 4]. Разом з тим більшість дослідників, вживаючи словосполучення «об'єкт злочину», мають на увазі саме елемент юридичного складу злочину, типовий об'єкт, на який посягають всі злочини, які охоплюються відповідною кримінально-правовою нормою, оскільки дослідити всі об'єкти відповідних злочинів, які вчиняються у реальному житті, практично неможливо. У той же час для кримінально-правових норм, які не застосовувались на практиці, таких об'єктів взагалі не існує.

Для відділення ж об'єкту фактичного складу злочину від об'єкту юридичного складу злочину дослідники почали вживати терміни «об'єкт злочинного посягання», «об'єкт злочинного впливу», під якими, зазвичай, мають на увазі ті суспільні відносини, блага, цінності тощо, яким заподіюється шкода (або створюється загроза заподіяння шкоди) конкретним злочинним діянням.

Якщо дещо спростити позиції науковців, то можна сказати, що об'єкт кримінально-правової охорони – це об'єкт юридичного складу злочину, а об'єкт злочинного посягання та об'єкт злочинного впливу – це об'єкти фактичного складу злочину (злочинного діяння). Тому, залежно від того, в якому контексті вживається словосполучення «об'єкт злочину», дослідники можуть мати на увазі і об'єкт кримінально-правової охорони, і об'єкт злочинного посягання, і об'єкт злочинного впливу.

На підтвердження такої тези можна навести думку науковців, які зазначають, що суспільні відносини, які виступають об'єктом кримінально-правової охорони, «перетворюються» на об'єкт посягання саме у момент вчинення злочину; ці поняття розірвані в часі [3, с. 55; 4, с. 248-249]. Як бачимо, автори визнають, що одні й ті самі відносини набувають іншого статусу у зв'язку з настанням події злочину. І хоча автори зазначають, що зміст цих понять залежить не від контексту, в якому вони вживаються, а від тієї функції, яку вони виконують, можна зробити висновок, що змістовно вони не змінюються (це ті самі суспільні відносини), змінюється лише їх форма та функції, які вони виконують. Схожої позиції дотримується й Ю. М. Канібер, який вказує, що зафіксовані в законі про кримінальну відповідальність об'єкти кримінально-правової охорони, зокрема у вигляді ознак конкретних складів злочинів, створюють можливість визнавати дійсними конкретні явища, на які спрямована суспільно небезпечна поведінка, об'єктами злочину, встановлювати факт наявності пошкодженого об'єкту. І навпаки, узагальнення правоохоронної практики дає можливість сформулювати наукові позиції щодо необхідності криміналізації певних діянь і захисту об'єктів, що вже мають місце, та щодо встановлення кримінально-правової охорони відповідних об'єктів можливих посягань. Співвідношення цих понять пов'язане з такими категоріями, як можливість і дійсність [5, с. 153].

У цій роботі, вживаючи словосполучення «об'єкт злочину», ми маємо на увазі об'єкт юридичного складу злочину, оскільки, як уже зазначалось, нас цікавлять всі об'єкти, на які можуть посягати відповідні злочини, відповідальність за які передбачена у певних кримінально-правових нормах, а така назва є усталеною у вітчизняній кримінально-правовій доктрині для позначення одного з елементів юридичного складу злочину.

Що стосується підходів до розуміння об'єктів злочину у науковій літературі, то їх достатньо багато. Найбільш розповсюдженими у науковій літературі є концепції «об'єкт

злочину – суспільні відносини (правовідносини)», «об’єкт злочину – суспільні цінності (блага, інтереси)» та «об’єкт злочину – люди (сфера життєдіяльності людей)». Кожна з цих концепцій має свою певну історію розвитку, своїх прибічників і знайшла відповідне висвітлення у науковій літературі. І, як правильно зазначається в літературі, жодна з них не може вважатися єдино правильною, кожна з них має право на існування, оскільки має як позитивні, об’єктивно беззаперечні моменти, так і спірні чи неприйнятні моменти, перш за все з методологічної точки зору [6, с. 22].

Обмежений обсяг цієї роботи не дозволяє розкрити всі підходи до визначення об’єкта злочину та проаналізувати їх, тому ми обмежимось лише викладенням нашої точки зору на об’єкт злочину і стислим обґрунтуванням свого вибору концепції об’єкта злочину.

Тим більше, що, не дивлячись на певні відмінності, вони всі мають багато спільного. По-перше, вони всі ґрунтуються на тому, що об’єктом злочину є те, чому злочин спричиняє шкоду (а також/або може спричинити, створює загрозу спричинення тощо). По-друге, всі вони прагнуть до універсальності, намагаються охопити якомога більшу кількість явищ та пересікаються з іншими концепціями. Так, прибічники суспільних відносин вказують, що такі відносини можуть складатися з певних цінностей, благ, до їх складу входять суб’єкти таких відносин (в тому числі люди) [7, с. 71-72; 8; 9; 10]. Автори, які виступають за об’єкт злочину як суспільні цінності, зазначають, що їх різновидами є стан суспільних відносин, люди, блага тощо [11, с. 52;].

За таких умов, яку б позицію ми не обрали, який би об’єкт злочину, що досліджується, не визначили, він завжди знайде своє місце у будь-якій концепції. Окремі дослідники навіть пропонують виробити спільну точку зору на те, що об’єктами злочинів є і суспільні відносини, і соціальні блага, і цінності, й інші сфери життєдіяльності людей, що становлять соціальну цінність і взяті під охорону завдяки нормам Кримінального кодексу [12, с. 305].

Ураховуючи викладене, жодним чином не применшуючи роль кожної з концепцій об’єкта злочину, у цій роботі ми будемо дотримуватись позиції, що об’єктом злочину є соціальні цінності. Така позиція ґрунтується, перш за все, на положеннях чинного законодавства України, в яких закріплено, що кримінальне законодавство має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства (ч. 1 ст. 1 КК України), а людина, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України).

Що стосується співвідношення з іншими концепціями, то, як уже зазначалось, така позиція не суперечить ним. Суспільні відносини (правовідносини), людину та сферу її життєдіяльності можна розглядати як різновид соціальних цінностей. Терміни «блага», «інтереси» та «цінності» досить часто вживаються як синоніми. Як справедливо зазначають деякі автори, у філософській і соціологічній літературі під благом прийнято розуміти різновид матеріальних і нематеріальних соціальних цінностей. Поняття «благо» в аксіологічному (ціннісному) розумінні охоплюється поняттям «цінність» і позначає речі, які корисні для задоволення людських потреб. Поняття «благо» і «цінність» нерідко розглядаються як тотожні [13, с. 254].

Визначаючи поняття цінностей як об’єкта злочину, прибічники концепції, що розглядається, зазначають, що це те, що має суттєве значення для людини і суспільства в цілому [14]; те, що може задовольнити потреби фізичних та юридичних осіб, соціальних груп або суспільства в цілому відповідно до їх законних інтересів, а тому має для них істотне значення [15, с. 125].

З огляду на викладене, об’єкт злочину можна визначити як суспільні цінності (явища, що мають суттєве значення для людини, групи осіб або суспільства в цілому), постав-

лені під охорону кримінального закону, яким в результаті вчинення злочинного діяння завдається або може бути завдана істотна шкода.

Щодо структури об'єкта злочину, то, характеризуючи елементи цінностей як об'єкт злочину, Є. В. Фесенко називає п'ять класів компонентів: потерпілих; їхні права та інтереси; соціальні зв'язки; предмети (матеріалізовані блага); нематеріалізовані блага, які належать потерпілим [11, с. 52]. Ми погоджуємось з авторами, які зазначають, що названі Є. В. Фесенком структурні елементи є різновидами цінностей, а не їх компонентами [16, с. 36]. Структура конкретного об'єкта злочину залежить від того, до якого різновиду цінностей він відноситься.

У літературі об'єкт злочину прийнято поділяти на загальний, родовий і безпосередній (класифікація «по вертикалі») а також на основний та додатковий (класифікація «по горизонталі»).

Не дивлячись на те, що така класифікація була запропонована прибічниками концепції суспільних відносин як об'єкта злочину, вважаємо, що вона є цілком прийнятною і для суспільних цінностей. Так, під загальним об'єктом злочину ми розуміємо всі суспільні цінності, які охороняються кримінальним законом від суспільно небезпечних посягань і яким злочини спричиняють або можуть спричинити істотну шкоду.

Хоча іноді в літературі висловлюються критичні зауваження з приводу доцільності виділення загального об'єкта злочину, ми поділяємо думку авторів, які зазначають, що відмова від загального об'єкта злочину призведе до затушовування і недооцінки суспільної безпеки злочину і може завдати шкоди науці кримінального права і практиці застосування кримінального законодавства. Не можна шукати спеціальний об'єкт, властивий окремій групі злочинів, не спираючись при цьому на правильне розуміння загального об'єкта. У цьому полягає теоретичне і практичне значення виділення загального об'єкта злочину [8, с. 64].

Родовим об'єктом злочину є суспільні цінності, які охороняються кримінальним законом від суспільно небезпечних посягань і яким група злочинів спричиняє або може спричинити істотну шкоду. Як правило, родовий об'єкт виділяють для групи однорідних злочинів, що розташовані в одному розділі Особливої частини КК України, вказівка на нього міститься у назві самого розділу. Він лежить в основі побудови всієї системи Особливої частини КК України. Оскільки кількість злочинів, розташованих в одному розділі Особливої частини КК України, може бути достатньо велика, і вони можуть посягати на різні групи суспільних цінностей, в деяких випадках виділяють ще видовий об'єкт – суспільні цінності, які, як правило, входять до родового об'єкту і захищаються кримінальним законом від посягань в результаті вчинення кількох взаємопов'язаних злочинів.

Оскільки злочини, що полягають у перешкодженні законній діяльності, розташовані у різних розділах Особливої частини КК України, то можна зробити висновок, що, на думку законодавця, родовий об'єкт цих злочинів теж відрізняється. Так, родовим об'єктом перешкодження діяльності Збройних сил України та інших військових формувань законодавець бачить основи національної безпеки України; родовим об'єктом перешкодження діяльності політичних спілок, політичних партій, громадських організацій та журналістів, а також здійсненню релігійного обряду – особисті права і свободи людини та громадянина; родовим об'єктом перешкодження організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій – авторитет органів державної влади, місцевого самоврядування та об'єднань громадян. На нашу думку, це не зовсім правильно. Не викликає жодних сумнівів здатність відповідних злочинних діянь заподіювати істотну шкоду названим суспільним цінностям, проте, на нашу думку, законодавець не завжди розташовує склади злочинів відповідно до їх основного об'єкту, іноді критерієм віднесення їх до тієї чи іншої групи злочинів виступає додатковий об'єкт.

Ми вважаємо, що видовим (тобто притаманним названій групі складів злочинів) об'єктом перешкоджання діяльності є право здійснювати відповідну діяльність в межах, встановлених законом. Інші ж об'єкти, такі як основи національної безпеки або авторитет органів державної влади, місцевого самоврядування чи об'єднання громадян, можуть виступати як додаткові об'єкти. На підтвердження цієї тези можна зазначити, що національна безпека не зазнає істотної шкоди, якщо винна особа перешкоджала діяльності Збройних сил України чи інших військових формувань, не пов'язаній із забезпеченням національної безпеки України, а авторитет органів державної влади, місцевого самоврядування чи об'єднань громадян не страждає, якщо проведенню зборів, мітингів, походів чи демонстрацій перешкоджала фізична особа, застосовуючи насильство (навпаки, такий авторитет може навіть зрости, якщо, наприклад, правоохоронні органи своїм реагуванням припинили таке перешкоджання). У той же час право здійснити відповідну діяльність завжди зазнає істотної шкоди з боку винної особи, оскільки, перешкоджаючи реалізувати відповідне право, винна особа завжди порушує його.

Тому, на нашу думку, видовим об'єктом злочинів, що полягають у перешкодженні діяльності, є право особи на здійснення певної діяльності, не забороненої законом. Таке право ґрунтується на положеннях Конституції України, у якій, відповідно до статті 23, гарантується право людини на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей. Розвиток особистості реалізується шляхом здійснення певної діяльності (професійної, службової, політичної, релігійної тощо). Відповідно цей видовий об'єкт входить до складу родового об'єкту – особистих прав і свобод людини і громадянина.

Такий висновок обумовлює необхідність перенесення відповідних складів злочинів до розділу V Особливої частини КК України. Слід зазначити, що такі пропозиції в літературі вже висловлювались. Так, можна погодитись з С.Я. Лиховою, яка зазначає, що злочин, передбачений у статті 340 КК України, посягає на окремі конституційні форми безпосередньої демократії, якими, поряд з виборами та референдумом, є мітинги, походи, демонстрації, збори, і тому оптимально, виходячи зі змісту родових та видових об'єктів злочинів, юридичні склади яких передбачені в диспозиціях статей розділу V Особливої частини КК України, місце даного юридичного складу злочину має бути визначене саме в цьому розділі [17, с. 18]. Проте по відношенню до такого злочину як перешкоджання діяльності Збройних сил України та інших військових формувань таке перенесення видається недоцільним. Не дивлячись на те, що національна безпека, на нашу думку, є лише додатковим об'єктом цього злочину, його надзвичайна важливість обумовлює розміщення цього складу злочину саме у розділі I Особливої частини КК України.

Список використаних джерел:

1. Андрушко П. П. Об'єкт кримінально-правової охорони, об'єкт злочину, об'єкт злочинного посягання та об'єкт злочинного впливу: основний зміст понять та їх співвідношення / П. П. Андрушко // Адвокат. – 2011. – № 11. – С. 5-11.
2. Андрушко П. П. Об'єкт кримінально-правової охорони, об'єкт злочину, об'єкт злочинного посягання та об'єкт злочинного впливу: основний зміст понять та їх співвідношення (продовження) / П. П. Андрушко // Адвокат. – 2011. – № 12. – С. 3-10.
3. Музика А. А. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : монографія / А. А. Музика, Є. В. Лащук. – Київ : Паливода А. В., 2011. – 192 с.
4. Тихонова О. В. Об'єкт кримінально-правової охорони та об'єкт злочину: співвідношення понять / О. В. Тихонова // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2014. – № 2. – С. 244-251.

5. Канібер Ю. М. Методологічні аспекти співвідношення об'єкту злочину і об'єкту кримінально-правової охорони / Ю. М. Канібер // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». – 2013. – Вип. 16. – С. 150-153.
6. Андрушко П. П. Злочини проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі: об'єкт і система / П. П. Андрушко // Кримінальне право України. – 2006. – № 12. – С. 3-28.
7. Трайнин А. Н. Избранные труды / А. Н. Трайнин ; сост., вступ. статья Н. Ф. Кузнецовой. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. – 898 с.
8. Коржанський М. Й. Предмет і об'єкт злочину : монографія / М. Й. Коржанський. – Дніпропетровськ : Юридична академія Міністерства внутрішніх справ України; Ліра ЛТД, 2005. – 252 с.
9. Глистин В. К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений / В. К Глистин. – Л. : Изд-во Ленинградского университета, 1979. – 127 с.
10. Таций В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве / В. Я. Таций. – Харьков : Изд-во при ХГУ узд. объединения «Вища школа», 1988. – 196 с.
11. Фесенко Є. В. Злочини проти здоров'я населення та системи заходів з його охорони : монографія / Є. В. Фесенко. – Київ : Атіка, 2004. – 280 с.
12. Дячкін О. П. Суспільна небезпечність злочину – ознака об'єктивна / О. П. Дячкін // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 3. – С. 299-307.
13. Яра О. С. Об'єкт злочину: аналіз основних концептуальних підходів у науці кримінального права / О. С. Яра // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Право. – 2012. – Вип. 173. – С. 251-258.
14. Фесенко Є. В. Об'єкт злочину з погляду реалій / Є. В. Фесенко // Юридичний вісник України. – 1997. – № 33. – С. 3.
15. Калмиков Д. О. Кримінальна та адміністративна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами : монографія / Д. О. Калмиков, А. О. Данилевський ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. – 616 с.
16. Андрушко П. П. Злочини у сфері службової діяльності: кримінально-правова характеристика : навч. посіб. / П. П. Андрушко, А. А. Стрижевська. – Київ : Юрисконсульт, 2006. – 342 с.
17. Лихова С. Я. Злочини проти громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина за Кримінальним кодексом України (теоретико-правове дослідження) : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Лихова Софія Яківна. – К., 2006. – 471 с.

Пилипенко Евгений Викторович,
соискатель

(Луганский государственный университет внутренних дел им. Э. А. Дидоренко)

ОБЪЕКТ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, ПРЕДСТАВЛЯЮЩИХ СОБОЙ ПРЕПЯТСТВОВАНИЕ ЗАКОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Статья посвящена анализу объекта преступлений, представляющих собой препятствование законной деятельности. Автор представляет собственный взгляд на объект преступления в целом и видовой объект препятствования деятельности в частности. На основании изложенного делается вывод, что видовым объектом преступлений,

представляющих собой препятствование деятельности является право лица на осуществление определенной деятельности, не запрещенной законом, и необходимость перенесения отдельных составов рассматриваемых преступлений в раздел V Особенной части УК Украины.

Ключевые слова: *препятствование, законная деятельность, объект преступления, ответственность, общественная опасность.*

Pylypenko Yevgen,
aspirant
(Lugansk State University of Internal Affairs)

THE OBJECT OF CRIMES IN OBSTRUCTING THE LEGAL ACTIVITY

The article aims to analyze the object of crimes which obstruct the legal activity. The author gives his opinion on the object of crime in general and on the specific object of crimes on obstructing the legal activity as well.

The author expresses his view on the correlation of such notions as “object of a crime”, “object of criminal legal defense”, “object of criminal influence”, “object of infringement”. Considering the limited volume of this work, the author does not analyze all the approaches to understanding the object of a crime, but refers to the most common concepts and briefly argues his choice in favor of the concept “object of a crime – social values”.

On the author’s opinion the social values (phenomena which are of great importance for a human, group of persons or society on the whole) may be defined as the object of a crime; they are protected by criminal law, but the significant damage may be inflicted to them while committing a crime.

Today the crimes in obstructing the legal activity are placed in the different chapters of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, nevertheless, the author considers that it does not mean they infringe on different objects. The author comes to the conclusion that in this case the legislator has placed the formal components of a crime, which stipulate the liability for obstructing the legal activity of the Armed Forces of Ukraine and other military formations, as well as obstructing the organization and holding meetings, marches and manifestations, having considered the characteristic of additional object and not of a general one.

The author summarizes that the specific object of crimes on obstructing the legal activity is the right of a person to realization of particular activity which is not forbidden by law, and emphasizes on the necessity to shift the criminal legal regulations which stipulate the liability for such crimes to the chapter V of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, except obstructing the legal activity of the Armed Forces of Ukraine.

Keywords: *obstruction, legal activity, object of a crime, liability, social danger.*

Надійшла до редколегії 15.06.2016

УДК 343.9 (477)

Шкуро Валерій Володимирович,
здобувач
(Харківський національний університет внутрішніх
справ)

ХАРАКТЕРИСТИКА ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЗАХОДІВ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ СУЇЦИДІВ

Стаття присвячена характеристиці індивідуальних заходів кримінологічної профілактики суїцидів. Обґрунтовано, що безпосередня превенція має на меті припинення суїцидальної мотивації, в залежності від джерел стимуляції якої виділено та надано опис чотирьох груп відповідних заходів. Сформована методика кримінологічної постсуїцидальної превенції, яка включає комплекс послідовних, узгоджених дій щодо виявлення осіб, які вчинили суїцидальну спробу, збирання прогностичної інформації, втручання в кризові ситуації тощо. Запропоновано впровадження в діяльність Національної поліції інституту постсуїцидального сервісно-поліцейського супроводження.

Ключові слова: суїцид, злочинність, фонове для злочинності явище, профілактика, превенція, індивідуальні заходи.

Актуальність теми статті. Суїцидальність традиційно розглядається в кримінологічній доктрині як одне з фонових для злочинності явищ. Потужні кореляційні зв'язки між суїцидальністю та кримінальною активністю фіксуються на масовому рівні їх відтворення. На індивідуальному ж рівні – суїцидальні стани та практики становлять суттєву умову для розгортання злочинної поведінки. На цій підставі вважаємо за можливе та доцільне віднесення заходів щодо профілактики суїцидів до предметної сфери системи протидії злочинності. В цьому сенсі удосконалення заходів превенції самогубств набуває безпосереднього кримінологічного значення та виявляє вільні носіологічні зони.

Науковій розробці різних аспектів фонових для злочинності явищ взагалі та суїцидальності зокрема приділялася увага у роботах Ю. М. Антоняна, О. М. Бандурки, В. С. Батиргарєвої, М. Г. Вербенського, С. Ю. Віцина, Я. І. Гілінського, В. О. Глушкова, В. В. Голіни, О. М. Джузи, А. І. Долгової, В. М. Дрьоміна, А. П. Закалюка, І. І. Карпеця, В. В. Коваленка, В. М. Кудрявцева, О. М. Литвинова, О. А. Мартиненка, Д. О. Назаренка та інших дослідників. Визнаючи суттєвий внесок означеної плеяди вчених у вирішення заявленої проблематики, слід все ж зауважити, що питання кримінологічної профілактики самогубств як комплекс синтетичних форм антикримінальної та антисуїцидальної діяльності залишається малодослідженими, що зумовлює *актуальність теми цієї статті*.

Мета статті – надати характеристику індивідуальних заходів кримінологічної профілактики суїцидів.

Виклад основного матеріалу. У суїцидології, зазвичай, ведуть мову про заходи первинної, вторинної та третинної профілактики суїцидів. Втім, кримінологічний аспект дослідження суїцидальності, саме як фонове для злочинності явища, вимагає коригування відповідної превентивної роботи як за змістом, так і за напрямками організації та реалізації. По суті, як зазначалося, мова йде про синтетичні форми превентивної діяльності, що поєднують у собі і антисуїцидальні, і антикримінальні цілі й потенції. Узявши до уваги цей факт, індивідуальні заходи профілактики суїцидів розглядаються у щільному зв'язку з індивідуальною профілактикою злочинів, так чи інакше пов'язаних із самогубствами. При цьому вважаємо за доцільне вести мову про безпосередню та постсуїцидальну превенцію.

Заходи безпосередньої превенції мають на меті припинення суїцидальної мотивації. В залежності від джерел стимуляції останньої, а також враховуючи варіативність конкретних життєвих ситуації, можна виділити такі групи заходів безпосередньої превенції суїцидів та пов'язаних з ними злочинів:

1. *Сприяння у припиненні кризової ситуації* через деструктивну зміну зовнішніх умов її генези та/або через внутрішні перетворення системи відносин її суб'єктів. У цьому аспекті конкретизація превентивних заходів залежить від конкретної групи підвищеного суїцидального ризику. Абстрагування ж до рівня загального дає можливість виділити такі основні тактичні прийоми, які можуть бути застосовані до кожної із вказаних груп:

1) *оптимізація об'єктивних умов життєдіяльності особи в мікросоціалній групі*: а) сприяння у працевлаштуванні (в тому числі й членів сім'ї); б) сприяння в отриманні освіти, підвищенні кваліфікації чи перекваліфікації (особливо гостру потребу у підвищенні чи зміні свого освітнього рівня мають учасники АТО, які внаслідок отриманих поранень, травм не мають змоги здійснювати свою трудову діяльність за здобутою раніше спеціальністю, кваліфікацією); в) сприяння у внутрішньому переміщенні осіб (надто актуальним це питання виявилось у зв'язку з проведенням АТО в окремих районах Донецької та Луганської областей) з подальшою організованою їх соціальною реінтеграцією, що передбачає широкий спектр заходів побутового та соціального влаштування, медико-соціального піклування тощо;

2) *примирення членів сім'ї*, в якій розгортається конфлікт суїцидогенної та/або криміногенного характеру. Асоціальні ознаки складових сімейних відносин варто розглядати і як криміногенні, і як суїцидогенні чинники, що мають стійкі кореляційні та обумовлюючі зв'язки. В цьому контексті наголосимо на потребі в активізації нерепресивної превентивної діяльності спеціальних суб'єктів протидії насильству в сім'ї. Й досі, за традицією, потужними залишаються позиції тривалого невтручання у сімейні відносини працівників поліції аж доти, доки не будуть фіксуватися очевидні правопорушення, в тому числі й кримінальні. Такий стан справ є вкрай неефективним та вимагає теоретичної та практичної ревізії. Одним з пріоритетних напрямів її здійснення є розвиток практик посередництва, медіації у примиренні членів сім'ї;

3) за наявності достатніх підстав – *притягнення до кримінальної, адміністративної чи дисциплінарної відповідальності* особи, діяльність якої зумовлює суїцидогенез, застосування до неї інших заходів правового впливу, наприклад, позбавлення батьківських прав. Це можуть бути члени сім'ї, які чинять домашнє насильство, колеги по роботі, керівники, винні у внутрішньо-колективному мобінгу або створенні неправомірних умов праці, пов'язаних, наприклад, із систематичним вимаганням неправомірної вигоди, поборами тощо.

Першочергове завдання в цьому аспекті полягає, на нашу думку, в удосконаленні діяльності методик діяльності підрозділів Національної поліції щодо запобігання та припинення насильства в сім'ї. Практика наочно засвідчує, що існуючі підходи не відповідають характеру, ступеню суспільної небезпечності цього негативного феномену, не передбачають можливості реагування на більшість супутніх його проявів і наслідків відтворення. Йдеться, зокрема, про те, що більше 90 % всіх жертв доведення до самогубства фактично випадають з кола превентивного (в тому числі й віктимологічного) впливу, який багато в чому виявляє спільні грані зі спеціально-кримінологічною превенцією суїциду. Як засвідчив аналіз та узагальнення зібраних нами експертних оцінок 24 начальників секторів превентивної діяльності та ювенальної превенції відділень поліції ГУНП України у Кіровоградській, Харківській, Херсонській та Івано-Франківській областях, чи не єдиними засобами впливу на осіб, які чинять насильство в сім'ї, залишаються захисний припис та взяття на профілактичний облік, ефективність яких є надто низькою;

4) *переорієнтування функціонування групи осіб деструктивної спрямованості*. Для цього необхідно: а) організувати цілеспрямований вплив на лідера такої групи з метою переконання чи схилення його в інший, не заборонений законом, спосіб до припинення асоціальної практики в групі, переорієнтування її на зайняття іншим суспільно корисним видом діяльності (спортом, працею тощо); б) зміна лідера групи, в тому числі й шляхом цілеспрямованої його дискредитації (в тому числі й через поширення дезінформації з дотриманням вимог безпеки) та/або впровадження нового члена з більш потужними та привабливими для інших учасників групи лідерськими якостями суспільно-позитивної спрямованості;

5) *дезінтеграція соціальної групи, діяльність в якій генерує суїцидогенні стани особи (осіб)*: ініціювання припинення шлюбних відносин, звернення до суду про визнання діяльності релігійної організації незаконною та її припинення, притягнення до кримінальної відповідальності лідерів та активних членів тоталітарних сект за ст. 181 КК України.

Окремо зауважимо на проблемі припинення діяльності на території України осередків (чи їх окремих елементів) терористичних організацій, що здійснюють вербування членів для вчинення терактів, в тому числі й за межами нашої держави. Йдеться, перш за все, про діяльність терористичної організації «Ісламська держава» та рекрутування нею кандидатів у терористи-смертники й інші категорії злочинців – учасників терористичної організації. В цьому аспекті слід зауважити, що основними об'єктами спеціального оперативного супроводження та профілактичного впливу є іноземна студентська молодь вищих навчальних закладів міст Києва та Харкова, окремі маргінальні представники мусульманської спільноти, а також мігранти-транзитери з колишніх республік СРСР.

2. Вилучення особи потенційного суїцидента з кризової ситуації:

1) *тимчасове переміщення жертв насильства в сім'ї* до центрів медико-соціальної реабілітації, а також кризових та інших центрів психологічної допомоги і соціальної адаптації, що працюють на громадських засадах під патронатом ЮНІСЕФ, Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда-Україна». Варто зазначити, що на початку 2016 року відбувається розгортання кампанії «**Step Up!**» («Крок вперед!») **організацією** WAVE – Women Against Violence in Europe (Жінки проти насильства в Європі). Протягом наступних двох років члени мережі лобюватимуть права жінок, які пережили насильство, і їх дітей з метою отримання підтримки і захисту [1]. Вважаємо, що органам та підрозділам Національної поліції, відомчим навчальним закладам системи МВС необхідно включитися в цю програму за кількома напрямками: а) навчання курсантів вищих навчальних закладів системи МВС методикам і тактиці виявлення жертв насильства в сім'ї, втручання в кризові ситуації та надання комплексної правової, організаційної та психологічної допомоги; б) поширення серед практичних підрозділів Національної поліції європейського досвіду припинення насильства в сім'ї та роботу з його жертвами через організацію підвищення кваліфікації, методичних семінарів, внесення змін та доповнень до відомчих нормативно-правових актів, що регламентують роботу підрозділів превентивної діяльності, ювенальної превенції; в) поєднання на науковій кримінологічній основі діяльності щодо виявлення, індивідуального прогнозування, запобігання та припинення насильства в сім'ї, суїцидів та агресивно-насильницьких злочинів у побуті.

З цією метою варто розширити критерії та безпосереднє компонування профілактичних обліків, що ведуться службами превентивної діяльності та ювенальної превенції підрозділів Національної поліції. До таких критеріїв мають бути віднесені: жінки – жертви насильства в сім'ї, чоловіки – жертви насильства в сім'ї; окремо – діти та особи похилого віку, які стали жертвами насильства в сім'ї. Метою формування та ведення таких обліків має бути *комплексне сервісно-поліцейське супроводження* осіб, кримінологічно значущі риси яких перебувають на перетині кількох соціально-групових характеристик: суїцидогенних, віктимогенних, криміногенних. Таким чином досягатиметься комплексний, узго-

джений та послідовний вплив на систему відносин, в яких відбувається суїцидогенез, поєднаний із генезою злочинної поведінки як щодо суїцидента, так і з його боку. Конкретний зміст сервісно-поліцейського супроводження визначається обліковою категорією, індивідуальною специфікою криміногенно-суїцидогенної ситуації та передбачає застосування всього спектру юрисдикційних (примусових), організаційних, виховних, комунікативних (щодо налагодження та використання продукту взаємодії поліції, закладів освіти, охорони здоров'я, служб у справах дітей, громадських організацій, муніципалітету тощо) та інших заходів;

2) *вилучення особи з мікросоціальної групи особистісно-деструктивної спрямованості*: найближчого побутового оточення (кола друзів), нетрадиційної релігійної групи, деструктивної секти. Методи вилучення: компрометування членів групи; обґрунтована критика ідеологічних засад, принципів, можливостей та перспектив її діяльності; дезінформація; притягнення до юридичної відповідальності (за наявності підстав) як потенційного суїцидента-злочинця, суїцидента-жертви, так і інших членів груп для припинення внутрішньо-групового деструктивного впливу; спільна робота батьків, соціальних служб, поліції щодо вилучення неповнолітнього з деструктивних мікросоціальних груп;

3) *ініціювання розірвання з особою трудових відносин*, участь у яких генерує суїцидогенні стани. Особливо це стосується професій, що характеризуються сильним психофізіологічним навантаженням: військовослужбовці, працівники правоохоронних органів, лікарі.

3. *Корекційна інтервенція*, що полягає у наданні цілеспрямованої паліативної, медичної, в тому числі й психіатричної та психологічної допомоги потенційному суїциденту. На практиці часто доводиться мати справу з небажанням особи отримувати таку допомогу, запереченням її значення та необхідності. В таких ситуаціях поліцейській служби превенції (колишні дільничні інспектори міліції) чи ювенальної превенції (колишньої кримінальної міліції у справах дітей), педагог навчального закладу, медичний працівник, інший спеціалізований суб'єкт запобігання суїцидам та злочинам має провести профілактичну комбінацію з метою схилення потенційного суїцидента до отримання фахової допомоги. Не дивлячись на варіативність таких комбінацій, їх цілі та задачі є типовими: а) сприяння усвідомленню суїцидентом наявності проблеми, що вимагає медичного, психологічного втручання; б) переконання у незавершеності справ особи, наявності потреби у ній в інших осіб, існування перспектив; в) забезпечення надання медичної та психологічної допомоги.

Безпосередня ж медична, психіатрична та психологічна допомога передбачає застосування численних методів, серед яких добре себе зарекомендували: а) психоаналітичні методи діагностики джерел тривожності особистості (за методиками, розробленими З. Фрейдом, К. Юнгом та їх послідовниками); б) метод трансперсональної терапії С. Грофа; в) метод Кує та аутогенне тренування для зниження рівня агресивності, емоційної напруженості; г) метод прогресивної релаксації; д) медикаментозна підтримка, яка в залежності від конкретних станів та особливостей поведінки може включати в себе виключний прийом або комбінування препаратів фармакологічних груп транквілізаторів, антидепресантів, нейрорептиків, психостимуляторів.

4. *Віктимологічна профілактика щодо осіб, поведінка яких є чинником суїцидогенезу інших осіб*. До кола тих осіб, щодо яких слід організувати віктимологічний вплив в означеному контексті потрапляють: а) члени сім'ї потенційного суїцидента, які вчиняють насильство в сім'ї (частіше за все мова йде про фізичне, а також про психологічне насильство, яке практично не фіксується поліцією та на яке не відбувається реакції з боку спеціалізованих суб'єктів); б) приватні кредитори, які обрали агресивну тактику повернення («вибивання») боргу в ситуації об'єктивної неспроможності боржника виконати свої зобов'язання; в) керівники органів та підрозділів Національної поліції, підрозділів ЗСУ та Національної гвардії, серед підпорядкованого складу яких виявлено особу (осіб), що виявляють суїцидальні наміри, демонструють відповідну поведінку; г) мешканці багатокварти-

рних газифікованих будинків, в під'їздах (корпусах) яких проживають особи з груп підвищеного суїцидального ризику.

Віктимологічна профілактика в цьому випадку зводиться до: 1) роз'яснення ризику стати жертвою насильницького злочину з боку потенційного суїцидента; 2) стимулювання до інформування органів поліції про наявність осіб, що входять до груп підвищеного суїцидального ризику; 3) роз'яснення тактики поведінки із потенційним суїцидентом задля запобігання, припинення розвитку його антисуспільних рис, вирішення кризової ситуації у прийнятний для всіх сторін спосіб; 4) попередження про кримінальну відповідальність за доведення до самогубства; 5) фізичний захист потенційної жертви у передбаченому законом порядку. Важливо також акцентувати на тому, що віктимологічна профілактика здійснюється одночасно із заходами впливу на потенційного суїцидента та має на меті організацію широкоформатної обструкції суб'єктивних та об'єктивних складових суїцидогенної ситуації.

Методика кримінологічної постсуїцидальної превенції (індивідуальної профілактики) передбачає послідовне здійснення таких заходів:

- виявлення осіб, які вчинили суїцидальну спробу. Рівень латентності суїцидальних спроб лишається дуже високий, а їх облік централізовано не проводиться. У зв'язку з цим на поліцейського покладається складне завдання, виконання якого може бути успішно реалізовано виключно у тісній співпраці з населенням території обслуговування, педагогічним складом навчальних закладів, закладів охорони здоров'я;

- збирання прогностичної інформації за наявності відповідних підстав здійснюється в порядку, передбаченому законами України «Про Національну поліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про попередження насильства в сім'ї», Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінальним процесуальним кодексом України;

- формування індивідуального кримінологічного прогнозу імовірності вторинного суїциду та/або кримінальної активності, пов'язаної з ним;

- застосування комплексу заходів втручання за трьома основаними напрямками в межах втручання в кризову ситуацію, припинення її розгортання, вилучення особи із такої ситуації, віктимологічна профілактика, корекційна інтервенція. Загальна характеристика кожної з груп цих заходів надана вище та не має принципових змістовних відмінностей на стадії постсуїцидальної превенції. При тому специфіка останньої вимагає: а) вищої інтенсивності дій; б) застосування комплексних методик налагодження та підтримання каскаду соціальних зв'язків суїцидента. В цьому аспекті добре себе зарекомендувала методика CRM (continuing relationship maintenance – підтримання тривалих відносин), розроблена та апробована Літманом та Уолдом. Відповідно до цього методу консультант (суб'єкт соціально-психологічного супроводження) вступає в контакт з людиною, яка вчинила спробу суїциду, і намагається підтримувати з нею постійний взаємозв'язок. Таким чином досягається ряд цілей: зменшення почуття самотності, більш довірливі особистісні взаємини, менше депресії і більше довіри до допомоги громади [2].

У кримінологічному ж аспекті методика CRM цілком може бути взята «на озброєння» службою превентивної діяльності Національної поліції. Модифікований її варіант повинен передбачати постсуїцидальне сервісно-поліцейське супроводження з інтегративними функціями щодо запобігання повторної суїцидальної спроби, а також віктимізації, криміналізації особи суїцидента, віктимологічної профілактики щодо тих осіб, які потенційно можуть стати жертвою злочинів з боку суїцидента. Цілком зрозуміло, що реалізація цієї пропозиції вимагає внесення змін до правового регулювання діяльності поліції. Як робочий варіант таких змін можемо запропонувати проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Національну поліцію» щодо удосконалення деяких сервісних функцій Національної поліції». Загалом же, організаційно-правове, інформаційно-аналітичне,

методичне забезпечення цієї діяльності вимагає окремої наукової уваги в межах монографічного дослідження;

– зниження ступеню впливу суїцидального досвіду на членів сім'ї суїцидента, зокрема на дітей. Розгортання означеного впливу описується аналітичною схемою теорії інтеракції та ґрунтується на механізмах інформаційної причинності. Відтак, діти з сімей, в яких один з членів вчинив суїцидальну спробу, підлягають віднесенню до категорії профілактичного обліку та вимагають оперативного вжиття комплексу заходів щодо блокування доступу до правдивої інформації про вчинену спробу самогубства, надання психологічної допомоги та супроводження, в тому числі й за місцем навчання.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи протидії суїцидальності знаходяться у нерозривному зв'язку. Системність та послідовність реалізації превентивного впливу на кожному з рівнів його організації підпорядкована проактивному підходу комплексної властивості, що поєднує у собі випереджаючий антикримінальний (в тому числі й віктимологічний) та антисуїцидальний вплив на особу суїцидента та її соціальне оточення. Важливо також акцентувати й на тому, що ефективність спеціально-кримінологічної та індивідуальної превенції залежить від їх структурно-функціональної інклюзивності в систему протидії суїцидальності загальносоціального порядку. Інтегрованість локальних превентивних заходів і комбінацій до єдиної стратегічної платформи є невід'ємною умовою забезпечення ефективності діяльності щодо нейтралізації (послаблення дії) факторів суїцидальності як фонового для злочинності явища в Україні.

Список використаних джерел:

1. Мережа WAVE Women Against Violence in Europe (Жінки проти насильства в Європі) запускає кампанію Step up! (Крок вперед!) / Громадська організація «Ла Страда-Україна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.la-strada.org.ua/ucp_mod_news_list_show_586.html.
2. Самарский Д. О. Технологии социальной работы с подростками суицидентами в России и зарубежом / Д. О. Самарский, С. Н. Фрондзей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scienceforum.ru/2013/240/3087>.

Шкуро Валерий Владимирович,
соискатель
(Харьковский национальный университет внутренних дел)

ХАРАКТЕРИСТИКА ИНДИВИДУАЛЬНЫХ МЕРОПРИЯТИЙ КРИМИНОЛОГИЧЕСКОЙ ПРОФИЛАКТИКИ СУИЦИДОВ

Статья посвящена характеристике индивидуальных мер криминологической профилактики суицидов. Обосновано, что непосредственная превенция имеет целью прекращение суицидальной мотивации, в зависимости от источников стимуляции которой выделено и описано четыре группы соответствующих мер. Сформирована методика криминологической постсуицидальной превенции, которая включает комплекс последовательных, согласованных действий по выявлению лиц, совершивших суицидальную попытку, сбору прогностической информации, вмешательству в кризисные ситуации и т.д. Предложено внедрение в деятельность Национальной полиции института постсуицидального сервисно-полицейского сопровождения.

Ключевые слова: суицид, преступность, фоновое для преступности явление, профилактика, превенция, индивидуальные меры.

Shkuro Valery,
aspirant
(Kharkiv National University of Internal Affairs)

DESCRIPTION OF INDIVIDUAL EVENTS CRIMINOLOGICAL PREVENTION OF SUICIDE

The article is devoted to the individual measures criminological suicide prevention. It is proved that the direct prevention aims at the cessation of suicidal motivation, depending on the source of stimulation which identified and described four groups of action. Formed technique postsuicidalnoy criminological prevention, which includes a set of consistent, concerted action to identify the perpetrators of suicide attempt, collecting prognostic information, crisis intervention, etc. Proposed introduction of the activities of the National Police Institute postsuicidalnogo service and police escort.

Keywords: *suicide, crime, the background to the phenomenon of crime, prevention, prevention, individual measures.*

Надійшла до редколегії 15.06.2016

Розділ V КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.146

Давидова Дар'я Вікторівна,
кандидат юридичних наук
(Донецький юридичний інститут МВС України)

РЕЧОВІ ДОКАЗИ ЯК ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ДЖЕРЕЛО ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ, ОКРЕМІ СПОСОБИ ЇХ ЗБИРАННЯ СТОРОНОЮ ОБВИНУВАЧЕННЯ

Стаття присвячена розгляду питання речових доказів у теорії кримінального процесу та чинному законодавстві України. Метою статті є отримання наукового результату у вигляді теоретичного положення, що містить визначення напрямку подальшого дослідження, спрямованого на встановлення форми та змісту речових доказів, групи речових доказів у залежності від зв'язку речі з кримінальним правопорушенням.

Здійснюється аналіз матеріальних об'єктів, що можуть бути визнані речовими доказами.

Пропонується авторське визначення поняття речових доказів: речовими доказами є матеріальні об'єкти, що містять (або зовнішньо: зберегли сліди, або внутрішньо: належать до певної категорії об'єктів) інформацію, яка має значення для кримінального провадження.

Зазначаються особливості збирання речових доказів стороною обвинувачення шляхом проведення слідчих (розшукових) дій, а також витребування та отримання їх від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб.

Ключові слова: речові докази, зразки для порівняльного дослідження, способи збирання речових доказів, огляд, обшук, витребування, отримання.

Набуття чинності у 2012 році Кримінального процесуального кодексу України (далі КПК України) ознаменувало суттєву зміну окремих його інститутів. Не залишився поза увагою інститут доказового права, який є одним із центральних механізмів системи кримінального судочинства. Одним із важливих питань є визначення речових доказів у сучасній системі джерел доказів, їх особливостей у сучасному кримінальному судочинстві.

Питання доказів та їх джерел відображені у роботах таких вчених-процесуалістів, як: С. А. Альперт, В. Д. Арсеньєв, Р. С. Белкін, А. Р. Белкін, В. П. Божев, Л. Є. Владимиров, В. П. Гмирко, І. М. Гуткін, В. Я. Дорохов, П. С. Елькінд, В. І. Зажицький, Л. М. Карнеєва, Л. Д. Кокорев, А. М. Ларін, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, М. А. Погорєцький, М. С. Строгович, В. М. Тертишник, А. І. Трусов, Ф. Н. Фаткуллін, М. Є. Шумило та інші.

Незважаючи на значну кількість наукових праць із зазначеної тематики, на сьогодні у теорії та практиці кримінального процесу залишається невирішеною низка актуальних питань, що стосуються речових доказів як процесуальних джерел доказів.

Метою статті є отримання наукового результату у вигляді теоретичного положення, що містить визначення напрямку подальшого дослідження, спрямованого на встановлення форми та змісту речових доказів, групи речових доказів в залежності від зв'язку речі з кримінальним правопорушенням.

Відповідно до ч. 1 ст. 98 КПК України, речовими доказами є матеріальні об'єкти, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, що можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження [1].

В. Я. Дорохов, досліджуючи речові докази, справедливо вказує на наявність у них форми і змісту. Він підкреслює, що доказове значення предмет набуває у кінцевому підсумку завдяки множинності його станів і у межах певної організованої системи. Якщо взяти предмет відокремлено від властивих йому станів, він втратить доказове значення, адже не матиме достатньої та належної інформації. Саме властивості предмету, що зберігають відповідність із фактом, а тому несуть про нього інформацію, існують і набувають значення судового доказу у кримінально-процесуальній системі. Ті ж властивості, які не можуть бути сприйняті, втрачають значення сигналу, а тому інформація, що у міститься у них, не сприймається органами досудового розслідування та суду. У той же час сприйнятий сигнал може стати судовим доказом тільки тоді, коли набуде кримінально-процесуальної форми [2, с. 109-114].

У ч. 1 ст. 98 КПК України законодавець поділяє речові докази на певні групи, залежно від зв'язку речі з кримінальним правопорушенням. Цей зв'язок може виражатися зовнішніми слідами (об'єкти, які зберегли на собі сліди кримінального правопорушення), внутрішнім зв'язком (гроші, здобуті незаконним шляхом). Необхідно враховувати, що загалом зовнішній зв'язок можна оцінити за слідами, залишені на предметі, тому слід говорити про меншу ентропію таких речових доказів. Для речових доказів, які мають внутрішній зв'язок з кримінальним правопорушенням, ентропія буде більшою.

Окремі норми КПК України вносять уточнення щодо матеріальних об'єктів, які можуть бути визнані речовими доказами. Зокрема, ч. 2 ст. 167 КПК України визначає, що тимчасово вилученим може бути майно у вигляді речей, документів, грошей тощо, щодо яких є достатні підстави вважати, що вони: 1) підшукані, виготовлені, пристосовані чи використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення та (або) зберегли на собі його сліди; 2) призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення; 3) є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом; 4) одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від них, а також майно, в яке їх було повністю або частково перетворено [1].

Отже, речові докази доцільно поділити за такими критеріями. По-перше, за зв'язком інформації з кримінальним правопорушенням на: об'єкти, які були знаряддям кримінального правопорушення, об'єктом посягання, змінили свої зовнішні або внутрішні характеристики внаслідок події кримінального правопорушення (наприклад, кошти, отримані від незаконної підприємницької діяльності тощо). По-друге, за наявністю зовнішніх та внутрішніх змін в ознаках матеріальних об'єктів. Зовнішніми змінами слід вважати зміну фізичного стану об'єкта. Наприклад, наявність слідів на ньому, зміна його структури тощо. Внутрішні зміни об'єкта не стосуються його фізичного стану, але стосуються набуття ним раніше не притаманних властивостей, які пов'язують його із кримінальним провадженням. Наприклад, гроші, отримані юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення. За формою інформації у речовому доказі: існування інформації як реального об'єкта (цінності, які стали об'єктом злочину), існування інформації, належної до об'єкта

(сліди крові потерпілого, уламки певних речей тощо); інформація у вигляді слідів та само-му матеріальному об'єкті (відбитки пальців, наявність речовин на змивах тощо).

Як зазначає Ю. П. Боруленков, речовий доказ являє собою складне утворення, що складається з двох компонентів, які різняться за формою свого буття: речового та особистісного, об'єктивного та суб'єктивного. Він виступає перед учасниками процесу у формі матеріального буття як певний предмет, реальне існування якого робить можливою фіксацію його у свідомості та протоколах слідчих і судових дій [3, с. 126].

Насправді матеріальність буття певного предмету наділяє його властивістю не тільки зберігати на собі певні сліди, а і «відбивати» їх, внаслідок чого під час сприйняття їх людиною утворюються ідеальні сліди. Такі сліди, у свою чергу, несуть інформацію, що має значення для кримінального провадження, в інших джерелах доказів: висновках експертів, показаннях. Існування зазначених внутрішніх і зовнішніх компонентів – можливість певного матеріального об'єкта змінюватися та зберігати на собі певні сліди та водночас бути їх «віддзеркаленням», утворює складну систему приймання-передачі інформації у процесі доказування.

Справедливим є твердження професора М. С. Строговича, що речовим доказом може бути будь-яка річ, яка, відповідно до встановлених процесуальних умов, може слугувати доказами у справі, тобто бути джерелом відомостей про доказовий або головний факт, тим самим встановлювати суттєві для справи обставини [4, с. 463]. Не перевантажуючи поняття термінами, професор у той же час чітко описує основні ознаки зазначеного джерела доказів.

У результаті аналізу нормативно закріпленого поняття доказів та сутності речових доказів, ми звернули увагу на певну невідповідність у визначеній ст. 98 КПК України дефініції. По-перше, законодавцем для характеристики речових доказів використано термін «предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій». В українській теорії кримінального права об'єктом злочину визначають суспільні відносини, соціальні цінності, блага, на які посягає злочин, а матеріальні об'єкти посягання є предметом злочину.

Законодавчо невизначеними є також поняття «кримінально протиправні дії», яке використано у зазначеній вище нормі. Таке формулювання не характеризує ознаки кримінального правопорушення, з яким пов'язані речові докази. Можна припустити, що законодавець пропонує таке формулювання внаслідок використання у кримінальному процесі категорії «кримінальне правопорушення», а це поняття законодавчо не визначене внаслідок відсутності матеріальних норм, що визначають дефініцію «кримінальний проступок».

Крім того, вбачається не зовсім обґрунтованим наведення законодавцем у визначенні «речові докази» як загальних ознак кримінального правопорушення, так і виокремлення окремих видів речових доказів. Незалежно від виду предмету, якщо він зберіг на собі сліди або інші відомості, які мають значення для встановлення або спростування обставин кримінального провадження, він може належати до цього джерела доказів.

Таким чином, пропонуємо авторське визначення поняття: речовими доказами є матеріальні об'єкти, що містять (або зовнішньо: зберегли сліди, або внутрішньо: належать до певної категорії об'єктів) інформацію, яка має значення для кримінального провадження.

Вбачається за необхідне зупинитися іще на одному різновиді речових доказів – біологічних слідах. Біологічні сліди можуть відбиватися на певних речах – об'єктах матеріального світу внаслідок події кримінального правопорушення (наприклад, кров, слина на ножі, який був знаряддям кримінального правопорушення). У той же час біологічні об'єкти можуть з'являтися у кримінальному провадженні як відібрані у порядку ст. 245 КПК України зразки для проведення експертизи або відповідно до ст. 274 КПК України – зразки для порівняльного дослідження. Розглянемо їх сутність з метою визначення можливості віднесення до категорії речових доказів.

Р. С. Белкін вважав, що зразками для порівняльного дослідження є матеріальні об'єкти, які надаються експерту для порівняння з об'єктами, що мають бути ідентифікованими або підлягати діагностиці [5, с. 32-33]. При цьому автор не називає їх речовими доказами. І. Л. Петрухін визначає зразки для експертного дослідження як відображення, предмети, речовини, що відображають властивості, ознаки, якості (індивідуальні та групові) інших предметів або суб'єктів, з приводу яких у слідчого або у суді виникли сумніви щодо приналежності до вчиненого злочину [6, с. 173].

Р. Д. Рахунов вважає, що зразки – це речові докази, тобто речі, які слугують встановленню істини у справі, і без яких такі речі, що підлягають ідентифікації, втрачають доказове значення, адже такого значення вони набувають тільки за результатами порівняння [7, с. 208-209].

Таким чином, зазначені автори вказують на тотожну природу речових доказів та об'єктів для порівняльного дослідження або зразків для проведення експертизи.

Іншої думки дотримується Т.В. Варфоломеева, зазначаючи, що зразки для порівняльного дослідження є самостійною групою об'єктів, які використовуються у кримінальному судочинстві. Спільність технічних прийомів, що спостерігається у певних випадках для формування похідних речових доказів та зразків, не свідчить про однакове їх процесуальне становище [8, с. 5].

На нашу думку, зразки для порівняльного дослідження та проведення експертизи належать до категорії речових доказів, враховуючи, що внутрішньо вони можуть містити інформацію, що має значення для кримінального провадження. У той же час, на відміну від інших категорій речових доказів, зокрема знятих вчинення кримінального правопорушення, слідів, знайдених на місці події, вони мають інший процесуальний порядок формування. Відповідно, іншим буде механізм визначення належності та допустимості таких доказів.

Н. О. Зубова визначає такі процесуальні особливості формування цього процесуального джерела доказів: 1) законність отримання – проведення відбору зразків повинно здійснюватися відповідно до норм чинного законодавства та морально-етичних норм; 2) достовірність (безсумнівність) походження зразків від об'єктів, що перевіряються; 3) порівнянність – умови отримання зразків повинні максимально відповідати умовам утворення досліджуваного об'єкта, тобто зразки мають бути порівняними з ідентифікуючим об'єктом; 4) відповідна кількість – кількість зразків повинна бути такою, аби можна було дійти висновку про закономірність чи випадковість відображених у зразках ознак та їх варіативність [9, с. 264-265].

Якщо виходити із законодавчого визначення речових доказів, яке надається у ч. 1 ст. 98 КПК України, то зразки для експертного дослідження доцільно віднести до «матеріальних об'єктів, що містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження».

Формування речових доказів проходить дві стадії: позапроцесуальну – безпосереднє утворення матеріальних слідів, ознак і станів речей та процесуальну – їх сприйняття і фіксування у процесуальних документах [10, с. 129].

Ю. В. Серєда вказує, що виявлення доказів передбачає їх пошук, виділення, звернення уваги на ті фактичні дані, які можуть стати доказами і мати доказове значення. Це початковий і необхідний етап формування доказів, тому що зібрати можливо тільки ті фактичні дані, котрі вже виявлені, розшукані або тим чи іншим шляхом стали відомими суб'єкту доказування. У випадках, коли йдеться про речові докази, вилучення яких є недоречним або неможливим з будь-яких причин, то можливо використати в якості вилучення деякі форми та способи фіксації, при чому доказ не вилучається, а фіксуються його доказові якості. Новий об'єкт, носій цих якостей, є похідним речовим доказом [11, с. 173].

При формуванні речового доказу властивості, стани винайдених предметів, що безпосередньо сприймаються учасниками кримінального провадження, мають знайти своє відображення і у відповідному процесуальному документі. Саме віддзеркалення винайдених особливостей разом із самим предметом набуває доказового значення.

У ст. 93 КПК України передбачені способи збирання доказів, зокрема і речових. Відповідно до ч. 2 ст. 93 КПК України сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, проведення інших процесуальних дій, передбачених КПК України.

До слідчих (розшукових) дій, які безпосередньо спрямовані на виявлення та вилучення речових доказів, належать огляд (ст. 237 КПК України) та обшук (ст. 234 КПК України). Допустимість речових доказів, отриманих під час проведення цих слідчих (розшукових) дій, залежить від правильного, законного їх проведення та оформлення.

У ч. 5 ст. 237 КПК України зазначається, що при проведенні огляду дозволяється вилучення лише речей і документів, які мають значення для кримінального провадження, та речей, вилучених з обігу. Усі вилучені речі і документи підлягають негайному огляду і опечатуванню із завірненням підписами осіб, які брали участь у проведенні огляду. У разі якщо огляд речей і документів на місці здійснити неможливо або їх огляд пов'язаний з ускладненнями, вони тимчасово опечатуються і зберігаються у такому вигляді доти, доки не буде здійснено їх остаточні огляд і опечатування.

На нашу думку, характеристика речей і документів як таких, що «мають значення для кримінального провадження», не у повній мірі відповідає цьому етапу доказування, адже речі і документи оцінюються тільки як потенційно значимі для кримінального провадження. І тільки після перевірки та оцінки визначається їх належність та доказове значення. Тому більш вдалим вбачаємо формулювання «які можуть мати значення для кримінального провадження».

Термін «огляд» у кримінальному процесі має декілька значень: це спосіб встановлення обставин вчинення злочину і відшукування речових доказів; засіб закріплення індивідуальних особливостей того чи іншого предмету, що фігурує у справі як речовий доказ, а також це процесуальна форма посвідчення правомірності дій органів досудового розслідування з речовими доказами [12, с. 7].

Під час огляду речові докази можуть відшукуватися, вилучатися, оглядатися, описуватися, забезпечується належне їх оформлення, забезпечення зберігання тощо. Під час огляду місця події важливого значення набуває опис місцезнаходження, розташування об'єктів, які можуть мати значення для кримінального провадження, адже від чіткої вказівки на їх місце в матеріальній обстановці місця події залежить подальше встановлення належності доказів.

Все це впливає на зменшення ентропії «інформаційної картини» події кримінального правопорушення, тобто зниження інформаційної невизначеності. Саме тому законодавцем огляд місця події визначений як єдина слідча (розшукова) дія, проведення якої можливо до внесення відомостей до ЄРДР, тобто до початку досудового розслідування.

Відповідно до ч. 1 ст. 240 КПК України однією із цілей обшуку є виявлення та фіксація відомостей про обставини кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте за результатами його вчинення. Для отримання ухвали слідчого судді на проведення обшуку у житлі чи іншому володінні особи у клопотанні слідчий, прокурор повинні не просто посилатися на те, з метою отримання яких речей, документів вони вважають за необхідне проведення обшуку. У клопотанні має бути доведена наявність достатніх підстав вважати, що: 1) було вчинено

кримінальне правопорушення; 2) відшукувані речі і документи мають значення для досудового розслідування; 3) відомості, які містяться у відшукуваних речах і документах, можуть бути доказами під час судового розгляду; 4) відшукувані речі, документи або особи знаходяться у зазначеному в клопотанні житлі чи іншому володінні особи (ч. 5 ст. 234 КПК України). Зазначене обумовлює особливість отримання речових доказів під час обшуку. Якщо показання як джерела доказів не вимагають дій, пов'язаних із необхідністю обґрунтування їх отримання, то збирання речових доказів шляхом проведення обшуку (огляду) у житлі чи іншому володінні особи, пов'язані із обмеженням їх конституційних прав і свобод, вимагає проведення попередніх дій зі збирання та перевірки інших доказів та їх джерел.

Під час проведення обшуку слідчий, прокурор мають право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення обшуканого житла чи іншого володіння особи чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати речі і документи, які мають значення для кримінального провадження. Предмети, які вилучені законом з обігу, підлягають вилученню незалежно від їх відношення до кримінального провадження. Вилучені речі та документи, які не входять до переліку, щодо якого прямо надано дозвіл на відшукування в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку, та не належать до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном (ч. 7 ст. 234 КПК України). Це означає, що слідчий, прокурор можуть як безпосередньо вилучати предмети – речові докази, так і отримувати речові докази шляхом зняття інформації з таких предметів (виготовлення відбитків, зліпків тощо).

Гарантіями допустимості отриманих під час слідчих (розшукових) дій речових доказів є беззаперечне дотримання слідчим, прокурором процесуального порядку проведення таких слідчих (розшукових) дій, зокрема визначених у ст. 223 КПК України загальних вимог до проведення слідчих (розшукових) дій та спеціальних вимог, які наведені у відповідних нормах, що регламентують порядок проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Відповідно до законодавства мають бути оформлені результати таких дій: у протоколі детально та ретельно описані місця виявлення та вилучення речових доказів, здійснений детальний опис самих речей, слідів, які були виявлені на них тощо.

Наступним способом процесуального отримання речових доказів стороною обвинувачення є витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей. Таке витребування відбувається шляхом надсилання відповідного запиту, за яким мають бути отримані такі речі або документи.

У той же час в КПК України не визначений чіткий механізм отримання речей і документів за запитом. У юридичній літературі витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей розглядаються як рівнозначні та самостійні способи збирання доказів, які не супроводжуються заходами примусу, відрізняються простим способом отримання та мають місце, коли відсутня необхідність подолання протидії осіб, зацікавлених у спотворенні істини, тобто перешкоджанні проведенню слідчих дій [13, с. 141].

Вчені по-різному формулюють поняття витребування. О. В. Капліна вказує, що витребування – це звернення з вимогою про добровільне надання речей, документів, відомостей, які мають значення для кримінального провадження. Витребувати можливо, якщо достовірно відомо, що речі, документи, відомості знаходяться, зберігаються в органах державної влади, місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах, в організаціях, у службових або фізичних осіб [14, с. 226]. Інші вчені визначають, що витребування полягає у висуненні письмової чи усної вимоги сторонами захисту чи обвинувачення посадо-

вим особам і громадянам про подання документів чи предметів; виконання вимог адресатами; прийняття сторонами обвинувачення і захисту об'єктів і фіксація цієї дії у льному провадженні [15, с. 265; 16, с. 262].

Законодавство не визначає форму такого звернення, але, враховуючи, що таке звернення має офіційний характер, доцільно говорити про письмову форму.

Практика виробила форми звернення з вимогою про надання речей, документів або відомостей – для слідчого та прокурора це постанова (яка є обов'язковою для виконання (ч. 5 ст. 4 КПК України), звернення, доручення, клопотання, запит; для сторони захисту – заява або клопотання, для захисника також й адвокатський запит (п. 1 ч. 1 ст. 20, ст. 2 ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») [14, с. 227].

Основною рисою такого способу отримання речових доказів є добровільність дій, спрямованих на надання стороні кримінального провадження певних речей або документів, в інших випадках сторони повинні йти шляхом застосування заходів забезпечення кримінального провадження, спрямованих на дієвість процесу доказування.

Крім того, при оцінці отриманих речей і документів необхідно враховувати реальність отримання витребуваної речі у незміненому вигляді (тобто такою, що містить достовірну, неспотворену доказову інформацію), особливості речі (не можуть бути отримані за вимогою речі, які вилучені із цивільного обігу), обставини зберігання речі (адже для кримінального провадження значення має не просто сама річ, а і збереження її якостей, властивостей, характеристик, а відповідно – і умови зберігання), строки надання такої речі тощо [13, с. 140].

Проаналізувавши вимогу законодавства та думки вчених щодо збирання сторонами речових доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, ми дійшли висновку, що цей спосіб може бути застосований тільки у добровільному порядку. Крім того, він вимагає більш чіткої регламентації у КПК України – визначення форми звернення для отримання документів та речей, строків їх надання, порядку перевірки та процесуального оформлення такої речі або документа з метою доручення його як речового доказу.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012, № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Дорохов В. Я. Природа вещественных доказательств / В. Я. Дорохов // Советское государство и право. – 1971. – № 10. – С. 109–114.
3. Боруленков Ю. П. Современный подход к определению вещественных доказательств / Ю. П. Боруленков // Вестник Владимирского юридического института. – 2007. – № 2 (3). – С. 125–127.
4. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса : в 2 т. / М. С. Строгович. – М. : Наука, 1968. – Т. 1 : Основные положения науки советского уголовного процесса. – 1968. – 470 с.
5. Белкин Р. С. Экспериментальный метод исследования в советском уголовном процессе и криминалистике : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Р. С. Белкин. – М., 1961. – 40 с.
6. Петрухин И. Л. Экспертиза как средство доказывания в советском уголовном процессе / И. Л. Петрухин. – М. : Юрид. лит., 1964. – 265 с.

7. Рахунов Р. Д. Вещественные и письменные доказательства в советском уголовном процессе / Р. Д. Рахунов // Ученые записки Всесоюзного института юридических наук. – 1959. – Вып. 10. – С. 208–209.
8. Варфоломеева Т. В. Производные вещественные доказательства (криминалистическое и уголовно-процессуальное исследование) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Т. В. Варфоломеева. – К., 1973. – 20 с.
9. Зубова Н. О. Зразки для експертного дослідження: порядок отримання та основні вимоги / Н. О. Зубова // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – 2013. – Вип. 13. – С. 259–265.
10. Волобуєва О. О. Взаємодія слідчого з фахівцями під час збору інформації про особу, що скоїла злочин : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Олена Олексіївна Волобуєва. – Донецьк, 2006. – 241 с.
11. Серета Ю. М. Формування доказів у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Серета Юрій Миколайович. – К., 2012. – 213 с.
12. Выдря М. М. Вещественные доказательства в советском уголовном процессе / М. М. Выдря. – М. : Госюриздат, 1955. – 118 с.
13. Ковальчук С. О. Витребування і отримання речей як спосіб збирання речових доказів стороною обвинувачення: теоретичні концепції, нормативне закріплення та практичне застосування / С. О. Ковальчук // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – Вип. 5. Т. 3. – С. 140–145.
14. Капліна О. В. Збирання доказів сторонами кримінального провадження / О. В. Капліна // Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 27 листоп. 2013 р.) / відп. за вип. Ю. П. Аленін. – О. : Юрид. літ., 2013. – С.223–229.
15. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль [та ін.]; за заг. ред. Тація В. Я., Пшонки В. П., Портнова А. В. – Харків : Право, 2012. – Т. 1 – 768 с.
16. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / М. Є. Блудиліна, В. І. Бояров, Т. В. Варфоломеева [та ін.]; за заг. ред. Гончаренка В. Г., Нора В. Т., Шумила М. Є. – Київ : Юстиніан, 2012. – 1224 с.

Давыдова Дарья Викторовна,
кандидат юридических наук
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

ВЕЩЕСТВЕННЫЕ ДОКАЗАТЕЛЬСТВА КАК ПРОЦЕССУАЛЬНЫЙ ИСТОЧНИК ДОКАЗАТЕЛЬСТВ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ УКРАИНЫ, ОТДЕЛЬНЫЕ СПОСОБЫ ИХ СБОРА СТОРОНОЮ ОБВИНЕНИЯ

Статья посвящена рассмотрению вопроса вещественных доказательств в теории уголовного процесса и действующем законодательстве Украины. Целью статьи является получение научного результата в виде теоретического положения, содержащего определение направления дальнейшего исследования, направленного на установление формы и содержания вещественных доказательств, группы вещественных доказательств в зависимости от связи вещи с уголовным правонарушением.

Осуществляется анализ материальных объектов, которые могут быть признаны вещественными доказательствами.

Предлагается авторская формулировка понятия вещественных доказательств: вещественными доказательствами являются материальные объекты, содержащие (внешне – сохранили следы или внутренне – относятся к определенной категории объектов) информацию, имеющую значение для уголовного производства.

Указываются особенности собирания вещественных доказательств стороной обвинения путем проведения следственных (розыскных) действий, а также истребования и получения их от органов государственной власти, органов местного самоуправления, предприятий, учреждений, организаций, должностных и физических лиц.

Ключевые слова: *вещественные доказательства, образцы для сравнительного исследования, способы собирания вещественных доказательств, осмотр, обыск, истребование, получение.*

Davydova Daria,
candidate of Law Sciences
(Donetsk law Institute of the MIA of Ukraine)

PHYSICAL EVIDENCE AS A PROCEDURAL SOURCE OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCESS OF UKRAINE, THEIR SEPARATE WAYS OF COLLECTING PROSECUTION

The article deals with the question of evidence in the criminal proceedings theory and in the laws of Ukraine. The aim of the article is to receive the scientific result, in the theoretical position, that includes determining the future research direction. It is aimed to establish the form and the content of the evidence, the physical evidence of a connection, depending on the way of the criminal offense.

The material objects are analyzed and they are to be considered as the material evidence.

The author's formulation of the concept «evidence» is the material objects that contain (external – prints are saved or internal – particular category of objects are related to) relevant information to the criminal proceedings.

It is specified the features of the collecting the evidence by the investigative actions and demanding to receive them from the state agencies, local governments, enterprises, institutions, organizations, official and private persons.

Key words: *evidence, samples for comparative studies, ways of collecting evidence, inspection, search, requisition, receipt.*

Надійшла до редколегії 15.06.2016

УДК 343.982.323

Котляренко Лідія Теодорівна,
доктор біологічних наук, професор
(Національна академія внутрішніх справ)

ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНЕТИЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ

Здійснено аналіз міжнародного досвіду використання ДНК-ідентифікації. Розглянуто перспективи законодавчого вирішення проблем генетичної ідентифікації військовослужбовців (військовозобов'язаних) і призовників. З огляду на це наголошено щодо необхідності прийняття Закону України «Про державну геномну (генетичну) реєстрацію в Україні».

Ключові слова: генетична ідентифікація, ДНК-профіль, бази генетичних даних, військовослужбовець.

Здійснення Російською Федерацією збройної агресії проти України породило нагальну потребу у своєчасному і точному ототожненні великої кількості жертв протистояння, зокрема й військовослужбовців. В основі ефективного вирішення цієї проблеми лежить теорія криміналістичної ідентифікації, важливий внесок у становленні якої в різні часи зробили такі зарубіжні й вітчизняні вчені, як А. Бертильйон, С. Потапов, В. Колдін, В. Колмаков, М. Сегай та інші.

Проте заборонені методи й засоби ведення неоголошеної війни часто унеможливають ідентифікацію загиблих традиційним шляхом. Реалії часу зумовили гостру необхідність у використанні для вирішення названої проблеми найпрогресивніших технологій, до яких варто віднести одне з найважливіших наукових досягнень у галузі криміналістичної ідентифікації останніх трьох десятиліть, що полягає в розробленні А. Джеффрісом та впровадженні в середині 80-х р.р. ХХ ст. в практику розкриття й розслідування злочинів методів дослідження ДНК.

І. Перепечина справедливо вказує, що «це незрівнянно розширило можливості генетичної ідентифікації людини, перевівши завдання індивідуалізації зі сфери теоретичних абстракцій у реалії криміналістичної практики [1, с. 284-285]. Про всевітнє визнання великого загальнонаукового значення відкриття властивостей дезоксирибонуклеїнової кислоти свідчить щорічне відзначення Міжнародного дня ДНК (25 квітня), а також присудження минулого року Нобелівської премії з хімії науковцям із Великої Британії й США саме за дослідження ДНК.

Крім наукових праць згаданих авторів, вивченню актуальних питань судово-медичної генетики в Україні та світі присвячено роботи О. Дунаєва, П. Іванова, Г. Кривди та інших учених. Однак в Україні проблеми генетичної ідентифікації особи в умовах збройного конфлікту, попри традиційну активізацію в такі часи науково-практичної діяльності криміналістів, залишаються малодослідженими.

Такий стан справ варто визнати неприпустимим насамперед через те, що за даними Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) від початку збройного конфлікту на Сході України (з квітня 2014 р. по грудень 2015 р.) у зоні проведення антитерористичної операції (далі – АТО) загинуло щонайменше 9 098 осіб та було поранено 20 732 особи. Ця цифра включає в себе військовослужбовців, учасників збройних формувань і мирне населення, зокрема: 2 673 військовослужбовці Збройних Сил України, 174 військовослужбовці Національної гвардії України, 11 співробітників Служби безпеки України [2].

© Котляренко Л. Т., 2016

Метою статті є аналіз наявних законодавчих новел щодо впровадження генетичної ідентифікації на предмет їхньої придатності для комплексного вирішення актуальних ідентифікаційних завдань, а також розроблення рекомендацій щодо законодавчого забезпечення практичних потреб органів правозастосування в досліджуваній царині.

Умови отримання тілесних ушкоджень чи загибелі на війні такі, що тіла військово-службовців розриваються, обгорають, пошкоджуються настільки, що ідентифікувати таке тіло стає вкрай складно, часто навіть неможливо, за допомогою звичайних методів. Крім того, внаслідок контузій, больового шоку, інших медичних станів, військовослужбовці, які поступають до медичних закладів та частин, не можуть повідомити відомості про себе і залишаються невідомими.

Помічник генерального секретаря ООН із прав людини І. Шимонович наголосив, що й без того «попереду для України – найстрашніша спадщина конфлікту: пошук зниклих безвісти та загиблих». При цьому він нагадав, що за інформацією Міністерства внутрішніх справ України станом на 18 вересня 2015 року зниклими безвісти вважаються більше 3 тис. осіб. Для вирішення в цій ситуації проблеми пошуку загиблих і зниклих безвісти як однієї з найбільших проблем, пов'язаних зі збройними конфліктами, на переконання І. Шимоновича, «потрібні три речі: поліпшення внутрішньої координації Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України й Міністерства оборони України та створення єдиного механізму, який працював би із сім'ями зниклих безвісти; поглиблення зусиль громадянського суспільства; взаємодія з представниками на територіях, підконтрольних незаконним збройним угрупованням [3].

У контексті порушеного питання важливим кроком з боку Міністерства оборони України є директива Генерального штабу Збройних Сил України від 22 лютого 2016 року № Д-8, якою відповідним керівникам органів військового управління доручено організувати: взаємодію з Експертною службою Міністерства внутрішніх справ України та слідчими органами Національної поліції України щодо ідентифікації тіл та організації їх передачі родичам загиблих військовослужбовців Збройних Сил України; пошук та ексгумацію тіл загиблих військовослужбовців; відібрання біологічних зразків у родичів військовослужбовців, які зникли, та ідентифікації трупів [4].

Застосування країною-агресором заборонених методів і засобів ведення цієї неоголошеної війни часто унеможлиблює ідентифікацію загиблих традиційним шляхом. Наприклад, лише до Дніпропетровського бюро судмедекспертизи від початку АТО надійшло 1 056 загиблих у Донецькій та Луганській областях, і лише 647 (61 %) з них вдалось ототожнити візуальним шляхом. 254 воїни (24 %), майже кожен четвертий, були ідентифіковані лише завдяки ДНК-аналізу, решта (155, а саме 15 %) залишаються невпізнаними, а тому їх ховають як «тимчасово невстановлених захисників України». У цілому в країні станом на 28 вересня 2015 року в результаті проведення молекулярно-генетичної експертизи вже ототожнено 426 загиблих. Проте у створеній *post mortem* електронній базі даних залишаються ДНК-профілі ще 762 неідентифікованих бійців, які загинули в зоні АТО [5].

Однак цим не вичерпуються нагальні потреби ідентифікації. За повідомленням радника голови Служби безпеки України Ю. Тандита, станом на 14 грудня 2015 року сепаратисти утримують у заручниках 131 людину, проте з упевненістю можна вести мову лише про долю 57 з них [6]. Решта, на жаль, уже можуть перебувати серед невпізнаних або ще не виявлених закатованих.

Варто з прикрістю згадати також про те, що деякі військовослужбовці виявляються причетними до вчинення кримінальних правопорушень. Зокрема, як повідомляє заступник Генерального прокурора України – Головний військовий прокурор А. Матіос, у провадженні військової прокуратури перебуває 16 тис. кримінальних проваджень про дезертирство, розпочатих після початку проведення АТО. При цьому з 16 тис. розшукуваних дезер-

тирів органи Міністерства внутрішніх справ України встановили лише 344 особи [7], що свідчить про надзвичайну важливість достовірного ототожнення решти.

Сучасний стан справ у цій царині свідчить про відсутність цілісної випереджальної стратегії держави щодо створення умов для своєчасної ідентифікації військовослужбовців (військовозобов'язаних) і призовників, які можуть ставати учасниками різних правовідносин та набувати різних процесуальних статусів, у сукупності із загальною відсутністю адекватного складним військово-політичним умовам прагнення державних інституцій до формування інноваційної ідеології. Наслідком цього є панування серед високопосадовців класичного статичного мислення й тотального недооцінювання можливостей інновацій; функціонування архаїчної системи обліку населення та військового обліку, коли взагалі не використовуються або використовуються в мінімальному обсязі електронні ресурси, а більша частина інформації зберігається в традиційних архівах на паперових носіях; ігнорування того факту, що євроінтеграційний план дій щодо безвізового режиму передбачає перехід від пострадянської до європейської системи ідентифікації особи, а створення національної системи ідентифікації є важливою складовою безвізового діалогу між Україною та Європейським Союзом і передбачає впровадження з 1 січня 2016 року паспорта громадянина України у вигляді ID-карти.

Однією з основних засад застосування науково-технічних засобів у криміналістиці слугує принцип законності. Однак, попри високу ефективність використання потенціалу ДНК-ідентифікації, доведену багаторічним позитивним вітчизняним і міжнародним (США, Канада, Великобританія, Японія, Сінгапур тощо) досвідом, в Україні дотепер не приділено належної уваги її законодавчому забезпеченню. Не адекватна ж об'єктивній реальності законодавча база перешкоджає превентивному створенню повноцінного банку даних генетичних ознак людини й оперативному вирішенню суспільно важливих завдань сучасними засобами криміналістики.

Аналіз характеристик, закріплених у Законі України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус», трьох видів біометричних даних (відцифровані: 1) підпис особи; 2) образ обличчя особи; 3) відбитки пальців рук) як ідентифікуючих ознак особи дає змогу дійти висновку про необґрунтованість законодавчого обмеження їх переліку, неадекватність реаліям часу залишення поза його межами інших біометричних даних, зокрема генетичних ознак людини, досяжних для пізнання завдяки сучасним засобам і технологіям дослідження.

Тому варто визнати актуальною законодавчу ініціативу у вигляді проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо генетичної ідентифікації військовослужбовців)» від 3 червня 2015 року № 2001а.

Цим законопроектом планується внести зміни до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», доповнивши ст. 11-1. Зазначеною статтею пропонується зобов'язати державу в особі уповноважених органів та посадових осіб, що провадять діяльність з розшуку, розпізнання, лікування військовослужбовців тощо, гарантованого встановлення особи такого військовослужбовця із застосуванням усіх законних методів ідентифікації, у тому числі за допомогою методів генетичної ідентифікації біологічного матеріалу, що містить ДНК особи. Передбачається також створення бази даних ДНК військовослужбовців, яка повинна містити дані ДНК усіх військовослужбовців, які при проходженні військово-лікарської комісії перед вступом на військову службу висловили свою згоду на збір, обробку і зберігання такого роду даних. Збір даних ДНК осіб, які вступають на військову службу, має відбуватися за допомогою неінвазивних методів, тобто шляхом отримання даних ДНК із волосяних цибулин, буккального епітелію, слини особи. Для військовослужбовців, які відмовилися від надання біологічного матеріалу із зразками ДНК, у разі необхідності в подальшому встановлення їх особи, передбачено

застосування аналізу ДНК військовослужбовця щодо відповідності зразкам, наданим біологічними родичами цього військовослужбовця. Пропонується застосовувати генетичні методи ідентифікації особи військовослужбовця у разі неможливості застосування інших звичайних методів встановлення особи, зокрема, у випадках, коли особа не може надати відомості про свою особу, коли особа зазнала тілесних ушкоджень, що унеможливають звичайне розпізнання, у випадку загибелі (смерті) чи в разі іншої необхідності.

Шляхом прийняття змін до Закону «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» повинна бути вирішена проблема встановлення особи військовослужбовця, якщо його тіло понівечене, підірване, обгоріле або залишилися самі останки, забезпечуючи право військовослужбовця як людини мати власне ім'я, бути похованим під своїм іменем, відповідно до висловленої волі.

Автори цього законопроекту, орієнтованого на задоволення практичних потреб військовозобов'язаних і членів їх сімей, правоохоронних органів і закладів охорони здоров'я, спираються на прогресивний досвід іншої зарубіжної держави, стратегічного союзника України – США. Йдеться про створення в Збройних Силах США Сховища зразків біологічного матеріалу для ідентифікації останків (Armed Forces Repository of Specimen Samples for the Identification of Remains), де зберігаються зразки ДНК усіх, хто: а) вступає на військову службу; б) призивався в минулому; в) служить за контрактом; г) перебуває в резерві; а також функціонування Лабораторії з ідентифікації ДНК (The Armed Forces DNA Identification Laboratory), завдання якої полягає у встановленні відповідності зразків ДНК військовослужбовця, який загинув (помер), з тими зразками, що містяться в Сховищі зразків біологічного матеріалу для ідентифікації останків на основі унікальності послідовності чергування нуклеотидів у ланцюгу ДНК кожної особи, своєрідного «генетичного відбитку», що залишається індивідуальним і незмінним протягом усього життя людини.

Під час врахування зарубіжного досвіду вирішення проблем ідентифікації військовослужбовців (військовозобов'язаних) не варто забувати, що в країні, яку новою Воєнною доктриною України офіційно визнано воєнним супротивником нашої держави [8], це питання було врегульовано ще в минулому столітті, щоправда, у застарілий із точки зору сучасних можливостей спосіб. Так, військовослужбовці та громадяни Російської Федерації, які призиваються на військову службу, з метою ідентифікації особи підлягають обов'язковій державній дактилоскопічній реєстрації, яку здійснюють федеральні органи виконавчої влади, у яких законодавством Російської Федерації передбачається військова служба. При цьому під державною дактилоскопічною реєстрацією розуміється діяльність, здійснювана вказаними в законі органами виконавчої влади та федеральними державними установами з отримання, обліку, зберігання, класифікації й видачі дактилоскопічної інформації, встановлення або підтвердження особи, а під дактилоскопічною інформацією – біометричні персональні дані про особливості будови папілярних візерунків пальців та (або) долонь рук людини, які дозволяють встановити особу [9].

Якісна перевага України над країною-агресором полягає у принципово іншому ставленні держави і суспільства до своїх захисників: ми не засекречуємо кількості загиблих і зниклих безвісти, не відмовляємося від них і не примушуємо до цього їх рідних чи близьких, а, навпаки, здійснюємо все можливе для відновлення порушених прав і свобод кожного громадянина.

З урахуванням проведеного дослідження можна зробити висновок, що актуальність законодавчих новацій такого спрямування є безсумнівною, адже нині чинне законодавство не передбачає створення бази генетичних даних осіб, які призиваються на військову службу. При цьому вважаємо, що вирішення проблеми ідентифікації військовослужбовців у сучасних умовах повинно здійснюватися інноваційно та комплексно, шляхом прийняття Закону України «Про державну геномну (генетичну) реєстрацію в Україні», який би визначав цілі, принципи і види такої реєстрації, встановлював основні вимоги до її проведення, за-

кріплював поняття й статус генетичних даних людини, умови та порядок їх отримання, зберігання й використання, а також відносив військовослужбовців (військовозобов'язаних) і призовників до тієї категорії осіб, яка підлягає першочерговій геномній (генетичній) реєстрації в обов'язковому порядку.

Список використаних джерел:

1. Перепечина И. ДНК-идентификация как новая отрасль криминалистической техники в контексте криминалистической дидактики / И. Перепечина // Криминалистика и судебная экспертиология: наука, обучение, практика XI: сб. науч. статей. – Вильнюс, 2015. – С. 284–292.
2. С начала АТО погибли 2 673 военных // Українські новини. – 2015. – 20 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrnews.com>.
3. ООН заявляє про 3 тис. зниклих безвісти з початку конфлікту на Донбасі // 112 Україна. – 2015. – 12 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://112.ua>.
4. Про організацію роботи з сім'ями військовослужбовців Збройних Сил України, які зникли безвісти (загинули): директива Генерального штабу Збройних Сил України від 22 лютого 2016 року № Д-8 // Поточний архів Головного управління Військової служби правопорядку Збройних Сил України за 2016 рік.
5. В базе данных остаются ДНК-коды 762 неидентифицированных бойцов, погибших в зоне АТО // 112 Україна. – 2015. – 28 вересня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://112.ua>.
6. Бойовики продовжують катувати українських полонених // Новое время. – 2015. – 15 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nv.ua>.
7. Денисова О. Анатолій Магіос: «Гібридна війна породжує страшні гібридні наслідки» / О. Денисова // «Дзеркало тижня. Україна», №38. – 2015. – 9 жовтня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua>.
8. Порошенко П. О. Нова Воєнна доктрина виходить з тривалості загрози з боку Росії та вимагає повної сумісності Збройних Сил зі стандартами НАТО / П. О. Порошенко. – 2015. – 2 вересня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>.
9. О государственной дактилоскопической регистрации в Российской Федерации : Федеральный закон от 25 июля 1998 года № 128-ФЗ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.duma.gov.ru>.

Котляренко Лидия Теодоровна,
доктор биологических наук, профессор
(Национальная академия внутренних дел)

ПРОБЛЕМЫ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ГЕНЕТИЧЕСКОЙ ИДЕНТИФИКАЦИИ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ В УКРАИНЕ

Осуществлен анализ международного опыта использования ДНК-идентификации. Рассмотрены перспективы законодательного решения проблем генетической идентификации военнослужащих военнообязанных и призывников. В связи с этим отмечена необходимость принятия Закона Украины «О государственной геномной (генетической) регистрации в Украине».

Ключевые слова: генетическая идентификация, ДНК-профиль, базы генетических данных, военнослужащий.

Kotlyarenko Lydia,
doctor of biological sciences, professor
(National Academy of Internal Affairs)

**PROBLEMS OF LEGISLATIVE SECURITY AND
GENETIC IDENTIFICATION OF SOLDIERS IN
UKRAINE**

It was carried out the analysis of the international experience of the DNA identification usage. We consider the prospects of legislative solutions to problems of genetic identification of military personnel (persons liable for military service) and recruits. In this regard, it was emphasized on the need to adopt the Law of Ukraine «On genome (genetic) State register in Ukraine».

Keywords: *genetic identification, DNA profile, genetic database, serviceman.*

Надійшла до редколегії 15.06.2016

УДК 343.132.1

Одерій Олексій Володимирович,
доктор юридичних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України)

ОРГАНІЗАЦІЙНІ СКЛАДНОСТІ ПОВОДЖЕННЯ З ГАБАРИТНИМИ ГРОМІЗДКИМИ ОБ'ЄКТАМИ, ЯКІ ВІЯВЛЕНІ ПІД ЧАС ОМП

З огляду на положення кримінального процесуального кодексу України (2012 р.) в статті розглянуто одну з проблем, яка виникає на початковому етапі досудового розслідування кримінальних правопорушень та запропоновано шлях її розв'язання. Зокрема, акцент зроблено на вирішенні питань, з якими стикається слідчий під час огляду місця події при виявленні габаритних громіздких об'єктів. На прикладі розслідування злочинів проти довкілля доводиться думка, що на практиці наявні певні організаційні складності у зберіганні тих матеріалів (речових доказів): а) які містять сліди кримінального правопорушення; б) щодо яких не встановлено власника або власник на конкретний момент не є стороною кримінального провадження. З огляду на це зорієнтовано слідчого на порядок процесуального оформлення матеріалів (речових доказів), вилучених під час огляду місця події.

Ключові слова: *слідчий, початковий етап досудового розслідування, кримінальні правопорушення проти довкілля, огляд місця події, габаритні громіздкі об'єкти.*

Однією зі слідчих (розшукових) дій, від своєчасності та якості проведення якої може залежати успіх розслідування у кримінальному провадженні загалом, є огляд місця події (надалі ОМП). Він має певну специфіку, яка виокремлює його з-поміж інших слідчих дій і полягає в такому: 1) ОМП має на меті виявлення невизначеного кола доказів, характер яких диктується особливостями злочину, способом його вчинення і приховування; 2) за умов виявлення тієї або іншої інформації слідчий повинен вирішити питання про її приналежність до розслідуваного злочину та доказового значення [1, с. 49–50]. Те, що за своїм змістом ОМП є винятково складною слідчою дією і посідає найбільш важливе, ключове місце, неодноразово підкреслювали й інші провідні вчені-криміналісти [2].

Проблематиці ОМП у спеціальній літературі приділено значну увагу. Істотний внесок у розробку цих питань зробили науковці України та інших держав, зокрема: В. І. Алексейчук, О. Я. Баєв, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, І. Є. Биховський, М. С. Бокаріус, О. М. Васильєв, А. І. Вінберг, А. Ф. Волобуєв, Ф. В. Глазирін, В. І. Громов, С. П. Дідковська, М. І. Єнікеев, Г. Ю. Жирний, Ю. І. Ільченко, Н. І. Клименко, О. Н. Колесниченко, В. П. Колмаков, В. О. Коновалова, В. П. Крючков, І. А. Матусевич, С. П. Митричев, Б. Я. Петелін, В. І. Попов, Е. А. Разумов, О. Р. Ратінов, М. В. Салтевський, А. В. Старушкевич, О. М. Сафаргалієва, Д. О. Турчин, Ю. Д. Федоров, М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, І. М. Якимов та ін. Водночас у їх працях переважно були розглянуті загальні питання проведення ОМП, його методи, способи, стадії, окремі рекомендації щодо характерних місць пошуку певних видів слідів залежно від виду злочину, способу його вчинення та ін. Окремі науковці (В. І. Алексейчук, М. І. Єнікеев, В. Ю. Шепітько) досліджували питання психології огляду й видів відображення події злочину. Тобто у криміналістичній літературі питання тактики проведення огляду, зокрема ОМП, викладені чи не найбільш повно у порівнянні з тактикою інших слідчих (розшукових) дій [3, 144–154; 4; 2; 5]. Проте окремі питання, які викликають організаційні складності під час ОМП, не знайшли свого адекватного відображення у наукових дискусіях.

Так, під час ОМП при досудовому розслідуванні злочинів проти довкілля, виникає необхідність у поводженні з габаритними громіздкими об'єктами, які виявлені і мають значення для кримінального провадження. Аналіз практики свідчить, що під час ОМП слідчі пропонують власникам громіздких габаритних об'єктів взяти їх на відповідальне збереження до моменту вирішення питання по суті під час судового розгляду, що оформлюють відповідною розпискою. Йдеться про ті об'єкти, які можуть бути використані як речові докази в суді та (або) забезпечити цивільний позов для відшкодування завданої шкоди, проте створення відповідних умов для їх оформлення та збереження з різних причин є проблемним (брак належної регламентації, необхідність залучення спеціальної техніки для транспортування, відсутність місця для зберігання тощо). Найчастіше це стосується підйомних механізмів (лебідки), вугільної маси, автомобілів (особливо вантажівок), тракторів й т. ін. Проте на думку самих же слідчих, такий стан справ не є виправданим, оскільки наявні випадки, коли власники означених об'єктів, порушуючи з різних причин узяті на себе зобов'язання, не чекаючи моменту реального їх вилучення правоохоронними органами (або за рішенням суду), намагаються відразу ж позбутися останніх будь-яким способом (наприклад, шляхом інсценування крадіжки за фактичного їх продажу). До того ж, віддавши на відповідальне зберігання певні об'єкти, слідчі більше ніяких процесуальних дій для надання їм статусу речових доказів не виконують. І якщо за КПК 1960 року означені об'єкти набували статусу речових доказів через процедуру їх огляду та винесення слідчим постанови щодо приєднання таких як речових доказів, то КПК 2012 року передбачає суттєво інший, більш ускладнений порядок надання вилученим речам та документам статусу речових доказів, недотримання якого позбавляє останніх процесуальної перспективи. Зазначене спонукає зупинитися на цьому питанні більш докладно.

Згідно з ч. 2 ст. 84 КПК одним із процесуальних джерел доказів є речові докази, які можуть бути виявлені в ході будь-якої слідчої (розшукової) дії (ч. 2 ст. 93 КПК), у тому числі й під час огляду (ч. 3 ст. 168 КПК). Чинне кримінальне процесуальне законодавство України визначає речові докази як матеріальні об'єкти, які були знаряддям учинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, в тому числі предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом (ст. 98 КПК) [6, с. 254–256]. Вони (речові докази) мають певні ознаки, які їх відрізняють від інших видів доказів, а саме: а) носієм відомостей, що мають доказове значення, є винятково предмети (речі або документи); б) відомості, що мають значення для кримінального провадження, відображаються на предметі не в момент провадження слідчих (розшукових) або судових дій, а за межами кримінального провадження; в) речові докази є незмінними, оскільки створюються самим фактом і обстановкою вчиненого кримінального правопорушення. Чинний КПК (ст. 237 КПК) дозволяє вилучати лише ті речі й документи, які мають значення для кримінального провадження або обіг яких заборонено. Усі вилучені речі й документи підлягають негайному огляду й опечатуванню із завіренням підписами осіб, які брали участь у проведенні огляду. В разі якщо огляд речей і документів на місці здійснити неможливо або їх огляд пов'язаний з ускладненнями, їх тимчасово опечатують і зберігають у такому вигляді доти, доки не буде здійснено їх остаточний огляд і опечатування. Вилучені речі та документи, що не належать до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються *тимчасово вилученим майном* (курсив наш – О. О.). Тобто, якщо під час огляду вилучають певні речі, які не вилучені законом з обігу (у нашому випадку лебідки, вантажівки, трактори або документи на право їх власності, а також волокуші, вугільна маса тощо), вони автоматично набувають статусу «тимчасово вилучених» і повністю підпадають під критерії тих підстав, які прямо означені у ч. 2 ст. 167 КПК, а саме: тимчасово вилученим може бути майно у вигляді речей, документів, грошей тощо, щодо яких є достатні підстави

вважати, що вони: 1) підшукані, виготовлені, пристосовані чи використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення та (або) зберегли на собі його сліди; 2) надані особі з метою схилити її до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та (або) матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи як винагорода за його вчинення; 3) є предметом кримінального правопорушення, пов'язаного з їх незаконним обігом; 4) набуті в результаті вчинення кримінального правопорушення, доходу від них або на які було спрямоване кримінальне правопорушення [7, с. 434].

Водночас ч. 5 ст. 171 КПК передбачає негайне повернення тимчасово вилученого майна особі, в якій його було вилучено, якщо слідчий чи прокурор не пізніше наступного робочого дня відповідно до вимог ст. 171 КПК не звернувся до слідчого судді з клопотанням про його арешт. Іншими словами, альтернатива поведінки слідчого зводиться до клопотання перед слідчим суддею щодо накладення арешту на тимчасово вилучене майно або негайне його повернення (як і у випадку відмови в задоволенні згаданого клопотання) [8]. Така нормативна конструкція пояснюється тим, що вилучення речей і документів обмежує конституційне право власності, а тому це право має бути забезпечено судовим контролем – попереднім або наступним. Якщо слідчий суддя ухвалив арешт тимчасово вилученого майна, що відповідає критеріям, передбаченим ст. 167 КПК, то майно набуває статусу речових доказів. Тобто, виходячи з чинного КПК, процесуальне оформлення речових доказів, вилучених під час огляду, здійснюється такими процесуальними документами: а) протоколом огляду; б) клопотанням про арешт тимчасово вилученого майна; в) ухвалою слідчого судді про арешт тимчасово вилученого майна, що відповідає критеріям, передбаченим ст. 167 КПК [9].

Після означених дій актуальним стає питання про зберігання речових доказів, загальні положення якого викладені у ст. 100 КПК, де в ч. 2 прямо вказано, що «Речовий доказ або документ, наданий добровільно або на підставі судового рішення, зберігається у сторони кримінального провадження, якій він наданий. *Сторона кримінального провадження, якій наданий речовий доказ або документ, зобов'язана зберігати їх у стані, придатному для використання у кримінальному провадженні* (курсив наш – О. О.). Речові докази, які отримані або вилучені слідчим, прокурором, оглядаються, фотографуються та докладно описуються в протоколі огляду. Упакування речових доказів слід проводити дотримуючись відповідних криміналістичних рекомендацій [10].

Зберігання речових доказів стороною обвинувачення здійснюється в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України (курсив наш – О.О), тобто саме та сторона кримінального провадження, якій надано речовий доказ і несе за нього відповідальність [11], і якщо нею є сторона обвинувачення – зберігання здійснюється в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. До речі, на сьогодні основними нормативними актами, де конкретизовано означену діяльність є: 1) «Інструкція про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, досудового слідства і суду», яку затверджено спільним наказом ГПУ, МВС, ДПА, СБУ, ВСУ, ДСАУ від 27 серпня 2010 р. №51/401/649/471/23/125 [12], правила якої, виходячи з положень ст. 1, ч. 3 ст. 9 КПК, не застосовуються, якщо вони не узгоджені зі ст. 100 КПК; 2) «Порядок зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 19 листопада 2012 р. № 1104 [13]. Так, п. 20 згаданого «Порядку» визначає, що зберігання речових доказів у вигляді автомобілів, автобусів, а також самохідних машин, сконструйованих на шасі автомобілів, мотоциклів усіх типів, марок і моделей, причепів, напівпричепів, мотоколясок, інших прирівняних до них транспортних засобів та мопедів, здійснюється на спеціальних

майданчиках і стоянках Державтоінспекції МВС для зберігання тимчасово затриманих транспортних засобів.

Слід зазначити, що порядок зберігання речових доказів з боку сторони захисту визначається лише положеннями ст. 100 КПК і більш детально не конкретизується законодавством, що автоматично переводить такі правовідносини у площину цивільно-правових та кримінальних. При цьому ч. 6 згадуваної статті безальтернативно визначає: «Речові докази, *що не містять слідів кримінального правопорушення* (курсив наш – О. О.), у вигляді предметів (у розглядуваному випадку це можуть бути волокуші, лебідки та інші громіздкі механізми), великих партій товарів (вугільна маса), зберігання яких через громіздкість або з інших причин неможливо без зайвих складностей або витрат для забезпечення спеціальних умов зберігання, які співвідносні з їх вартістю, а також речові докази у вигляді товарів або продукції, що швидко псується, повертають власнику або передають йому на відповідальне зберігання, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження». Іншими словами, за дотримання вищенаведених умов слідчий має право передати на відповідальне зберігання речові докази їх власнику. Проте на практиці непоодинокими є випадки, коли власника майна не встановлено, або власник на конкретний момент не є стороною кримінального провадження [14] (наприклад, за технічним паспортом користувачем є одна особа, а фактично використовує транспортний засіб інша), а слідчий за об'єктивних умов не може виконати вимоги згадуваних «Інструкції» та «Порядку». Крім того, вилучене під час ОМП майно знаходиться у статусі тимчасово вилученого і ще не є речовим доказом, проте п. 27 згадуваного «Порядку» визначає, що «схоронність тимчасово вилученого майна забезпечується згідно з пунктами 1-26 цього «Порядку» до повернення майна власнику у зв'язку з припиненням тимчасового вилучення майна або до постановлення слідчим суддею, судом ухвали про накладення арешту на майно». Виходячи з того, що п.п.1-26 стосуються речових доказів, питання організації та порядку його зберігання поширюють і на тимчасово вилучене майно. Таким чином, у контексті висвітленого й виходячи з положень ч. 6 ст. 100 КПК України, наявні певні організаційні складності у зберіганні тих речових доказів: а) які містять сліди кримінального правопорушення; б) щодо яких не встановлено власника або власник на конкретний момент не є стороною кримінального провадження.

Не можна не враховувати і той факт, що ОМП за означеними правопорушеннями проводять зазвичай у віддаленій місцевості (у полі, лісі, інколи злочинці маскують місцевість), у складних природно-кліматичних умовах, що викликає певні труднощі навіть для прибуття групи на місце огляду. За таких обставин виконання всіх правових вимог щодо зберігання «майбутніх» речових доказів стороною обвинувачення є проблематичним, а тому слідчі й виходять з цієї ситуації шляхом передачі на відповідальне зберігання тимчасово вилученого майна його власнику (під схоронну розписку) або підприємству, або установі за їх згодою (під накладну).

Отже, організація й проведення ОМП за означеною категорією кримінальних проваджень у зазначеному контексті є ускладненою. Проте в загальному вигляді можна орієнтувати слідчого на наступне процесуальне оформлення речових доказів, вилучених під час огляду об'єктів екологічного злочину: а) складання протоколу огляду; б) передача власнику тимчасово вилученого майна на відповідальне збереження, за умов дотримання положень ч. 6 ст. 100 КПК України з оформленням відповідного документа (наприклад, схоронної розписки); в) звернення з клопотанням до слідчого судді про арешт тимчасово вилученого майна; г) винесення слідчим суддею ухвали про арешт тимчасово вилученого майна, що відповідає критеріям, передбаченим ст. 167 КПК.

З огляду на таку ускладнену та громіздку процедуру процесуального оформлення речових доказів, виникає запитання, а чи можна її дещо спростити, наприклад, повернувшись до старого порядку, який включав в себе два елементи: 1) складання протоколу огляду із вказівкою про вилучення певних об'єктів; 2) винесення слідчим постанови про приє-

днання цих вилучених об'єктів як речових доказів. Проте така пропозиція, як видається, не може бути реалізована в режимі чинного кримінального процесуального законодавства, оскільки докази як такі на досудовому розслідуванні не фігурують (ідеться лише про матеріали, які збирає слідчий), а тому й не можна виносити саме таку постанову. Крім того, винесення слідчим постанови про «приєднання» вилучених об'єктів до кримінального провадження як речових доказів означало б завчасне їх процесуальне визнання саме як доказів і це при тому, що докази можуть продукувати лише у суді.

Список використаних джерел:

1. Коновалова В. Е. Психология в расследовании пре ступлений / В. Е. Коновалова. – Харків : Вищ. шк., 1978. – 144 с.
2. Быховский И. Е. Осмотр места происшествия / И. Е. Быховский. – М. : Юрид. лит., 1973. – 204 с.
3. Белкин Р. С. Очерки криминалистической тактики : учеб. пособие / Р. С. Белкин. – Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1993. – 200 с.
4. Шепітько В. Ю. Тактика огляду місця події: конспект лекції / В. Ю. Шепітько. – Харків : УкрЮА, 1994. – 20 с.
5. Фиксация результатов осмотра места происшествия : справ. пособие для следователей. – Київ : РИО МВД УССР, 1981. – 208 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / відп. ред.: С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. – Х. : Одиссей, 2013. – 1104 с.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. У 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка [та ін.]; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Харків : Право, 2012. – 768 с.
8. На нашу думку, було б доцільним надати слідчому право самостійно приймати рішення, наприклад, щодо обрання таких видів запобіжного заходу, як особисте зобов'язання та особиста порука, тимчасовий доступ до речей та документів.
9. Шило О. Речові докази як процесуальне джерело доказів. Новели Кримінального процесуального кодексу України / О. Шило // Вісник прокуратури. – 2013. – № 6 (144). – С. 77–83.
10. Коршунов В. М. Совершенствование упаковки объектов с материальными следами преступления / В. М. Коршунов // Судебная экспертиза. – 2010. – № 1. – С. 99–107.
11. Виходячи з п. 19 ст. 3 КПК сторонами кримінального провадження є – з боку обвинувачення: слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, а також потерпілий, його представник та законний представник у випадках, установлених цим Кодексом; з боку захисту: підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники.
12. Інструкція про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, досудового слідства і суду [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0051900-10/page>.
13. Порядок зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження : Постанова КМУ від 19 листопада 2012 р. № 1104 // ВРУ : офіц. веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1104-2012-п>.
14. Ч. 3 ст. 55 КПК визначає, що «Потерпілим є також особа, яка не є заявником, але якій кримінальним правопорушенням завдана шкода і у зв'язку з цим вона після початку

кримінального провадження подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого». Таким чином, у випадках злочинного використання викраденого транспортного засобу або іншого правопорушення на момент ОМП відсутня відповідна заява від власника (потенційного потерпілого), а отже, він ще не є стороною кримінального провадження.

Одерий Алексей Владимирович,
доктор юридических наук, доцент
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ СЛОЖНОСТИ ПОВЕДЕНИЯ С ГАБАРИТНЫМИ ГРОМОЗДКИМИ ОБЪЕКТАМИ, КОТОРЫЕ ВЫЯВЛЕНЫ ВО ВРЕМЯ ОМП

Исходя из положений уголовно-процессуального кодекса Украины (2012 г.) в статье рассмотрена одна из проблем, возникающая на первоначальном этапе досудебного расследования уголовных правонарушений и предложено пути ее разрешения. В частности, сделано акцент на разрешение вопросов, с которыми сталкивается следователь при осмотре места происшествия при выявлении габаритных громоздких объектов. На примере расследования преступлений против окружающей природной среды обосновывается мысль, что на практике имеют место организационные сложности в сбережении тех материалов (вещественных доказательств): а) которые содержат следы уголовного правонарушения; б) в отношении которых не установлено собственника либо собственник на конкретный момент не является стороной уголовного производства. Исходя из этого сориентировано следователя на порядок процессуального оформления материалов (вещественных доказательств), изъятых во время осмотра объектов экологического преступления.

Ключевые слова: следователь, первоначальный этап досудебного расследования, уголовные правонарушения против окружающей природной среды, осмотр места происшествия, габаритные громоздкие объекты.

Oderiy O. V.,
doctor of legal sciences, associate professor
(Donetsk law Institute of the MIA of Ukraine)

ORGANIZATIONAL COMPLICATIONS OF BEHAVIOR WITH OVERALL BULKY OBJECTS THAT IS EDUCED DURING RPE

Taking into account position of criminal code of practice of Ukraine (in 2012) problem questions that arise up on the initial stage of pre-trial investigation of criminal offences against an environment, offered ways of their decision, are considered in the article. In particular, an accent is done on permission of questions into that an investigator runs at examination of site of occurrence at the exposure of overall bulky objects. On the example of investigation of crimes against a natural environment an idea is grounded, that in practice organizational complications take place in the economy of those materials (material proofs) : a) that contain tracks of criminal offence; б) in regard to that an owner is not set or an owner on a concrete moment is not the side of criminal production. On this basis an investigator is orientated on the order of judicial registration of the materials (material proofs) withdrawn during examination of objects of ecological crime.

Keywords: investigator, initial stage of pre-trial investigation, criminal offences against a natural environment, examination of site of occurrence, overall bulky objects.

Надійшла до редколегії 15.06.2016

УДК 343.14 : 347.14

Павлова Наталя Валеріївна,
кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний університет внутрішніх
справ)

ДОПУСТИМІСТЬ У СУДІ ДОКАЗІВ, ОТРИМАНИХ ДО НАБРАННЯ ЧИННОСТІ КПК УКРАЇНИ 2012 РОКУ

У статті розглядаються окремі аспекти допустимості, належності, достовірності, достатності та законності отримання доказів під час досудового розслідування, у тому числі і в порядку КПК України 1960 року, їх оцінки судом згідно з перехідними положеннями чинного КПК України під час судового розгляду, а також значення засад презумпції невинуватості, безпосередності дослідження показань, речей і документів, рівності перед законом та судом.

Ключові слова: допустимість, належність, достовірність, достатність доказів; засади презумпції невинуватості, безпосередності дослідження показань, речей і документів, рівності перед законом та судом.

Постановка проблеми. Згідно зі ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), однією зі складових завдань кримінального судочинства є охорона прав і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також вимога, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинний не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу. Для забезпечення вказаних завдань законодавець покладає на суб'єктів кримінального процесу певні обов'язки та визначає їх права. Керівними ж положеннями для закріплення завдань кримінального судочинства, побудови його стадій, окремих проваджень, інститутів є засади, що визначені статтею 7 КПК України. Саме вони є запорукою захисту прав і свобод людини і громадянина, а також врегулювання діяльності органів, які ведуть кримінальне провадження.

Втім, іноді трапляється порушення цих засад, а завдання кримінального судочинства не завжди співпадають з інтересами всіх сторін провадження. Суб'єкти можуть перешкоджати досягненню визначених законом завдань шляхом невиконання процесуальних обов'язків чи зловживання наданими правами, що зумовлює судову тяганину при вирішенні питань щодо допустимості тих чи інших доказів та стає на заваді прийняття судом кінцевого рішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо дослідження доказів, а також дотримання засад кримінального процесу при їх збиранні та оцінці за різних часів привертало увагу багатьох вчених-процесуалістів, а саме: Ю. М. Грошевого, П. А. Лупинської, О. Р. Михайленка, М. М. Михеєнка, С. М. Стахівського, І. Я. Фойницького. На сучасному етапі науковою розробкою зазначених питань займаються В. П. Гмирко, Л. М. Лобойко, В. В. Рожнова, Л. Д. Удалова, Т. Г. Шаповалова, М. Е. Шумило та інші. Вказані автори зробили чималий внесок як у теорію кримінального процесу, так і у практику його застосування. Але все ж таки деякі питання щодо оцінки та допустимості судом доказів, що були отримані в ході досудового розслідування до набуття чинності КПК України 2012 року, потребують свого додаткового дослідження та уваги.

Метою статті є аналіз норм та перехідних положень чинного КПК України щодо здійснення кримінального судочинства з питань доказів, у тому числі й отриманих під час досудового розслідування в порядку КПК України 1960 року, а також їх оцінка судом при

прийнятті кінцевого судового рішення згідно з нормами чинного КПК України з питань допустимості, належності та дотримання засад кримінального судочинства. А також надання пропозицій щодо удосконалення певних положень КПК України.

Виклад основного матеріалу. Положення, що міститься у ч. 2 ст. 9 КПК України, зобов'язує слідчого та прокурора всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують обвинуваченого, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень[1].

Тим часом іноді процесуальні дії та рішення слідчого і прокурора під час проведення досудового розслідування викликають певні сумніви в їх об'єктивності та неупередженості встановлення обставин кримінального правопорушення і спрямовані лише на викриття обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення.

З цього приводу досить прямо висловлюється Ю. П. Гармаев, який стверджує, що одним із важливих завдань, які вирішуються в судовому розгляді, є захист обвинувальних доказів, допустимість яких викликала чи може викликати сумніви у суду. Не завжди у державного обвинувача можуть бути відповідні законні аргументи та дії щодо захисту таких доказів [2, с. 33].

Вказаний факт, по-перше, призводить до судової тяганини та складності прийняття кінцевого рішення, по-друге, порушує засаду змагальності сторін у поданні ними до суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості. Так, згідно з ч. 2 ст. 22 КПК України, сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених цим Кодексом [1]. Отже, законодавець не надає перевагу будь-якій стороні, а передбачає рівне та самостійне обстоювання своїх інтересів як стороною обвинувачення, так і стороною захисту. Водночас суд, зберігаючи об'єктивність та неупередженість, повинен створити необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків.

Обов'язок неупереджено підходити до збирання доказів покладається і на сторону обвинувачення. Про це свідчить редакція ч. 2 ст. 9 КПК України, згідно з якою прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень [1].

Варто зазначити, що нерідко ця засада ігнорується стороною обвинувачення, яка спрямовує свою діяльність переважно в сторону викриття особи, замовчуючи при цьому про обставини, які можуть свідчити на користь підозрюваного (обвинуваченого). Це призводить до того, що помилки, допущені у процесі досудового розслідування, можуть бути настільки істотними, що виключають ефективність будь-якої спроби врятувати їх з позиції допустимості.

Не зовсім коректною є позиція деяких науковців, які вважають, що у випадку, якщо сторона обвинувачення виявила і подала суду аргументовані докази на користь неістотності або істотності тієї чи іншої помилки, порушення закону, державний обвинувач повинен домогтися визнання таких доказів [2, с. 32].

У цьому контексті слід пригадати минулу судову практику, коли суд повинен був прийняти рішення по справі, в якій обвинувачення ґрунтувалося тільки на підставі явки з повинною, показань обвинуваченого та результатів проведення відтворення обстановки та обставин події. По суті, першоджерелом, яке у теорії доказів називають ще первісним доказом [3, с. 110], було показання підозрюваного (обвинуваченого). Всі інші докази були похідними, оскільки відтворювали (а деяких випадках дублювали) зміст першоджерела.

Тобто фактична обставина впливає на джерело доказу (свідомість людини, предмет) і певним чином відображається в ньому.

Допустимість та достовірність похідних доказів прямо залежить від допустимості та достовірності первинних процесуальних джерел доказування. І, якщо обвинувачений в суді відмовлявся від показань, ламалася вся схема, оскільки першоджерело втрачало своє доказове значення. «Крихкість» такої доказової моделі призводила до нескінченного повернення справ на додаткове розслідування. Або приймалося кінцеве судове рішення всупереч всебічності, повноти та об'єктивності встановлення всіх обставин справи, враховуючи кон'юнктурні інтереси з боку обвинувачення.

Як свідчить практика, деякі судді дотепер не можуть прийняти кінцевого рішення по справах, які ґрунтуються на доказах, отриманих до набуття чинності КПК України 2012 року [4].

Згідно з п. 10 Перехідних положень КПК 2012 року, «кримінальні справи, які до дня набуття чинності цим Кодексом не направлені до суду з обвинувальним висновком, постановою про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, постановою про направлення справи до суду для вирішення питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності розслідуються, надсилаються до суду та розглядаються судами першої, апеляційної, касаційної інстанції і Верховним Судом України згідно з положеннями цього Кодексу» [1].

Втім, у судових провадженнях ще знаходиться чимала кількість кримінальних справ, які до дня набрання юридичної сили чинним КПК, не були направлені до суду з обвинувальним висновком. Провадження у них було закінчено вже після набуття Кодексом 2012 року чинності, а обвинувальний акт направлявся до суду із доказами, які були отримані у процесуальному порядку, передбаченому КПК України, який вже втратив свою чинність.

З цього приводу нерідко постають питання. Зокрема, чи має право сторона обвинувачення посилатися при складанні обвинувального акту на такі докази і брати їх за основу. По-друге, чи має право суд при постановленні судового рішення враховувати показання, надані особою у явці з повинною та під час її допиту як підозрюваного, проведення з такою особою відтворення обстановки та обставин події злочину. По-третє, як повинен діяти суддя, якщо в судовому засіданні така особа відмовляється від раніше наданих нею свідчень. Особливої актуальності набуває питання, чи є такі фактичні дані, отримані в ході досудового розслідування, допустимими доказами.

На перший погляд відповідь міститься у пункті 8 Перехідних положень КПК України, згідно з якими допустимість доказів, отриманих до набрання ним юридичної сили, визначається у порядку, що діяв до набрання чинності цим кодексом», тобто за КПК України 1960 року [1].

А проте слід наголосити, що законодавець одразу не в змозі врахувати всі особливості застосування перехідних положень відповідно до практики кримінального провадження, яка до цього часу існувала. Особливо, коли новими положеннями скасовуються окремі норми щодо доказів та доказування. Вказане зумовлює необхідність здійснити екскурс в минуле і проаналізувати положення КПК України 1960 року, що стосуються доказів та їх властивостей.

Для встановлення, чи були показання підозрюваного (обвинуваченого) та протокол відтворення обстановки та обставин події допустимими як докази у кримінальному провадженні, необхідно визначити законодавчо встановлені підстави, порядок та умови, необхідні для їх збирання саме на той час, коли вони були зафіксовані та одержані. Звичайно, якщо слідчим був порушений встановлений законом порядок їх збирання, такі докази не вважалися допустимими і не могли бути підставою для прийняття процесуальних рішень.

Звертаючись до ст. 65 КПК України 1960 року, можна побачити, що доказами у кримінальній справі були будь-які фактичні дані, на підставі яких у визначеному законом порядку орган дізнання, слідчий і суд встановлюють наявність або відсутність суспільно небезпечного діяння, винність особи, яка вчинила це діяння, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. Ці дані встановлюються показаннями свідка, показаннями потерпілого, показаннями підозрюваного, показаннями обвинуваченого, висновком експерта, речовими доказами, протоколами слідчих і судових дій, протоколами з відповідними додатками, складеними уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових заходів, та іншими документами [5].

Зі змісту ст. ст. 73, 74 цього ж КПК витікає, що підозрюваний, обвинувачений має право давати показання з приводу обставин, що стали підставою для затримання або застосування запобіжного заходу, за пред'явленням йому обвинуваченням, а також з приводу всіх інших відомих йому обставин у справі і доказів, що є у справі. Визнання підозрюваним, обвинуваченим своєї провини могло бути покладено в основу обвинувачення лише при підтвердженні цього визнання сукупністю доказів, що є у справі.

Стаття 67 КПК України 1960 року також регламентувала, що суд, прокурор, слідчий і особа, яка провадить дізнання, оцінюють докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному і об'єктивному розгляді всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом. Ніякі докази для суду, прокурора, слідчого не мали наперед встановленої сили [5].

З цього видно, що показання підозрюваного, обвинуваченого повинні підлягати обов'язковій перевірці, а визнання підозрюваним, обвинуваченим своєї провини може бути покладено в основу обвинувачення лише при підтвердженні цього визнання сукупністю доказів.

Про допустимість таких доказів в КПК України 1960 року чомусь не згадується. І, як показує аналіз його положень, на законодавчому рівні поняття «допустимість» та «належність» доказів закріплено не було.

Хоча у теорії кримінального процесу властивості доказів давно визначені. Так, доказ має бути отриманий належним суб'єктом, який наділений повноваженнями проводити процесуальну дію, під час якої отриманий доказ; важливі для справи фактичні дані мають бути одержані зі встановлених законом джерел, що можна перевірити; доказ має бути отриманий із дотриманням порядку проведення процесуальної дії; під час отримання доказів мають бути дотримані вимоги закону щодо фіксації перебігу та результатів процесуальної дії тощо. Докази, одержані з грубим порушенням норм КПК, що регулюють процес доказування, конституційних та інших прав громадян, а особливо – у результаті злочинного нехтування нормами, які визначають умови і порядок збирання та перевірки доказів та їхніх джерел, є недопустимими [6, с. 26].

На відміну від КПК України 1960 року, у статті 85 чинного КПК України законодавець вже закріпив таку властивість, як «належність», визначивши належними доказами ті, які прямо чи опосередковано підтверджують існування або відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для справи, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів. У статті 86 чинного КПК України законодавець уперше надав дефініцію «допустимість доказу», зазначивши, що доказ визнається допустимим, якщо він отриманий в порядку, встановленому цим Кодексом. Відповідно до ч. 2 цієї ж статті недопустимий доказ не може бути використаний під час прийняття процесуальних рішень, на нього не може посилатися суд під час ухвалення рішення.

На нашу думку, прогресивним кроком стало чітке визначення у статті 87 КПК України підстав недопустимості фактичних даних як доказів. Так, згідно з частиною першою вказаної статті, недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного пору-

шення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини.

Виходячи зі змісту ч. 2 ст. 87 КПК України, недопустимими вважаються фактичні дані, отримані внаслідок: 1) здійснення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду, але проведені без такого; 2) отримання доказів внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження; 3) порушення права особи на захист; 4) отримання показань чи пояснень від особи, яка не була повідомлена про своє право відмовитися від давання показань та не відповідати на запитання, або їх отримання з порушенням цього права тощо.

Недопустимість обґрунтування обвинувачення особи у вчиненні злочину на доказах, одержаних незаконним шляхом, закріплена і в Конституції України. Відповідно до ч. 3 ст. 62 Конституції України всі сумніви щодо доведеності вини особи, які не можна усунути в порядку, встановленому КПК, тлумачаться на користь цієї особи [7]. Можна погодитися, що це твердження виступає вагомим аргументом на користь підозрюваного (обвинуваченого).

Даючи офіційне тлумачення положення ч. 3 ст. 62 Конституції України, Конституційний Суд України також виходить з того, що обвинувачення особи у вчиненні злочину не може ґрунтуватися на доказах, одержаних унаслідок порушення або обмеження її конституційних прав і свобод [8].

Верховний суд України в п. п. 19, 20 Постанови Пленуму «Про застосування конституції України при здійсненні правосуддя» від 1 листопада 1996 року за № 9 роз'яснив судам, що визнання особи винуватою у вчиненні злочину може мати місце лише за умови доведеності її вини. При цьому слід мати на увазі, що згідно зі ст. 62 Конституції обвинувачення не може ґрунтуватись на припущеннях. Пропонуючи підсудному дати пояснення щодо пред'явленого обвинувачення та відомих йому обставин справи, суд має одночасно роз'яснити йому зміст ст. 63 Конституції. Якщо під час проведення досудового слідства підозрюваному, обвинуваченому цього не було роз'яснено, показання зазначених осіб повинні визнаватися судом одержаними з порушенням закону, що має наслідком недопустимість їх використання як засобів доказування [9].

Також в п. 4 Постанови Пленуму Верховного суду України «Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина» від 30 травня 1997 року було роз'яснено судам, що при розгляді кожної справи необхідно перевіряти, чи були докази, якими органи досудового слідства обґрунтовують висновки про винність особи у вчиненні злочину, одержані відповідно до норм КПК України. Якщо буде встановлено, що ті чи інші докази були одержані незаконним шляхом, суди повинні визнавати їх недопустимими і не враховувати при обґрунтуванні обвинувачення у вирoku [10].

Таким чином, приймаючи рішення щодо визнання допустимими доказами фактичні дані, отримані під час досудового слідства за КПК України 1960 року, суд повинен здійснювати їх оцінку та приймати рішення залежно від ряду обставин. Зокрема, якщо обвинувачений під час судового розгляду заперечуватиме свою провину, посилаючись на те, що проведення відтворення обстановки та обставин події, відбирання показань під час досудового слідства здійснювалися під впливом погрози застосування насильства або безпосереднього психічного та фізичного насильства, то ці обставини обов'язково повинні перевіритися. Або встановлюється факт, що особі під час проведення досудового слідства не було роз'яснено положення статті 63 Конституції України, внаслідок чого вона свідчила проти себе. Непоодиноким за часів дії КПК України 1960 року було отри-

мання показань від особи, яка допитувалася в якості свідка, а потім була визнана підозрюваною, обвинуваченою у цьому кримінальному провадженні тощо.

При підтвердженні подібних фактів ці докази не можна визнати допустимими і на них, згідно з ст.86 КПК України, не може посылатися суд при ухваленні судового рішення у вигляді обвинувального вироку.

Якщо цього факту доведено не буде, то суд за своїм внутрішнім переконанням визнаватиме допустимість доказів, ґрунтуючись при цьому на всебічному, повному і неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюючи кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів з точки зору достатності – виходячи з меж доказування та взаємозв'язку таких доказів для прийняття відповідного процесуального рішення.

Визначаючи у статті 94 КПК України правила оцінки доказів, законодавець перелічив властивості доказів, які відомі теорії кримінального процесу. Проте, приділивши достатню увагу (у ст. ст. 85, 86 КПК України) таким властивостям, як належність та допустимість, законодавець лише частково згадує, у контексті опису належності доказів, про достовірність і загалом не визначає окремою нормою теоретичні положення меж достатності.

А проте у нормах ст. 284 КПК, яка визначає підстави закриття кримінального провадження пунктом третім, прямо передбачено, що однією з таких підстав є «Не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримати».

Тому доцільно КПК України доповнити нормою, яка б регламентувала теоретичні положення щодо достатності доказів у кримінальному судочинстві, а саме: «Обсяг достатності чи недостатності доказів у кримінальному провадженні визначається судом, виходячи з меж доказування, згідно із законодавством та з урахуванням особливих порядків кримінального провадження, передбачених VI розділом цього кодексу».

Якщо в ході здійснення оцінки доказів у судді виникли сумніви хоча б щодо однієї властивості, він повинен керуватися п. 4 ст. 17 КПК України та ч. 3 ст. 62 Конституції України, якими передбачено, що усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь такої особи. Сумніви визнаються в тих випадках, коли зібрані у кримінальному провадженні докази не дозволяють зробити однозначний висновок про винуватість чи невинуватість особи, а передбачені законом засоби та способи збирання доказів вичерпані.

У той же час ототожнювати сумніви в доведеності вини та факти порушення закону не можна. Так, якщо надані фактичні дані викликають сумніви, їх можна визнати доказами за умов підтвердження іншими даними. Отримання фактичних даних у незаконний спосіб зумовлює визнання їх недопустимими.

Як уже зазначалося, кримінальні справи, які до дня набрання чинності цим кодексом не направлені до суду з обвинувальним висновком, розслідуються, надсилаються до суду та розглядаються судами першої, апеляційної, касаційної інстанції і Верховним Судом України згідно з положеннями КПК України 2012 року. З цього виходить, якщо у кримінальному провадженні стосовно особи було складено обвинувальний акт вже після вступу в дію чинного КПК, приймати судові рішення суд має право, керуючись положеннями чинного кримінального процесуального кодексу.

Згідно з п. 3 ст. 373 КПК України, обвинувальний вирок суду не може ґрунтуватися на припущеннях і ухвалюється за умови доведення у ході судового розгляду винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення. Рішення суду повинно бути обґрунтоване, тобто ухвалене на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час досудового розгляду та оцінених судом.

Вагомим аргументом щодо сумнівності допустимості доказів, отриманих за часів КПК України 1960 року, є засада безпосередності дослідження показань, речей і докуме-

нтів. Так, відповідно до ч. 1 ст. 23 КПК України, суд повинен досліджувати докази безпосередньо. Частина 2 тієї ж статті наголошує, що не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду.

До того ж у п. 4. ст. 95 КПК України акцентується, що суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання. Суд не має права обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них [1].

Отже, якщо, окрім показань особи про визнання ним вини та протоколу відтворення обстановки та обставин події, ніяких фактичних даних отримано не було і така особа в суді відмовляється від раніше наданих нею показань, однозначно суд повинен прийняти рішення на користь обвинуваченого (підсудного) у вигляді виправдувального вироку. За таких обставин матиме місце факт не встановлення достатніх доказів для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримання.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, необхідно зазначити, що, по-перше, фактичні дані повинні визнаватися судом недопустимими на будь-якому етапі судового розгляду при наявності обставин, передбачених ст. 87 КПК України. По-друге, здійснюючи судочинство з урахуванням перехідних положень КПК України та аналізуючи надані суду докази з позиції їх допустимості, належності, достовірності, суд повинен враховувати, якщо обвинувачений заперечує свою вину, посилаючись на те, що надання ним слідству доказів здійснювалися під впливом застосування до нього фізичного, психічного насильства чи погроз його застосування, або ж йому під час проведення досудового слідства не було роз'яснено положення статті 63 Конституції України, внаслідок чого особа свідчила проти себе, то ці обставини обов'язково повинні судом перевіритися.

І останнє, доцільно КПК доповнити нормою, яка б регламентувала теоретичні положення щодо достатності доказів у кримінальному судочинстві, а саме: «Обсяг достатності чи недостатності доказів у кримінальному провадженні визначається судом, виходячи з меж доказування, згідно з законодавством та з урахуванням особливих порядків кримінального провадження, передбачених VI розділом цього кодексу».

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України, 2013, № 9-10, ст. 88, із змінами, внесеними згідно із Законом України від 07.10.2014 р. – № 1689-VII, ВВР. – 2014. – № 46. – Ст. 2046.

2. Гармаев Ю. П. Устранение сомнений в допустимости доказательств / Ю. П. Гармаев // Законность. – 2011. – № 5. – С. 29–33.

3. Грошев Ю. М. Докази і доказування у кримінальному процесі / Грошев Ю. М., Стахівський С. М. – Київ : КНТ, Видавець Фурса С. Я., 2006. – 272 с.

4. Вищий Спеціалізований Суд України: узагальнення судової практики щодо розгляду слідчими суддями клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження від 07.02.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.

5. Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон України від 28 грудня 1960 року // ВВР Української РСР. – 1961. – № 2.

6. Шевченко Т. Б. До питання про докази у кримінальному судочинстві / Шевченко Т. Б., Бортновська З. П., Солоткий С. А. // Вісник Верховного Суду України. – 2009. – № 11. – С. 26.

7. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р., № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення ч. 3 ст. 62 Конституції України від 20.10.2011 р. № 12-рп/2011 (№ 1-31/2011) [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-11>.

9. Про застосування Конституції Україна при здійсненні правосуддя : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996р №9 // Юридичний вісник України. – 1996. – № 48.

10. Про посилення судового захисту прав і свобод людини та громадянина : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 року № 7 // Вісник Верховного Суду України. – 1997. – № 2. – С. 2–4.

Павлова Наталья Валерьевна,
кандидат юридических наук
(Днепропетровский государственный университет
внутренних дел)

ДОПУСТИМОСТЬ В СУДЕ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ, СОБРАННЫХ ДО ВСТУПЛЕНИЯ В СИЛУ УПК УКРАИНЫ 2012 ГОДА

В статье исследуются отдельные аспекты допустимости, достоверности, принадлежности, достаточности и законности, полученных на досудебном расследовании доказательств, в том числе и в порядке, предусмотренном в КПК Украины 1960 года, их оценки судом с учетом переходных положений действующего КПК Украины во время судебного рассмотрения. Уделяется внимание принципам презумпции невиновности; непосредственного исследования показаний, вещей, предметов, документов; равенства перед законом и судом.

Ключевые слова: допустимость, принадлежность, достоверность, достаточность доказательств; принципы презумпция невиновности, непосредственности исследования показаний, вещей, предметов, документов; равенство перед законом и судом.

N. Pavlova,
candidate of legal Sciences,
(Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs)

ADMISSIBILITY OF EVIDENCE OBTAINED BEFOR THE ENACTMENT OF CRIMINAL PROCEDURE CODE 2012

The article deals with some aspects of admissibility, relevance, reliability, adequacy and legality of obtaining evidence in pre-trial investigations, including the Criminal Procedure Code of Ukraine in 1960, their evaluation by the court under the transitional provisions of the current Code of Ukraine during the trial. The attention is paid to the principles of presumption of innocence; direct study of testimony, things and documents; equality before the law and the court. There are cases when there is a violation of these principles.

There are subjects may impede the achievement of objectives established by law through failure or abuse of procedural obligations granted the right that leads to litigation in matters concerning the admissibility of certain evidence and precluded the court the final decision. There is the attention that sometimes the proceedings and decisions of the investigator and prosecutor during the preliminary investigation, raises some doubts about their objectivity and impartiality of inquiries of criminal offenses and are solely intended to expose the accused with a criminal offense.

This leads to the fact that mistakes made in the pre-trial investigation may be so significant that exclude the effectiveness of any attempt to save them from a position of admissibility.

The context took place in the Ukrainian jurisprudence, when the court had to decide the case in which the charge was based only on the basis of confessions, testimony of the accused and the results of the reconstructions of the crime scene. But if the accused refused in court testimony, broke the whole scheme as the source lost its probative value. Active legal analysis of the provisions of Criminal Procedure Code of Ukraine 1960 and the current Criminal Procedure Code of Ukraine on the basis of which offered solutions to issues related to adoption of the final decision in the case, based on evidence obtained before the enactment of the Criminal Procedure Code of Ukraine 2012.

There is positively evaluated in the current consolidation of the Criminal Procedure Code of Ukraine evidence of such properties as identity and admissibility and clear definition in Article 87 of the Code grounds inadmissibility data as evidence.

On the other hand is observed that the legislator does not define a separate rule theoretical position limits sufficiency. Proposed Criminal Procedure Code of Ukraine supplemented the norm that would regulate the theoretical principles concerning the sufficiency of evidence in criminal proceedings, such as: "The volume of sufficiency or insufficiency of evidence in criminal proceedings determined by the court based on the limits of proof under the law and subject to special orders criminal proceedings provided chapter VI of the Code."

Keywords: *admissibility, accessories, reliability, the sufficiency of the evidence. The principle of presumption of innocence; direct study of testimony; equality before the law and the court.*

Надійшла до редколегії 15.06.2016

УДК 343.122

Пилипенко Дмитро Олексійович,
кандидат юридичних наук
(Донецький юридичний інститут МВС України)

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОТЕРПІЛИМ ПРАВА МАТИ ПРЕДСТАВНИКА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

У статті досліджено кримінальні процесуальні умови використання потерпілим права мати представника у кримінальному провадженні. Розглянуто правові умови реалізації цього права як юридичною особою, так і фізичною особою потерпілого, відокремлено окремі процесуальні особливості зазначених процесуальних умов. Звернуто увагу на певній правовій диспропорції у визначенні умов користування послугами представника (захисника) потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим у кримінальному провадженні.

Ключові слова: інститут представництва у кримінальному провадженні, права потерпілого, юридична особа потерпілого, фізична особа потерпілого, дисбаланс нормативного визначення використання права мати представника.

Постановка проблеми. Визначаючи процесуальний статус потерпілого у кримінальному процесі, законодавець окремою нормою закону визначив права, які цей учасник має упродовж кримінального провадження (ст. 56 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК)). Одним із прав потерпілого в межах кримінального провадження є можливість мати представника та в будь-який момент кримінального провадження відмовитися від його послуг (п. 8 ч. 1 ст. 56 КПК). Окремі правові аспекти реалізації цього права потерпілого у кримінальному провадженні є достатньо суперечливими у контексті визначення його не лише нормами КПК, а й іншими нормативними актами, що регулюють застосування інституту представництва у кримінальному провадженні. Ці аспекти стосуються як суб'єктного складу представників потерпілих, так і процесуальних умов їх участі у кримінальному провадженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані із реалізацією потерпілим права на представництво особистих інтересів у кримінальному провадженні, досліджувались у наукових роботах таких вчених, як: Л. А. Гарбовський, О. П. Герасимчук, С. В. Давиденко, О. П. Кучинська, А. В. Молдован, В. В. Навроцька, Н.Є. Петрова, Н. Б. Федорчук, Л. І. Шаповалова, В.П. Шибіко та інші.

Метою даної статті є аналіз чинного вітчизняного законодавства у сфері використання інституту представництва у кримінальному провадженні України, що дозволить збалансувати нормативні умови забезпечення права на представника між юридичною та фізичною особою потерпілого, а також позитивно вплине на врівноваженість правових положень щодо користування послугами представника (захисника) між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим.

Виклад основного матеріалу. Визначене Конституцією України (далі – КУ) положення щодо рівності усіх людей у своїй гідності та правах (ст. 21 КУ) знайшло відображення у чинному КПК. Так, у ч. 2 ст. 22 КПК зазначається, що сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених цим Кодексом. Проте, проводячи порівняльний аналіз наявних, відповідно до чинного

КПК, прав учасників кримінального провадження, які обстоюють особистий інтерес у справі, простежується певне законодавче розбалансування щодо можливості використання вказаними суб'єктами своїх процесуальних прав. Вказане негативне явище можна виявити під час розгляду питання щодо реалізації права користуватись послугами представника у кримінальному провадженні фізичною та юридичною особою потерпілого, а також під час порівняльно-правового аналізу використання цього права потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим.

За новим КПК, прийнятим у 2012 році, розширився перелік осіб, які можуть визнаватись потерпілими у кримінальному провадженні. Так, новелою зазначеного закону стало те, що потерпілим у кримінальному провадженні, поруч із фізичною особою, може також визначатись юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Саме на порівнянні окремих елементів процесуального статусу потерпілого як юридичної та фізичної особи, у контексті реалізації ними права на використання послуг представника у кримінальному провадженні, слід зупинитись окремо.

Отже, одним із обов'язкових елементів процесуального статусу юридичної та фізичної особи потерпілого, що відповідно забезпечує більш якісну реалізацію комплексу прав зазначених осіб, є можливість користуватись допомогою представника (п. 8 ч. 1 ст. 56 КПК). Однак процесуальна можливість використовувати допомогу представника юридичною та фізичною особою потерпілого має певні нормативні відмінності між собою. Згідно із ч. 1 ст. 58 КПК представником фізичної особи потерпілого може бути особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником. Враховуючи зміст ст. 45 КПК, захисником потерпілого як фізичної особи у кримінальному провадженні є адвокат, відомості про якого внесено до Єдиного реєстру адвокатів України та стосовно якого у зазначеному реєстрі не містяться відомості щодо зупинення або припинення права на зайняття адвокатською діяльністю. Натомість, відповідно до ч. 2 ст. 58 КПК, представниками потерпілого як юридичної особи можуть виступати: 1) керівник юридичної особи; 2) інша особа, уповноважена законом або установчими документами; 3) працівник юридичної особи за довіреністю; 4) адвокат. Отже, зазначений перелік осіб, які мають право представляти інтереси потерпілого як юридичної особи, є значно ширшим за аналогічні права потерпілого як фізичної особи.

Слід нагадати, що згідно із ст. 52 КПК від 1960 року представниками потерпілого могли бути адвокат, близькі родичі, законні представники, а також інші особи за постановою особи, яка провадить дізнання, слідчого, судді або ухвалою суду. Постає питання: з чим пов'язана подібна диспропорція та суттєве обмеження переліку осіб, які у кримінальному провадженні можуть представляти інтереси потерпілого як фізичної особи? Відповідь на це питання слід шукати у змісті Концепції реформування кримінальної юстиції України, затвердженої Указом Президента України № 311/2008 від 08.04.2008 року.

Одним із ключових принципів цієї концепції є посилення захисту прав та інтересів потерпілого. Згідно з цим положенням у змісті чинного КПК України, законодавець намагався якомога повніше забезпечити захист прав потерпілих фізичних осіб, поклавши цей тягар виключно на кваліфікованих спеціалістів-юристів, що виступають адвокатами. Нормами КПК від 1960 року цілком дозволялась участь у кримінальному провадженні у якості представників потерпілого осіб, які не мали необхідної правової кваліфікації, що негативно впливало на якість представництва постраждалих від злочинних дій. Через це крок авторів чинного КПК України є позитивним зрушенням у напрямку забезпечення захисту прав осіб, які постраждали внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

Аналізуючи положення чинного кримінального процесуального законодавства, доцільно зазначити, що положення ст. 56 КПК щодо права потерпілого мати представника не містить будь-якого роз'яснення з приводу практичної реалізації цього положення. Не важко передбачити, що за реалізацію цього права відповідатиме особисто потерпілий, оскільки

ки закон, у свою чергу, жодним чином не обтяжує відповідних посадових осіб (прокурора, слідчого, суддю тощо) щодо забезпечення реалізації вказаного права потерпілого. Так, у ст.ст. 48 та 49 КПК не закріплено правових умов щодо залучення до кримінального провадження особи представника потерпілого. Лише одна норма в цьому випадку теоретично могла б дати надію потерпілому щодо надання допомоги йому з боку держави у вирішенні цього питання. Цієї нормою є останній пункт ч. 1 ст. 49 КПК України, де зазначається, що захисник може бути залучений слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом у випадках, передбачених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги. Однак детальний аналіз чинного законодавства дозволяє дійти висновку, що і ця норма закону жодним чином не стосується захисту прав та інтересів потерпілого під час кримінального провадження.

Так, відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу», цей різновид правової допомоги поділяється на первинну та вторинну правову допомогу. Відповідно до ч. 2 ст. 7 цього закону, первинна правова допомога включає такі види послуг: 1) надання правової інформації; 2) надання консультацій і роз'яснень з правових питань; 3) складання заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім документів процесуального характеру); 4) надання допомоги у забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації. Суб'єктами на право первинної правової допомоги є всі особи, які перебувають під юрисдикцією України (ст. 8 ЗУ «Про безоплатну правову допомогу»), відповідно до цього переліку також належать особи, які є потерпілими від кримінальних правопорушень у рамках вітчизняного кримінального процесу [1].

Заслугує на особливу увагу положення закону щодо надання вторинної правової допомоги, тому що цей вид державної гарантії забезпечує використання права на безоплатну правову допомогу адвоката у межах кримінального провадження. Зазначений вид правової допомоги полягає у наданні таких послуг: 1) захист від обвинувачення; 2) здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; 3) складання документів процесуального характеру (ч. 2 ст. 13 ЗУ «Про безоплатну правову допомогу»). Однак цей вид правової допомоги не стосується особи потерпілого у вітчизняному кримінальному процесі, оскільки він не належить до категорії осіб, на яких відповідно до ст. 14 зазначеного закону розповсюджується вказаний вид державної гарантії. Винятком у цьому випадку є лише особи, зазначені у пп. 1, 2 ч. 1 ст. 14 закону (малозабезпечені громадяни, інваліди, діти-сироти та ін.). Таким чином, враховуючи зазначене, під час кримінального провадження потерпілий може сподіватись лише на отримання безкоштовних консультаційних послуг у рамках первинної правової допомоги від відповідних суб'єктів зазначених у ст. 9 ЗУ «Про безоплатну правову допомогу». Подальша участь представника потерпілого у справі цілком залежатиме лише від позиції потерпілого та його матеріального стану, оскільки залучатиметься представник (захисник) виключно за кошти постраждалої особи. Це положення вітчизняного законодавства, на нашу думку, є щонайменше не справедливим до потерпілого. Таким чином, слід цілком погодитись із Шаровим Д.В., який наголошував, що на сьогодні потерпілий, на відміну від обвинуваченого, не володіє яким-небудь реальним правом на участь у справі адвоката як представника потерпілого [5, с. 135].

Одним із основних принципів згаданої Концепції реформування кримінальної юстиції України є забезпечення рівності всіх перед законом та процесуальної рівності сторін у кримінальному провадженні. Це положення, безперечно, має також стосуватись процесуальної рівності потерпілих юридичних та фізичних осіб, які належать до представників однієї сторони в кримінальному провадженні – сторони обвинувачення. Гарантії держави щодо представництва інтересів зазначених осіб мають бути рівними та забезпечувати існування дієвого механізму для відстоювання своїх прав та інтересів у національному кримі-

нальному процесі. Отже, потерпілий, будь то юридична або фізична особа, мають бути наділені рівними правами користування послугами представника. Цю ситуацію, на нашу думку, можна вирішити двома способами. Перший – це можливість у рамках вітчизняного кримінального процесу безоплатно користуватись допомогою представника як фізичній, так і юридичній особі потерпілого. Другий – це повернення в новий КПК положень ст. 52 КПК від 1960 року щодо переліку осіб, які могли виступати представниками фізичної особи потерпілого. Перший варіант вирішення цього питання виглядає більш прийнятним та є доцільним впровадження у кримінальне процесуальне законодавство норм, які забезпечуватимуть можливість потерпілому користуватись безоплатною та кваліфікованою юридичною допомогою представника у кримінальному провадженні. У контексті цього питання слід цілком погодитись із позицією О.П. Кучинської, яка пропонує внести зміни до чинного кримінального процесуального закону з тим, щоб у разі необхідності потерпілий забезпечувався безкоштовною юридичною допомогою представника (адвоката) за рахунок держави [3, с. 10].

Положення Концепції реформування кримінальної юстиції України щодо забезпечення рівності всіх перед законом та процесуальної рівності сторін у кримінальному процесі впроваджує у вітчизняне кримінальне судочинство основні права, свободи людини і громадянина, закріплені в розділі II КУ. У рамках цього слід виділити свободу та рівність усіх людей у своїй гідності та правах (ст. 21 КУ), та право кожного на правову допомогу (ст. 59 КУ). Однак практична реалізація цих конституційних положень позначається не лише диспропорцією процесуальної можливості користування допомогою представника для юридичної та фізичної особи потерпілого. Ще більша дисгармонія з цього питання спостерігається під час порівняння процесуальної можливості користування допомогою представника потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим. Так, у п. 2 ч. 1 ст. 49 КПК визначена можливість підозрюваного (обвинуваченого) безоплатно користуватись допомогою захисника. При цьому вказане право на користування допомогою представника кореспондується в обов'язок слідчого, прокурора, слідчого судді та суду забезпечити участь захисника у кримінальному провадженні. Крім того у ч. 3 ст. 46 КПК зазначено, що захищати та відстоювати права обвинуваченого у кримінальному провадженні можуть до п'яти захисників. Подібними «правовими привілеями», на жаль, не може користуватись потерпілий, оскільки законом це не передбачено. Така нормативна диспропорція у регулюванні прав учасників кримінального провадження неодноразово піддавалась критиці з боку науковців. Так С.В. Колдін справедливо зазначав, що у кримінальному процесі підсудний має право користуватися послугами захисника на передбачених законом підставах безкоштовно, а потерпілий позбавлений цього права, що є неприпустимим [2, с. 186]. Участь захисника (адвоката) потерпілого у кримінальному процесі має забезпечуватись за аналогією до права користуватись допомогою захисника, наданого законом підозрюваному (обвинуваченому) [4, с. 73]. Слушною з цього приводу є позиція В.П. Шибіка, які стверджував, що в інтересах забезпечення своєчасного початку захисту законних інтересів потерпілого, залучення представника, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані здійснити після роз'яснення процесуальних прав потерпілому, у тому числі права мати представника, якщо потерпілий звернувся з клопотанням про залучення представника, надати йому можливість самостійно запросити представника або ж на прохання потерпілого запросити адвоката, з яким потерпілий, у разі його згоди, може укласти угоду про представництво у кримінальному провадженні. Якщо потерпілий не має достатніх коштів для залучення представника, то вирішити питання про надання йому безоплатної правової допомоги через відповідний центр надання такої допомоги [6].

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що на сьогодні у чинному кримінальному процесуальному законодавстві містяться певні нормативні особливості щодо регулю-

вання інституту представництва у кримінальному провадженні. Вказані особливості – це нормативні умови, за яких право мати представника знаходить у чинному КПК досить різні процесуальні способи його реалізації. Це правове положення стосується порядку використання згаданого права юридичною та фізичною особою потерпілого. Вбачається, що законодавець має виправити цю ситуацію та закріпити у чинному кримінальному процесуальному законодавстві рівні умови для використання права на представника зазначеними учасниками кримінального провадження. Також окремого врегулювання потребують процесуальні умови використання права мати представника (захисника) потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим. Це положення цілком відповідає кримінальному процесуальній zasadі рівності перед законом і судом.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про безоплатну правову допомогу» № 3460-VI від 02.06.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3460-vi>.
2. Колдин С. В. Защита прав и законных интересов потерпевшего по Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Колдин Сергей Владимирович. – Саратов, 2004. – 235 с.
3. Кучинська О. П. Проблеми захисту прав потерпілих в кримінальному процесі України / О. П. Кучинська // Адвокат. – Київ, 2009. – № 5. – С. 10–12.
4. Чекулаев Д. П. Потерпевший в уголовном судопроизводстве: доступ к правосудию и компенсация причиненного ущерба : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Чекулаев Дмитрий Петрович. – М., 2005. – 233 с.
5. Шаров Д. В. Обеспечение прав потерпевшего в досудебном производстве (по материалам практики следователей органов внутренних дел) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Шаров Денис Васильевич. – М., 2006. – 208 с.
6. Шибіко В. П. Проблема забезпечення прав потерпілого за новим КПК України 2012 року / В. П. Шибіко // Юридичний часопис НАВС. – 2013. – № 1. – С. 307–313.

Пилипенко Дмитрій Алексеевич,
кандидат юридичних наук
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ РЕАЛИЗАЦИИ ПОТЕРПЕВШИМ ПРАВА ИМЕТЬ ПРЕДСТАВИТЕЛЯ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ УКРАИНЫ

В статье исследованы уголовные процессуальные условия использования потерпевшим права иметь представителя в уголовном судопроизводстве. Рассмотрены правовые условия реализации этого права как юридическим лицом, так и физическим лицом потерпевшего, отдельно рассмотрены процессуальные особенности указанных процессуальных условий. Обращено внимание на определенной правовой диспропорции в определении условий пользования услугами представителя (защитника) потерпевшим и подозреваемым, обвиняемым в уголовном производстве.

Ключевые слова: стороны уголовного процесса, обвинение, сторона защиты, сторона обвинения, доказательства, сбор доказательств, следователь, прокурор, суд.

D.Pilipenko,
candidat of law sciences
(Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal
Affairs of Ukraine)

REGULATORY FRAMEWORK OF VICTIM RIGHTS TO BE REPRESENTED IN CRIMINAL PROCEEDINGS UKRAINE

The article analyzes the ability of the defense to gather their own evidence. The issues about the conditions of abuse by the investigator and the prosecutor during the combination of security and prosecution functions are considered.

The first problem is characterized by the following: current criminal procedural law of Ukraine declares the right of a suspect to collect evidence and then present it to the investigator, prosecutor, investigating judge find the court.

In particular, Article 93 of the Criminal Procedure Law, says that the suspect, the accused, the advocate and the victim carry out the collection of evidence. In our opinion, such a disposition of these norms, misleads the stakeholders, including the suspect, the accused and defense counsel, because it is practically impossible to realize this right these participants of criminal proceedings.

The second, very important issue is joining functions of prosecution and defense in the person of the prosecution (prosecutor or investigator).

Thus, Section 4, paragraph 1, Article 91 of the Criminal Procedure Law states that circumstances aggravating or mitigating punishment must be proved. It excludes criminal responsibility or is a ground to close criminal proceedings. Paragraph 5 of the same standards, mutations circumstances which may be grounds for discharging of the accused person from prosecution or punishment. Thus, the legislator had misled the members of the criminal proceedings, having declared in 3/Article of criminal procedure? Code of Ukraine, functions on the side of the prosecution that are completely opposite goals.

To solve these problems it is proposed to give to the advocate of the suspect, accused the authority to conduct investigative actions with the collection of evidence, or to use the services of private detectives. To solve the second problem it is proposed to deprive the prosecution of protecting function, putting it well on the defense.

Keywords: *sides of criminal procedure, prosecution, side of defense, side of prosecution, evidence, investigator, public prosecutor, court.*

Надійшла до редколегії 15.06.2016

УДК 343.17

Шульга Андрій Олександрович,
кандидат юридичних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України)

ЩОДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ НОРМ ПРАВА УКРАЇНИ, ЯКІ РЕГУЛЮЮТЬ ПРОВАДЖЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ: МОРАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті розглядаються морально-правові проблеми невизначеності норм кримінального процесуального законодавства та інших нормативно-правових актів України, якими регулюється провадження негласних слідчих (розшукових) дій. Наголошується на тому, що ці невизначеності негативно впливають на досягнення завдань кримінального провадження, є підґрунтям для зловживань та маніпулювань з боку оперативних підрозділів, слідчого, прокурора та здатні викликати конфліктні ситуації. Вносяться пропозиції щодо покращення морально-правового сприйняття цих норм суспільством.

Ключові слова: невизначеність норм, негласні слідчі (розшукові дії), оперативні підрозділи, слідчий, прокурор, кримінальне провадження.

Постановка проблеми. У світлі глобальних перетворень, що останнім часом спіткали Україну, кримінальне процесуальне законодавство опинилося в чинниках, які відіграють вагомий роль у визначенні позитивних чи негативних тенденцій з розвитку поточної ситуації. Більшість конфліктів, котрі виникають та тривають під час з'ясування політичних або інших соціальних питань, так чи інакше проходять крізь призму кримінальної юстиції. Конфлікти, що вже давно перестали бути предметом паперових дуелей чи то взаємних словесних образ та звинувачень, перейшли у найбільш небезпечну соціальну фазу – силову, що досить часто межує з тяжкими та особливо тяжкими кримінальними правопорушеннями. У такій ситуації процес визначення справедливості у подібних відносинах досить часто перетинається із кримінальним провадженням, у якому задіяні різноманітні учасники (суб'єкти). Напевно, одні з них є просто невинними жертвами, інші зловмисниками, треті за волею обставин опиняються між одними та іншими. Отак виникає нагальна потреба не просто у з'ясуванні обставин, що мають значення для кримінального провадження, а у визначенні того морального критерію, який би зміг запевнити сторони і суспільство у справедливості тих рішень, які за результатами цього провадження приймають слідчі, прокурори та судді. Адже якщо цього не відбувається, виникає новий конфлікт, але вже між державою, в особі того правоохоронного органу, який не зміг переконати суспільство в правильності прийнятих рішень, та суспільством, на чолі якого частіше всього постають зацікавлені сторони кримінального провадження. І таких випадків за останні роки у практиці кримінального провадження України вже було безліч, багато з яких призводили майже до революційних подій. Не останню роль у цьому процесі відігравав, на нашу думку, не тільки низький рівень компетентності, моральних якостей чи професіоналізму певних посадових осіб, але і деякі невизначеності стосовно тлумачення та правозастосування норм чинного КПК України. Особливо це стосується тих норм, які регламентують провадження негласних слідчих (розшукових) дій (гл.21 КПК України), оскільки вони в системі кримінального процесуального законодавства України формують абсолютно новий інститут доказування. Втім, суттєвою проблемою для реалізації їх на практиці залишається пев-

на відсутність однозначного розуміння негласних слідчих (розшукових) дій як з боку правників-науковців, так і з боку правників-практиків.

Метою нашої статті є намагання через призму норм моральності здійснити їх правовий аналіз та внести власні пропозиції щодо покращення морально-правового сприйняття цих норм суспільством.

Об'єктом дослідження виступають норми чинного КПК України, які регламентують провадження негласних слідчих (розшукових) дій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам вивчення інституту негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні України присвятили свої роботи такі правники, як: Р. І. Балагута, В. О. Глушков, В. А. Журавель, В. М. Кузьменко, В. В. Комашко, О. В. Коваль, С. С. Кирпа, Л. М. Лобойко, Є. Д. Лук'янчиков, М. А. Погорецький, Д. П. Письменний, Є. Д. Скулиш, О. М. Сало, І. В. Сервецький, Л. Д. Удалова, В. Г. Уваров, І. І. Циліорик, М. О. Шилін, М. Є. Шумило та інші. Але їхні роботи в основному були присвячені аналізу норм КПК України, які регламентують застосування негласних слідчих (розшукових) дій, або проблемам їх тлумачення чи процедурі застосування. Ми ж у своїй статті намагаємось висвітлити моральні аспекти правової невизначеності цих норм, що, на нашу думку, тільки збагатить попередні дослідження вчених стосовно правозастосування інституту негласних слідчих (розшукових) дій.

Виклад основного матеріалу. Кримінальний процесуальний закон у главі 21 КПК України містить норми, які дають право стороні обвинувачення, зокрема слідчому та прокуророві, під час кримінального провадження, з метою отримання та перевірки доказів, самостійно або за допомогою оперативних підрозділів здійснювати заходи, які називаються негласні слідчі (розшукові) дії. Згідно з ч.1 ст.246 КПК України, негласними називаються слідчі (розшукові) дії, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених чинним КПК України. На думку Є.Д. Лук'янчикова та Б.Є. Лук'янчикова, негласні слідчі (розшукові) дії – це різновид слідчих (розшукових) дій, порядок проведення яких закріплений у процесуальному законі та які мають пізнавальну спрямованість, істотно зачіпають права та законні інтереси осіб, в необхідних випадках забезпечуються державним примусом і проводяться приховано від осіб, які не беруть участь у конкретному кримінальному провадженні [1, с.5]. Відмінність цих процесуальних дій від звичайних слідчих (розшукових) дій полягає у тому, що їх застосовують тільки тоді, коли відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб. Зрозуміло, що для боротьби зі злочинністю в сучасних умовах, надання таких можливостей правоохоронним органам було б вкрай необхідним, адже прагнення України на терен європейського правового простору потребує не лише сильного апарату щодо боротьби зі злочинністю, але і приведення методів цієї боротьби до вимог відомих міжнародно-правових актів з прав людини. Невипадково В.О.Глушков та О.А. Білічак з цього приводу зазначають, що раніше оперативно-розшукове законодавство України чітко не визначало строків проведення оперативно-розшукових заходів, підстав та порядку їх продовження. На сьогодні завдяки змінам, які відбулися у кримінальному процесуальному законодавстві, ці норми ретельно приведені у відповідність до вимог міжнародного законодавства та практики Європейського Суду з прав людини [2, с.68]. Але, зі слів правників, не дивлячись на таку тенденцію, виникає безліч питань стосовно невизначеності щодо їх правозастосування. Так, М. О. Шилін у своїй статті вказує на те, що з прийняттям восени 2012 р. нового КПК України утворилася доволі цікава і заплутана ситуація, з приводу чого у науковця виникло справедливе запитання відносно того, у чому ж полягає різниця між негласними (розшуковими) слідчими діями та оперативно-розшуковими заходами? Адже суб'єктами проведення оперативно-розшукових заходів і негласних (розшукових) слідчих дій виступають (за винятком розвідувальних органів), на думку правника, одні й ті ж самі державні інституції. Далі М.О. Шилін вказує на таку не-

визначеність, як дублювання приписів в нормах гл.21 КПК України та в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність». А саме, науковець зазначає, якщо проаналізувати зміст статей 260–264, 267–275 КПК України і ч. 1 пунктів 2, 4, 7, 8–12, 17, 20 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» в новій редакції, в яких визначається відповідно порядок проведення негласних слідчих (розшукових) дій і оперативно-розшукових заходів оперативно-розшукової діяльності, можна зробити висновок, що зазначені дії і заходи є тотожними, хоча й мають різну назву [3, с.59–60]. Про те ж саме у своїй роботі зазначає і В. О. Глушков, який наголошує на тому, що окремі статті двох взаємопов'язаних нормативних актів (тобто гл.21 КПК України та Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»), які регламентують діяльність суб'єктів оперативно-розшукової діяльності та досудового слідства, замість кореспондуючих та взаємодоповнюючих норм містять багато відверто дублюючих положень [4, с.42]. На цьому наголошує і Р. І. Балагута [5, с. 149]. Зазначена проблема, дійсно, є актуальною, адже у морально-правовому сенсі вона схиляє до думки про якусь недосконалість правової фундації щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Тому здатна з боку його учасників викликати певне занепокоєння і зайві підозри стосовно прозорості кримінального провадження. А це вже є суто моральний негативний критерій. Намагаючись уникнути різних невизначеностей стосовно правозастосування вказаних норм та подвійного тлумачення з цього приводу, керівництво органів досудового розслідування у 2012 р. розробило Інструкцію про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні [6]. В цьому документі державні органи намагаються впорядкувати процедуру застосування норм КПК України, які регламентують проведення негласних слідчих (розшукових) дій. О. В. Коваль з цього приводу пише, що Інструкція, як підзаконний акт, начебто встановлює загальні процедури та єдиний порядок організації проведення негласних розшукових слідчих дій і використання їх результатів у кримінальному провадженні. Втім, правник справедливо зазначає, що великою вадою стосовно правозастосування вказаних норм є те, що вони мають трьох-рівневий ступінь регулювання. Тобто виходить, що одного Кримінального процесуального закону тут не достатньо. Існує безліч інших нормативно-правових актів, які, крім вищезазначеної Інструкції, регулюють оперативну діяльність під час досудового розслідування. Це і Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», в якому зазначається, що проводити оперативно-розшукові дії можливо і поза межами кримінального провадження на підставі постанови про порушення оперативно-розшукової справи; це і Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», в якому йдеться про координацію під час досудового провадження із КПК України та Законом України «Про ОРД»; і Закон України «Про державну таємницю», який, зі слів О. В. Ковалю, в певних питаннях реалізації оперативної діяльності аж ні як не співвідноситься із чинним КПК України та діючою Інструкцією [7, с. 145-146]. Проаналізувавши зазначені нормативно-правові акти, стає цілком зрозуміло, що не про яку прозорість інституту негласних слідчих (розшукових) дій йтися не може, адже для того, щоб, наприклад, стороні захисту ознайомитися з матеріалами досудового розслідування у порядку, встановленому статтею 290 КПК України (відкриття матеріалів іншій стороні), їй потрібно проаналізувати всі ті закони та підзаконні акти, які ми перелічили вище. Окрім того, перевірити докази, добуті шляхом, наприклад, провадження за оперативно-розшуковою справою, стороні захисту (підозрюваному, обвинуваченому, а інколи і захиснику) практично неможливо. Безумовно, стороні захисту формально нададуть для ознайомлення матеріали, які вже містять отримані вказаним способом докази, але це будуть тільки результати отої непрозорої діяльності, що здійснювалася за допомогою оперативно-розшукових заходів. Перевірити прозорість їх формування в цьому випадку буде непросто, та і не кожний підозрюваний чи обвинувачений буде на цьому наполягати. Невипадково, розглядаючи цю проблему у своїй статті, Н. Гуменна зазначає, що

слідчий, прийнявши рішення на підставі матеріалів оперативно-розшукової діяльності щодо необхідності проведення негласних слідчих (розшукових) дій, повинен внести ці підстави у матеріали кримінального провадження. На думку Н. Гуменної, наявність у матеріалах кримінального провадження відомостей, які стали підставою для провадження вказаних вище дій, дозволить учасникам кримінального процесу контролювати процес формування доказів, законність і обґрунтованість процесуальних рішень слідчого чи прокурора [8, с. 217]. А значить – зробить його прозорим і справедливим, тобто морально допустимим. В іншому випадку – у свідомості спочатку сторони захисту, а вже потім і суспільства, напевно, сформується певний елемент недовіри до державних структур, що покликані здійснювати кримінальне провадження. Звідси, накопичуючись через велику кількість таких ось невизначеностей, пов'язаних із нормами чинного КПК, в поєднанні із певним непрофесіоналізмом та упередженістю, назріє щось на зразок конфлікту в межах процесуальних відносин, а вже потім він здатний розростися до меж соціального вибуху. А в основу причини такого негативу покладені все ж ті самі аморальні вчинки посадових осіб, що уповноважені здійснювати кримінальне провадження. І те, що ми зазначаємо в нашій статті стосовно моральної складової будь-яких соціальних відносин, зокрема в галузі кримінального провадження, дійсно, не є плодом якогось феномену поточного часу, це питання було, є і буде актуальним в подальшому. Невипадково А. Жданов, наголошуючи на небезпеці маніпулювання кримінальними процесуальними нормами, зазначає, що норми чинного КПК України дають можливість суб'єктам, які здійснюють кримінальне провадження, вчиняти маніпулювання положеннями КПК України у власних інтересах. При цьому здійснюється значний тиск на особу, без наявності реальних підстав, заради завершення кримінального провадження і передачі справи до суду. Правник скаржиться, що він, як адвокат, вважає зазначену ситуацію найбільш проблемною та небезпечною, бо в цьому разі, на його думку, неможливо належним чином надавати правову допомогу клієнтові та забезпечувати його захист від дій органу досудового розслідування [9]. Продовжуючи думку А. Жданова, слід зауважити, що така ось аморальна діяльність посадових осіб може закінчитись банальним самосудом, що вже не один раз ми мали змогу спостерігати в Україні.

Схожу занепокоєність стосовно невизначеності щодо правозастосування негласних слідчих (розшукових) дій висловлює навіть один із розробників чинного КПК України В. І. Бояров, який зазначає, що в умовах нового КПК прокурор і слідчий фактично виступають як суб'єкти оперативно-розшукової діяльності, що є нонсенсом. На думку правника, така практика призводить до зловживань, оскільки адвоката про проведення таких дій своєчасно не повідомляють. А робиться це з міркувань того, що слідчий чи прокурор побоюються реакції захисника, бо якщо правозахисник знатиме про підготовку таких негласних розшукових дій, то він може довести, що потрібні слідчим відомості можна отримати в інший спосіб [10]. У даному випадку ми знову ж таки маємо справу із суто моральною проблемою процесуальних відносин, конфліктом, який породжений невизначеностями правових норм.

Продовжуючи тему безпеки, що несе у собі невизначеність норм гл.21 КПК України, слід навести думку В.Г. Уварова, який зазначає, що дії оперативних підрозділів, котрі наділені оперативно-розшуковими повноваженнями і мають можливість проводити як «негласне проникнення до житла чи до іншого володіння особи», так і невідкладно проваджувати обшук у житловому приміщенні, породжують конкуренцію оперативно-розшукової і процесуальної діяльності, а також і можливості поєднання повноважень у цій сфері. Проте законом не закладено належних механізмів противаг проти можливих при цьому зловживань (провокацій) [11, с. 136]. Зважаючи на цю проблему, С. С. Кирпа зазначає, що поєднання в особі слідчого функцій досудового розслідування та оперативно-розшукової діяльності в змозі призвести до нівелювання гарантій у доказуванні, а також створення нерівних умов щодо збирання доказів стороною захисту. Отож він вважає таку тенденцію

не тільки неприродною, але і небезпечною [12. с. 219]. В. Богунов вважає, начебто оперативні співробітники не в захваті від того, що довели до відома слідчих перебіг та результати деяких оперативно-розшукових заходів. Більше того правник зазначає, що слідчі зіткнулися із прихованою протидією з боку оперативних співробітників. Вони не хочуть і не можуть розкривати методи, якими користуються, свої оперативні джерела, не хочуть ділитися своєю спеціальною технікою, бо вона високовартісна (деякі зразки коштують десятки тисяч доларів). А згідно з чинним КПК України, слідчий тепер має право особисто проводити негласні слідчі дії та застосовувати сили й засоби ОРД [13]. Звісно, що така негативна характеристика стану правозастосування породжена не стільки суб'єктивними якостями учасників кримінального провадження, скільки правовою невизначеністю норм чинного КПК України, можливістю створення умов конкуренції між учасниками сторони обвинувачення. Усунути таку проблему суб'єкти кримінального провадження намагаються самотужки, але методами, які самі вважають необхідними. В цьому випадку коло питань морального характеру досить щільно переплітається із правовою складовою процесуальної діяльності. Невизначеність певних норм будь-якого нормативно-правового акту завжди призводить або до правового нігілізму, або до конфлікту, який слід вирішувати тільки за допомогою справедливого суду. В даному випадку ми маємо досить унікальну ситуацію, коли невизначеність правової регламентації нівелюється підзаконними актами, що нібито здатні виправити недоліки нормативного характеру, зокрема невизначеностей, задекларованих у гл.21 КПК України.

Для вирішення проблем нормативно-правової невизначеності інституту негласних слідчих дій є декілька способів: перший – це ретельна правова ревізія зазначених вище норм, другий – це максимальне підвищення рівня моральності учасників кримінального провадження, які здійснюють цей процес. На даний момент обидва способи майже не виконані, адже їх реалізація потребує суттєвої докорінної реформи всього судочинства, на що у держави немає ані часу, ані коштів. Залишається третій спосіб, найбільш ефективний та найбільш реальний, – це максимальна прозорість кримінального провадження за участю інституту негласних слідчих (розшукових) дій. Суть цього способу полягає у тому, щоб всі ті факти, які слугували підставами, засобами та результатами негласних слідчих (розшукових) дій, були надані до суду. Якщо ці відомості мають елементи державної або іншої офіційно встановленої в державі категорії таємниці, то для цього повинен існувати спеціальний реєстр не публічних відомостей, доступ до яких мали б посадові особи, які ведуть кримінальне провадження, та захисник. З цього випливає, що захисник повинен мати допуск до конфіденційної інформації. А у кримінальних провадженнях, в яких застосовуються негласні слідчі (розшукові) дії, участь захисника повинна бути обов'язковою. На нашу думку, така постановка питання сприятиме максимальній прозорості кримінального провадження із застосуванням негласних слідчих (розшукових) дій та, відповідно, підвищенню рівня моральності всього кримінального провадження.

Список використаних джерел:

1. Лук'янчиков Є. Д. Визначення та система негласних слідчих (розшукових) дій / Є. Д. Лук'янчиков, Б. Є. Лук'янчиков // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2014. – № 1 (9) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n1/14lydsrd.pdf>.
2. Глушков В. О. Гарантії дотримання конституційних прав особи у провадженні негласних слідчих (розшукових) дій / В. О. Глушков, О. А. Білічак // Актуальні проблеми держави і права. – № 67. – 2013. – С. 65–75.
3. Шилін М. Оперативно-розшукова діяльність та негласні слідчі дії: проблеми правового регулювання у світлі нового кримінального процесуального кодексу України / М.Шилін // Вісник національної академії прокуратури України, – № 1. – 2013. – С. 59–64.

4. Глушков В. О. Актуалізація проблеми вдосконалення законодавства України про оперативно-розшукову діяльність / В. О. Глушков // Вісник Вищої ради юстиції. – № 2. – 2011. – С. 42–50 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vru.gov.ua/Docs/visnik06_05.pdf.

5. Балагута Р. І. Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми підготовки та проведення / Р. І. Балагута // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – № 1. – 2013. – С. 147–152.

6. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затверджена спільним наказом Генеральної прокуратури України, МВС України, СБ України, Міністерством фінансів України, Адміністрацією ДПС України та Міністерством юстиції України від 16 листопада 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1681/51 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>.

7. Коваль О. В. Нормативно-правове забезпечення здійснення негласних слідчих (розшукових) дій / О. В. Коваль // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: «Юридические науки». – Т. 27. – № 2. – 2014. – С. 143–147.

8. Гуменна Н. Особливості використання результатів оперативно-розшукової діяльності у розшуковій роботі слідчого / Н. Гуменна // Национальный юридический журнал: теория и практика. – Июнь 2014. – С. 214–218 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2014/3/40.pdf>.

9. Жданов А. Новий КПК очима практиків: перші підсумки застосування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.racurs.ua/343-novyuy-kpk-ochyuma-praktykiv-pershi-pidsumky-zastosuvannya>.

10. Бояров В. Новий КПК очима практиків: перші підсумки застосування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.racurs.ua/343-novyuy-kpk-ochyuma-praktykiv-pershi-pidsumky-zastosuvannya>.

11. Уваров В. Г. Проблеми негласних слідчих розшукових дій / В. Г. Уваров // Право і суспільство. – № 3. – 2013. – С. 134–140.

12. Кирпа С. С. Проведення слідчим негласних слідчих (розшукових) дій / С. С. Кирпа // Право і суспільство. – № 2. – 2013. – С. 216–221.

13. Богунов В. Негласні слідчі дії для слідчого — «золоте дно», яке адвокат здатен перетворити в пекло / В. Богунов // Закон і бізнес. – № 32–33. – 09.08. – 22.08.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/95954-neglasni_slidchi_dii_dlya_slidchogo_-_zolote_dno_yake_advoka.html.

Андрей Александрович Шульга,
кандидат юридических наук, доцент
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

О НЕОПРЕДЕЛЕННОСТИ НОРМ ПРАВА УКРАИНЫ, КОТОРЫЕ РЕГУЛИРУЮТ ПРОИЗВОДСТВО НЕГЛАСНЫХ СЛЕДСТВЕННЫХ (РОЗЫСКНЫХ) ДЕЙСТВИЙ: НРАВСТВЕННО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ

В статье рассматриваются нравственно-правовые проблемы неопределенности норм уголовного процессуального законодательства и других нормативно правовых актов Украины, которыми регулируется производство негласных следственных (розыскных) действий. Отмечается, что эта неопределенность негативно влияет на достижение заданий уголов-

ного производства, является основанием для злоупотреблений и манипулирования со стороны оперативных подразделений, следователя, прокурора, и способна вызывать конфликтные ситуации. Вносятся предложения.

Ключевые слова: неопределенность норм, негласные следственные (розыскные) действия, оперативные подразделения, следователь, прокурор, уголовное производство.

Andriy Shulga,
candidate of Law Sciences, associate Professor
(Donetsk law Institute of the MIA of Ukraine)

REGARDING UNCERTAINTY OF THE LAW OF UKRAINE THAT REGULATE THE PRODUCTION OF COVERT INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS: ETHICAL LEGAL ASPECT

The difference between covert action from the usual investigative (search) actions, in that they are used only when information about the crime and the perpetrator cannot be obtained any other way. It is clear that the fight against crime in modern conditions, the provision of such capabilities to law enforcement agencies was essential, because the desire of Ukraine into the European legal space, require not only an effective apparatus for fighting crime, but bringing the methods of this struggle to the requirements of the relevant international legal acts on human rights.

The problem is that the Institute of covert investigative (search) actions is not enough openness, and, in order, for example, the defense will get acquainted with materials of criminal proceedings, it is necessary to analyze all the laws and regulations that we have listed above. In addition, to examine the evidence produced by, for example, production in tracking the case, the defense (the suspect, the accused, and sometimes defender) is almost impossible. To solve this problem in only three ways, the first is a thorough legal audit of the above rules. The second method is a maximum increase in the level of morality of participants in criminal proceedings, which carry out this process. At the moment both methods are almost not feasible, because their implementation requires substantial fundamental reforms of the criminal process, in that the state has neither the time nor the money. Remains the third method, even the most effective and real, this is the maximum transparency of criminal proceedings with participation of the Institute of covert investigative (search) actions. The essence of this method lies in the fact that all those facts that served as the grounds, were the means and results of covert investigative (search) actions, were provided to the court.

Keywords: *vagueness of norms, secret consequence (search) actions, operative subdivisions, investigator, public prosecutor, criminal production.*

Надійшла до редколегії 15.06.2016

Розділ VI ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ У НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

УДК 378: 364-2

Лопатинська Ірина Сергіївна,
кандидат педагогічних наук
(Донецький юридичний інститут МВС України)

ПЕРЕДУМОВИ ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНО- ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ КУРСАНТІВ ПЕРШОГО КУРСУ ВНЗ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

У статті проаналізовано психологічну та педагогічну літературу з проблеми адаптаційних процесів курсантів першого курсу ВНЗ зі специфічними умовами навчання та розкрито сутність поняття «соціально-психологічної адаптації», механізми її закономірності адаптаційних процесів курсантів. Наголошено на необхідності дотримання певних психолого-педагогічних умов оптимізації як ефективної соціально-психологічної адаптації першокурсників ВНЗ зі специфічними умовами навчання. У статті виокремлено необхідність створення спеціальних умов, спрямованих на особистісну і соціальну адаптацію курсантів-першокурсників і профілактику їх дезадаптації.

Ключові слова: соціально-психологічна адаптація, ефективність адаптації, курсант першого курсу ВНЗ, відмінні характеристики ВНЗ зі специфічними умовами навчання.

Постановка проблеми. Одним із важливих напрямків реформування кримінально-виконавчої системи є науково обґрунтована діяльність по добору, підготовці та вихованню фахівців для Національної поліції. Європейські правила поліції орієнтують на те, щоб персонал Національної поліції провадив у життя високі людські стандарти, підвищував професійну кваліфікацію та формував відповідальне ставлення до своїх обов'язків.

Унікальність Національної поліції потребує таких спеціалістів, у яких шляхом цілеспрямованого, багаторічного навчання і виховання у вищому навчальному закладі буде сформований особливий фаховий менталітет, професійні якості особистості, що дозволяють ефективно вирішувати головні завдання системи «...забезпечення особистої безпеки громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів; захист власності від злочинних посягань; запобігання правопорушенням та їх припинення, вжиття заходів щодо усунення причин і умов, що сприяють вчиненню правопорушень; охорона громадського порядку і забезпечення громадської безпеки; запобігання та припинення насильства в сім'ї, дитячої безпритульності та правопорушень серед дітей; виявлення і розкриття злочинів...» [10].

Резервом підвищення ефективності підготовки персоналу для Національної поліції України є оптимізація адаптації курсантів до навчально-службової діяльності у вищому закладі освіти МВС. Від успішної соціально-психологічної адаптації залежить якість знань, умінь і навичок, стійкість професійної спрямованості особистості майбутнього фахівця Національної поліції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На проблему врахування адаптаційних процесів в діяльності правоохоронних органів звертають увагу психологи (В. Г. Андросюк, В. Л. Васильєв, В. Г. Деєв, М. І. Єнікєєв, В. С. Медведєв, О. П. Северов, Ю. М. Шиделко, В. М. Поздняков, О. М. Столяренко, С. І. Яковенко та ін.), педагоги (О. В. Беца, Г. І. Васильєв, В. М. Синьов, М. П. Стурова та ін.), юристи (М. В. Костицький, В. Г. Лихолоб, О. Є. Маноха, Г. О. Радов, Г. Ф. Хохряков та ін.), медики (О. М. Морозов, О. В. Шаповалов та ін.), які спеціалізуються у правоохоронній сфері.

У сучасній психологічній науці приділяється велика увага явищу соціально-психологічної адаптації студентів, курсантів ВНЗ, про що свідчить значна кількість наукових публікацій та праць з цієї проблематики таких вчених, як: Баклицька О. П., Безносіков В. М., Зотова О. І., Клімов Е. А., Колизаєва Н. П., Ларіонова Л. І., Серєда Т. В., Царєгородцев Т. І., Шавердян Г. М., Щєрбаков Н. М.

Метою даної статті є розкриття адаптації курсанта у вищому навчальному закладі зі специфічними умовами навчання як важливого складового елемента у системі навчальної діяльності. Процес соціально-психологічної адаптації надзвичайно динамічний, та його успіх багато в чому залежить від цілої низки об'єктивних і суб'єктивних умов. Таким чином, вивчення механізмів і закономірностей соціально-психологічної адаптації курсанта у різних навчальних умовах набуває в даний час фундаментального значення та є необхідним для вищого навчального закладу зі специфічними умовами навчання.

Виклад основного матеріалу. Сучасному суспільству необхідні люди, які здатні не тільки співіснувати з навколишнім середовищем, а й реалізовувати свій внутрішній потенціал в ньому. Однак більша частина сучасної молоді не здатна пристосовуватися і розвиватися в умовах мінливої дійсності. Прискорення процесів соціально-психологічної адаптації першокурсників до нового для них способу життя і діяльності, дослідження психологічних особливостей психічних станів, що виникають у навчальній діяльності на початковому етапі навчання, а також виявлення психолого-педагогічних умов оптимізації даного процесу – надзвичайно важливі завдання. Від того, як довго за часом та за яких умов відбувається процес адаптації, залежать поточні й майбутні успіхи курсантів та процес їхнього професійного становлення. Адаптація студентів (курсантів) – це комплексний процес, обумовлений взаємодією психологічних, соціальних і біологічних чинників [1].

1. *Чинники, що відображають рівень підготовки до навчальної та не навчальної діяльності:*

- відповідність об'єму і рівня знань, умінь і навичок студента до потреб освітнього процесу;

- професійна направленість студента (потреби, цінності, соціальні установки);
- соціальна активність студента.

2. *Чинники, що характеризують розвиток індивідуальних здібностей до адаптації:*

- рівень соціальної зрілості;
- індивідуально-особистісні особливості розвитку психічних процесів;
- рівень мотиваційно-рефлексивного пізнання особистості, його суб'єктивний досвід.

3. *Чинники, що відображають педагогічний вплив на процес адаптації:*

- теоретична і методична підготовка викладачів навчального закладу;
- особистісно-орієнтований підхід до студентів, незалежно від показників успішності;
- діалогізація спілкування в навчальному середовищі;
- забезпечення педагогічної підтримки зі сторони викладачів вузу, кураторів, всього педагогічного колективу;

- проектування і застосування адаптаційних ситуацій у навчально-виховному процесі.

4. *Чинники, що пов'язані з умовами навчання і проживання:*

- організація самого навчально-виховного процесу (розклад, початок і закінчення занять, послідовність предметів);
- задоволеність міжособистісними взаєминами у студентській групі, рівноправність студентів за їх формальним соціальним статусом: «студент-студент», «студент-викладач», «студент-адміністрація», «студент – соціальне оточення» [8].

Саме адаптація є інструментом у вирішенні такої проблеми, як формування у курсанта необхідного рівня під час навчальної діяльності; від того наскільки швидко і легко проходить адаптація, настільки більше віддача сил, енергії та інтелекту курсанта.

Великий інтерес представляє соціально – психологічна адаптація курсантів у вищому навчальному закладі зі специфічними умовами навчання. На процес соціально – психологічної адаптації до нового освітнього середовища впливає низка чинників. По-перше, індивідуальні характеристики, до них відносять стійкі властивості, риси особистості або характеру, що викликані тією чи іншою ситуацією та можуть впливати на психічні стани особистості. По-друге, демографічні та особистісні (в тому числі вік). До особистісних чинників, що негативно впливають на процес адаптації, відносять:

- конформізм (погодження);
- невпевненість у собі (часто супроводжує загальну низьку самооцінку), а також занадто сильну впевненість (самовпевненість);
- емоційну пригніченість і стійке домінування негативних емоцій;
- домінування мотивації уникнення невдачі над мотивацією прагнення до успіху;
- високу тривожність як особистісну рису;
- сильні механізми особистісного захисту та ряд інших.

По-третє, ситуативні чинники, що негативно впливають на адаптацію людини. До них належать наступні:

- ліміт часу, стан стресу;
- стан підвищеної тривожності;
- бажання швидко знайти вихід зі скрутної ситуації;
- занадто сильна або дуже слабка мотивація;
- невпевненість у своїх силах, викликана попередніми невдачами;
- підвищена самоцензура.

У підлітків під впливом різних несприятливих чинників легко виникають порушення соціально-психологічної адаптації, що може стати пусковим механізмом різних патологічних процесів. Фізіологічні особливості підліткового періоду є передумовою для різноманітних психічних і психосоціальних перебудов. Цей вік не випадково називають «важким»: становлення характеру, перехід від опікуваного дорослими дитинства до самостійності, нова ситуація дорослості, зміщення орієнтації на спілкування з дорослими, на спілкування з ведучою референтною групою – однолітками, орієнтація на практичну і суспільно-значиму діяльність – все це загострює слабкі сторони особистості, робить її особливо вразливою і піддатливою несприятливим впливам середовища.

Крім того, бурхливі гормональні зміни цього періоду пов'язані з виявленням прихованих до цього генетично обумовлених задатків. Тому психологічний зміст підліткового віку призводить до ризику виникнення психічної дезадаптації. Численні фізіолого-гігієнічні дослідження підтверджують факти зниження резистентності, підвищення частоти захворювань, перенапруження адаптаційних механізмів у значної частини підлітків. Важливий і той факт, що саме по собі успішне трудове і професійне самовизначення підвищує адаптивність організму, є джерелом життєвої активності та позитивних тенденцій у подальшому розвитку особистості та вдосконаленні здоров'я.

Курсантське життя починається з першого курсу, тому успішна, ефективна, оптимальна адаптація першокурсників до життя та навчання у ВНЗ – запорука подальшого розвитку кожного курсанта як людини, громадянина, майбутнього фахівця Національної по-

ліції України. Цим визначається і дослідницький, і практичний інтерес до вивчення різноманітних і суперечливих проблем адаптації курсантів-першокурсників.

Між характером оцінки адаптації до курсантського життя і соціальним самопочуттям курсанта існує тісний взаємозв'язок: чим важче і довше проходив процес адаптації, тим нижчий рівень соціального самопочуття курсантів. Соціальне самопочуття курсанта-першокурсника тісно взаємопов'язано з його загальною задоволеністю своїм курсантським життям. Вже зазначений вище синдром «радість надходження» накладає відбиток і на цю радість. Важливо не обмежуватися загальною сприятливою картиною досить гарного соціального самопочуття курсантів-першокурсників та їх задоволеністю курсантським життям, а більш детально розглянути ступінь їхньої задоволеності різними сторонами цього життя: навчальним процесом (набір і зміст навчальних дисциплін; організація навчального процесу, якість викладання, особисті результати першої сесії); соціально-психологічними взаєминами (в групі, з викладачами); умовами для навчальних занять (забезпеченість навчально-методичною літературою, технічна оснащеність аудиторій), побутовими умовами (у вузі, гуртожитку, умовами харчування), умовами для повноцінного дозвілля, занять спортом, художньою творчістю.

Відмінною рисою вищого навчального закладу зі специфічними умовами навчання від загальноосвітнього навчального закладу є самостійна діяльність курсантів. Насправді, такий стан речей викладачі часто пов'язують з міжекзаменаційним оцінюванням, зведеним до мінімуму. Нерегулярність навчально-методичного впливу (консультації, тестування, контроль) призводить до зниження успішності курсантів. Як показує практика, найбільші труднощі в ході самостійної підготовки відчувають саме курсанти першого курсу.

Для даного періоду навчання необхідно збільшити кількість тестів і способів оцінювання. Чому виникає причина цих складнощів з соціально-психологічною адаптацією? У загальноосвітньому навчальному закладі, навіть у старших класах, учня постійно контролюють кілька вчителів, щотижня, а то й кілька разів на тиждень проводяться тести, контрольні роботи тощо, не кажучи вже про усні опитування, реферати та інше. Міжсесійний контроль являє собою лише складову оцінювання, і було б неправильно зводити все оцінювання тільки до нього. Проте труднощі, з якими стикається курсант першого курсу, мають пряме відношення до навчального процесу і полягають у наступному:

- якість сприйняття і обробки отриманої інформації;
- особистісна адаптація курсанта до умов ВНЗ зі специфічними умовами навчання;
- розкриття творчого потенціалу курсанта.

Швидко змінні, динамічні реалії життя, нестабільність моральних орієнтацій у суспільстві, нестійкість сімейних взаємин, невиправдані очікування, часто зруйновані уявлення про людське щастя, а іноді й ілюзорні уявлення про своє майбутнє – все це формує цілий комплекс психологічних проблем в особистості курсанта, що розвивається.

Дуже часто ми стикаємося з невмінням вибудувати міжособистісні взаємини «курсант-курсант», «викладач-курсант», що призводить до нетерпимості, агресивності або до ауто агресивної поведінки, аж до формування психосоматичних розладів, що можна простежити, спостерігаючи кількість пропусків занять через хворобу самого різного виду.

Часто курсант не може адекватно сприймати навчальну ситуацію та вимоги викладачів. Знижується ефективність навчання, з'являється незадоволеність собою, своїм успіхом, формується тип невдахи, страждальця, жертви. А збільшення часу, що приділяється курсантами формальному навчанню, змушує звужувати сферу інтересів, що в свою чергу

приведе до того, що в подальшому молодий фахівець може виявитися у вузькому професійному «коридорі».

Емоційна незрілість, інфантильність, невпевненість у своїх можливостях, нерозкритий творчий потенціал за несприятливих життєвих поворотах можуть привести до нерво-во-психічних розладів курсанта. Крім того, в умовах ВНЗ зі специфічними умовами навчання ми стикаємося з проблемою соціальної адаптації курсантів. Молоді люди, що приїхали вчитися з іншої місцевості, виявляються відірваними від батьків, від звичного укладу сім'ї, від звичного для них середовища.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Узявши до уваги сказане вище, вважаємо за необхідне створення спеціальних умов, спрямованих на особистісну і соціальну адаптацію курсантів-першокурсників та орієнтованих на профілактику дезадаптації, корекцію взаємин у системі «курсант – ВНЗ – колектив», розвиток креативності курсанта. Для цього необхідно проводити групову роботу, надавати індивідуальну допомогу курсантам у вирішенні побутових та особистісних проблем, спрямовану на уведення молодого людини в нову соціально-психологічну роль.

Психологічний комфорт, психічне здоров'я – фундамент розвитку особистості. Впевненість – емоційне і когнітивне прийняття своїх можливостей в системі міжособистісних взаємин. Самооцінка – можливість оцінювати свої навички та вміння в системі соціального функціонування. Основними завданнями такої роботи є попередження і вирішення міжособистісних внутрішньо-групових проблем, підвищення самооцінки, зниження рівня тривожності курсантів, стимулювання творчого потенціалу курсанта, поліпшення психологічної грамотності курсантів першого курсу, профілактика девіантної поведінки, пов'язаної з труднощами соціально-психологічної адаптації.

Список використаних джерел:

1. Агаджанян Н. А. Адаптация и резервы организма / Н. А. Агаджанян. – М. : Физкультура и спорт, 1983. – С. 78–93.
2. Балл Г. А. Понятие адаптации и его значение для психологии личности / Г. А. Балл // Вопросы психологии. – 1989. – № 1. – С. 92–100.
3. Брудный В. И. Профессиональная и социально-психологическая адаптация студентов и молодых специалистов / В. И. Брудный. – М. : Наука, 1976. – 356с.
4. Бондаренко О. Ф. Психологічні особливості сучасної студентської молоді // Практична психологія та соціальна робота / О. Ф. Бондаренко. – 2003. – № 4. – С. 8–11.
5. Все про адаптацію. Спецвипуск газети «Психолог». – 2004. – № 25–26 (121–122). – 120 с.
6. Зотова О. И. Некоторые аспекты социально-психологической адаптации личности / Зотова О. И., Кряжева И. Н. // Психол. механизмы регуляции социального поведения: Сб. ст. – М. : Наука, 1976. – С. 219–232.
7. Казьміренко В. П. Програма дослідження психо-соціальних чинників адаптації молодого людини до навчання у ВНЗ та майбутньої професії / В. П. Казьміренко // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – № 6. – С. 76–78.
8. Особливості періоду адаптації // Завуч. – 2007. – № 19–20. – С. 46–54.
9. Пилипенко Н. Мотиваційні механізми професійної адаптації особистості / Н. Пилипенко // Соціальна психологія. – 2008. – № 3. – С. 131–136.
10. http://www.3republic.org.ua/docs/law_20150107.html

Лопатинская Ирина Сергеевна,
кандидат педагогических наук
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

ПРЕДПОСЫЛКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ КУРСАНТОВ ПЕРВОГО КУРСА ВУЗОВ СО СПЕЦИФИЧЕСКИМИ УСЛОВИЯМИ ОБУЧЕНИЯ

В статье проанализирована психологическая и педагогическая литература по проблеме адаптационных процессов курсантов первого курса вузов со специфическими условиями обучения и раскрыта сущность понятия «социально-психологической адаптации», механизмы и закономерности адаптационных процессов курсантов. Отмечена необходимость соблюдения определенных психолого-педагогических условий оптимизации как эффективной социально-психологической адаптации первокурсников вузов со специфическими условиями обучения. В статье выделены необходимости создания специальных условий, направленных на личностную и социальную адаптацию курсантов-первокурсников и профилактику их дезадаптации.

Ключевые слова: *социально-психологическая адаптация, эффективность адаптации, курсант первого курса, отличные характеристики вузов со специфическими условиями обучения.*

Lopatynskaya Irina,
candidate of pedagogical science
(Donetsk law Institute of the MIA of Ukraine)

EFFECTIVE BACKGROUNDS OF SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF THE FIRST – YEAR STUDENTS OF HIGH SCHOOLS WITH SPECIFIC CONDITIONS

The article analyzes the psychological and pedagogical literature on the issue of adaptation processes of the first-year students of high schools with specific learning conditions and reveals the essence of the concept of "social and psychological adjustment" mechanisms and patterns of the students' adaptation processes. The necessity of compliance with certain psychological and pedagogical conditions of optimization, as an effective social and psychological adaptation of the first-year students of high schools with specific learning conditions. The article highlights the necessity of creation the special conditions aimed at personal and social adaptation of first-year students and prevent their exclusion.

Key words: *social – psychological adaptation, effectiveness of adaptation, first-year university student, distinctive characteristics of universities with specific learning conditions.*

Надійшла до редколегії 15.06.2016

**ВИМОГИ
щодо оформлення наукових статей,
які публікуються
у збірнику наукових праць
«ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗНАВСТВА
ТА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ»**

1. Структура наукових статей:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- формування цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

2. Вимоги до оформлення тексту наукових статей:

- обсяг статті публікації (назва статті, відомості про автора, текст статті, використані матеріали, анотація, ключові слова) 6-12 сторінок (інтервал – 1,5, шрифт – Times New Roman, кегель 14, поля: верхнє, нижнє, праве, ліве – 2 см.);
- перший рядок (ліворуч) – УДК статті;
- другий рядок (ліворуч) – прізвище, ім'я, по батькові автора (співавторів) (шрифт напівжирний);
- третій (за необхідності й четвертий) рядок (ліворуч) – науковий ступінь, вчене звання, почесне звання, членство в НАПрН України (за наявності), посада та місце роботи автора (співавторів);
- нижче (посередині рядка) назва публікації великими літерами (шрифт напівжирний);
- нижче розміщується анотація (500 друкованих знаків) та ключові слова (4–8 слів) українською мовою;
- через інтервал – текст статті;
- посилання на використані джерела здійснюється у квадратних дужках з зазначенням номеру джерела та конкретних сторінок, наприклад [1, с. 25-26], а самі назви джерел наводити в кінці статті у порядку згадування у тексті (розділ – «Список використаних джерел»). Список посилань оформлюється за допомогою прикінцевих зносок відповідно до вимог ДСТУГОСТ 7.1:2006.
- після списку використаних джерел необхідно надати анотацію російською (2-4 речення) та розширену англійською (1800-2000 друкованих знаків) мовами та ключові слова (4-8 слів). Анотації мають містити також ім'я, по батькові автора (співавторів) та назву статті.

3. Вимоги щодо надання матеріалів у редакцію:

- роздрукований примірник наукової статті (підписаний у кінці автором з позначкою про дату її надходження до редакції);
- електронний варіант статті;
- довідку про автора (співавторів) із зазначенням – П.І.Б. (повністю), наукового ступеню, вченого звання, членства в НАПрН України (за наявності), місця роботи і посади, контактного номеру телефону, електронної пошти та поштової адреси з індексом, на яку

необхідно направити примірник збірника наукових праць, розділу наукового збірника (нижче наведені розділи), у який доцільніше розмістити статтю;

– фото автора у форматі jpg;

– якщо автор не має наукового ступеня доктора юридичних наук або вченого звання «професор», додатково подається рецензія (до якої прирівнюється рекомендація до опублікування, надана головним редактором збірника або його заступником). Всі матеріали, крім поданих докторами наук і професорами, підлягають обов'язковому рецензуванню членами редакційної колегії.

– витяг із протоколу засідання відповідної кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку.

– анотації (українською, російською та англійською мовами).

Відповідальність за достовірність поданої інформації, використаних цитат, оформлення списку використаних джерел покладається на авторів.

Редколегія залишає за собою право повертати матеріали авторам для виправлення виявлених помилок і до опрацювання, скорочувати та редагувати надані тексти.

Автори попереджаються про те, що електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені .І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України», а також на веб-сторінці видання.

Редакційна колегія збірника

Відомості про авторів

- Губар Сергій Володимирович, кандидат юридичних наук (Національна академія внутрішніх справ)
- Марусяк Олександр Васильович, кандидат юридичних наук (Донецький юридичний інститут МВС України)
- Рибчинський Михайло Михайлович, аспірант (Донецький юридичний інститут МВС України)
- Буга Володимир Васильович, кандидат юридичних наук (Донецький юридичний інститут МВС України)
- Буга Ганна Сергіївна, кандидат юридичних наук (Донецький юридичний інститут МВС України)
- Назимко Олена Вікторівна, кандидат юридичних наук (Донецький юридичний інститут МВС України)
- Буржинський Василь Антонович, кандидат юридичних наук (Департамент інформаційних технологій Міністерства внутрішніх справ України)
- Кіріленко Федір Олександрович, кандидат юридичних наук (управління міжвідомчої і міждержавної інформаційної взаємодії Департаменту інформаційних технологій Міністерства внутрішніх справ України)
- Джу́жа Анастасія Олександрівна, кандидат юридичних наук (Генеральна прокуратура України)
- Котляренко Олександр Петрович, ад'юнкт (Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка)
- Васильєв Андрій Анатолійович, кандидат юридичних наук, доцент (Харківський національний університет внутрішніх справ)
- Воскресенська Ірина Владиславівна, (старший слідчий Куп'янського ВП ГУНП в Харківській області)
- Дегтярьов Сергій Євгенович, ад'юнкт (Донецький юридичний інститут МВС України)
- Іщук Олександр Сергійович, кандидат юридичних наук (докторант Національної академії прокуратури України)
- Мухамеджанова Аліна Равілівна, аспірант (Харківський національний університет внутрішніх справ)
- Палій Максим Валерійович, кандидат юридичних наук, доцент (Інститут кримінально-виконавчої служби)
- Юрченко Ярослав Леонідович, слухач (Інститут кримінально-виконавчої служби)
- Петренко Олександр Іванович, кандидат юридичних наук (Донецьке вище училище олімпійського резерву ім. С. Бубки)
- Лосич Сергій Васильович, кандидат юридичних наук (Донецький юридичний інститут МВС України)
- Пилипенко Євген Вікторович, здобувач (Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка)
- Шкуро Валерій Володимирович, здобувач (Харківський національний університет внутрішніх справ)

Давидова Дар'я Вікторівна, кандидат юридичних наук (Донецький юридичний інститут МВС України)

Котляренко Лідія Теодорівна, доктор біологічних наук, професор (Національна академія внутрішніх справ)

Одерій Олексій Володимирович, доктор юридичних наук, доцент (Донецький юридичний інститут МВС України)

Павлова Наталя Валеріївна, кандидат юридичних наук (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

Пилипенко Дмитро Олексійович, кандидат юридичних наук (Донецький юридичний інститут МВС України)

Шульга Андрій Олександрович, кандидат юридичних наук, доцент (Донецький юридичний інститут МВС України)

Лопатинська Ірина Сергіївна, кандидат педагогічних наук (Донецький юридичний інститут МВС України)

ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗНАВСТВА
ТА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
Збірник наукових праць
№ 3 (57)
2016

(Статті друкуються українською та російською мовами)

Редактор Г.М. Горелікова
Коректор К.А. Кузінкова
Комп'ютерний набір С.І. Яковчук
Дизайн В.О. Пяцько
Друк Н.В. Кавиршиної

Видавець
Донецький юридичний інститут МВС України
Дніпропетровська обл., м. Кривий Ріг, вул. 7-й Зарічний мікрорайон, 24. Тел.: (056) 495 09 69
<http://mail.donbass.com/postmaster@dli.donetsk.ua>
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3573 від 03.09.2009.
Підп. до друку 30.08.2016. Формат 60x84 1/8 . Друк офсет.
Папір офсет. Ум. друк. арк. 26,5. Обл.-вид. арк. 17,8.
Наклад 100 прим. Зам. №11116
Виготовлювач –
ТД «Золота миля», просп. Московський, 135-а, м. Харків
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3223 від 24.06.2008.